

T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN VE
TÜRKİYE ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİN SÜREKLİLİK
POTANSİYELİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSMAİL HAKKI ELÇİ

165310114

DANIŞMANI: PROF. DR. CÜNEYT AKALIN

İstanbul: 2018

T.C.

İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET BİLİMİ ANABİLİM DALI

KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN VE
TÜRKİYE ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİN SÜREKLİLİK
POTANSİYELİ

TEZİ HAZIRLAYAN: İSMAİL HAKKI ELÇİ

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Arap Baharından Sonra Rusya-İran ve Türkiye İlişkileri” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmanın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

İsmail Hakkı ELÇİ

ONAY

Tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece İstanbul Arel yerleşkesinde erişime açılabilir.
- Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

İsmail Hakkı ELÇİ

ÖZET
KÜRESELLEŞME BAĞLAMINDA RUSYA-İRAN VE TÜRKİYE
ARASINDAKİ İŞBİRLİĞİN SÜREKLİLİK POTANSİYELİ

İsmail Hakkı ELÇİ

Yüksek Lisans Tezi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi

Danışman: Prof. Dr. Cüneyt AKALIN

Mayıs, 2018-134 sayfa

Soğuk Savaş'ın bitişi ve ardından SSCB'nin dağılmasıyla, dünya güç dengesinde büyük değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Soğuk Savaş boyunca sürmüş olan iki kutuplu yapı son bulmuş, doksanlı yılların uluslararası sistemi ABD hegemonyasında tek kutuplu bir yapıya dönüşmüştür. 21. yüzyıla girerken 11 Eylül Terör Saldırısı, başarısız Afganistan ve Irak Harekatları ABD'nin prestijini sarsmış, toparlanan Rusya, büyüyen ekonomileri ile AB, Çin, ve Japonya, ABD'nin rakibi konumuna gelmişlerdir. Küreselleşme gibi başka faktörler de olmakla birlikte ABD hegemonyasındaki tek kutuplu yapı sarsılmaya başlamış, 21. yüzyıl uluslararası sistemi çok kutupluluğa doğru evrilmeye başlamıştır.

Küreselleşme süreci bazı çevrelerce yararlı bulunsa da bazı çevrelerce getirdiği ekonomik, siyasi ve kültürel olumsuzluklar yüzünden eleştirilmiştir. Bünyesinde barındırdığı olumsuzluklar küreselleşme sürecinin tamamlayıcısı ya da karşıtı olarak görülebilen bölgeselleşme hareketlerini başlatmıştır. Bölgeselleşme hareketleri ile küreselleşme karşısında zayıf düşen ulus devletler ayakta durmaya çalışmakta, aşınan yetkilerini tekrar kazanmaya çabalamaktadırlar. Küreselleşmenin barındırdığı olumsuzluklar ulus devlet yapısını çevre ülkelerle ekonomik ve siyasi birlikler kurmaya sevk etmiştir. 21. yüzyıl uluslararası sistemin çok kutuplu yapısı, küreselleşme sürecinin ulus devleti bölgesel birlikler kurmaya teşvik etmesi; Suriye krizi üzerinden gelişen Rusya-İran ve Türkiye işbirliğinin süreklilik arz ederek daimi bir birliğe dönüşmesini kolaylaştırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Bölgeselleşme, Rusya, İran, Türkiye

ABSTRACT
**IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION CONTINUITY POTENTIAL OF
COOPERATION BETWEEN RUSSIA-İRAN AND TURKEY**

İSMAİL HAKKI ELÇİ

Master's Thesis, Public Administration and Politics Department

Supervisor: Prof Dr Cüneyt AKALIN

May, 2018 – 134 Pages

With the end of the Cold War and the subsequent dissolution of the USSR, great changes in the world power balance have begun to take place. The bipolar structure that had lasted during the Cold War ended and the international system of the nineties turned into a unipolar structure in US hegemony. In the 21st century, the Sept. 11 terrorist attacks, unsuccessful Afghanistan and Iraq operations have shaken the prestige of the United States, Russia has recovered, and emerging economies and EU, China, and Japan have come to the rank of the United States. With other factors such as globalization, the unipolar structure of US hegemony has begun to shake, and the 21st Century international system has begun to evolve into multipolarity.

The globalization process has been criticized because of the economic, political and cultural disadvantages that some circles have found to be useful in some circles. The negativities in its place have initiated regionalization movements which can be seen as complementary or anti-globalization process. With the regionalization movements, weak nation states are struggling to survive against globalization and strive to regain their eroding powers. The negativities hosted by globalization have led the nation state to establish economic and political unions around the periphery. The multi-polar nature of the 21st-century international system, the process of globalization encouraging nation-state regional unions; Syria out of the crisis by developing continuity of cooperation Russia-Iran and Turkey are easier to turn into a permanent union.

Keywords: Globalization, Regionalization, Russia, Iran, Turkey

ÖNSÖZ

Çalışma 21. yüzyıl uluslararası sisteminin çok kutuplu yapısı ve küreselleşme sürecinin bölgesel birliklerin kurulmasını teşvik edici yapısı ışığında Rusya-İran ve Türkiye işbirliğinin daimi bir birliğe ya da ittifaka dönüşebilme durumunu ele almaktadır. Çalışmanın amacı; küreselleşme sürecinin ulus devletleri bölgesel birlikler kurmaya teşvik etse de Rusya-İran ve Türkiye arasındaki işbirliğinin kısa vadede daimi bir birliğe ya da ittifaka dönüşebilme durumunun imkan dahilinde olmadığını doğrulamaktır.

Bu çalışmada, yoğun akademik çalışmaları arasında zamanını ayırarak bana yol gösteren ve yardımcı olan tez danışmanım **Prof. Dr. Cüneyt Akalın**'a ilgi ve desteğinden dolayı teşekkürlerimi sunarım. Çalışmama değerli önerileriyle katkı sunan **Dr. Öğr. Üyesi Volkan Tatar** ve **Dr. Öğr. Üyesi Selma Şekercioğlu**'na ayrıca teşekkür ederim.

İstanbul 2018

İsmail Hakkı ELÇİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR LİSTESİ	X
TABLolar LİSTESİ	XII
HARİTALAR LİSTESİ.....	XII
GRAFİKLER LİSTESİ	XII

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1. Amaç, Önem, Literatüre Katkı	1
1.2. Hipotez ve Araştırma Soruları.....	2
1.3. Teorik Çerçeve	3
1.4. Metodoloji	7
1.5. Çalışmanın Bölümleri	8

BÖLÜM 2

21. YÜZYIL ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI VE KÜRESELLEŞME

2.1. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem	10
2.1.1. Tek Kutuplu Sistemin Savunucuları.....	12
2.1.2. Çok Kutupluluğu Savunan Görüşler	14
2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Yapısı Hakkındaki Muğlaklık	15
2.2.1. Yeni Dönem Koalisyonlar Dönemi mi?	18

BÖLÜM 3

RUSYA-İRAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

3.1. Rusya ve İran Arasındaki İlişkiler	34
3.1.1. Doksanlardaki İlişkilere Kısa Bir Bakış	34
3.1.2. 2000'den Günümüze İlişkiler	36
3.1.2.1. Karşılıklı İyi İlişkiler	36
3.1.2.1.1. İran'ın Nükleer Programına Rusya'nın Yaklaşımı	36
3.1.2.1.2. İran'ın ŞİÖ'ye Olan İlgisi	38
3.1.2.1.3. Ekonomik İlişkiler	41
3.1.2.1.4. Askeri İlişkiler	43
3.1.2.2. İlişkilerde Sorunlu Alanlar	44
3.2. Rusya ve Türkiye İlişkileri	47
3.2.1. Tarihsel İlişkilere Kısa Bir Bakış	47
3.2.2. 2000'den Günümüze İlişkiler	49
3.2.2.1. Karşılıklı İyi İlişkiler	49
3.2.2.1.1. Mavi Akım ve Türk Akım Projeleri	49
3.2.2.1.2. Akkuyu Nükleer Santrali Projesi	51
3.2.2.1.3. Ekonomik ve Ticari İlişkiler	53
3.2.2.2. İlişkilerde Sorunlu Alanlar	55
3.2.2.2.1. Uçak Krizi	55
3.2.2.2.2. Bölgesel Rekabet Alanları	56
3.3. Türkiye ve İran İlişkileri	59
3.3.1. Tarihsel İlişkilere Kısa Bir Bakış	59
3.3.2. 2000'den Günümüze İlişkiler	63

3.3.2.1. Karşılıklı İyi İlişkiler	63
3.3.2.1.1. Türkiye'nin İran'ın Nükleer Programına Yaklaşımı	63
3.3.2.1.2. Katar Krizinde Yakınlaşma.....	64
3.3.2.1.3. Ekonomik ve Ticari İlişkiler.....	66
3.3.2.2. İlişkilerde Sorunlu Alanlar	69

BÖLÜM 4

ARAP BAHARI VE SURİYE KRİZİ ÜZERİNDEN GELİŞEN RUSYA-İİRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

4.1. Arap Baharı ve Sebepleri	72
4.2. Arap Baharının Gelişimi ve Ülkelerdeki Durumu	79
4.2.1. Tunus.....	79
4.2.2. Mısır	81
4.2.3. Libya.....	83
4.2.4. Suriye	84
4.3.1. Rusya'nın Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı.....	85
4.3.2. İran'ın Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı	88
4.3.3. Türkiye'nin Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı	92
4.3.4. ABD'nin Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı	94
4.3.5. Cenevre'den Astana'ya Suriye Krizi'nin Çözümü.....	97
4.4.1.1. Rusya'nın Avrasyacılık Politikası	100
4.4.1.2. Gerginleşen Batı ve Türkiye İlişkileri	101
4.4.1.3. Ekonomik İlişkilerin Yoğunlaşması	103
4.4.2. İşbirliğinin Kırılgan Noktaları	104

4.4.2.1. Kürt Sorunu 104

4.4.2.2. İran'ın Suriye Krizine Mezhepçi Bakışı.....108

BÖLÜM 5

SONUÇ 113

KAYNAKÇA.....119

ÖZGEÇMİŞ.....135

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

APEC: Asia Pasific Economic Cooperation (Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği)

BM: Birleşmiş Milletler

EFTA: European Free Trade Association (Avrupa Serbest Ticaret Birliği)

GATT: General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GUAM-DEKÖ: Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova-Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü

IKBY: Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

İŞİD: Irak Şam İslam Devleti

MERCOSUR: Southern Common Market (Güney Amerika Ortak Pazarı)

NAFTA: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması)

NATO: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü)

OECD: Organization for Economic Cooperation and Development (İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı)

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

PYD: Demokratik Birlik Partisi

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŒİÖ: Œangay İŒbirlięi Örgütü

UAEA: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı

UAEK: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu

UNASUR: The Union of South American Nations (Güney Amerika Ulusları Birliği)

TABLolar LİSTESİ

TABLO 3.1. İnan'ın Rusya'dan 2005-2009 Arasındaki Silah ve Askeri Malzeme Alımı.....	44
Tablo 3.2. Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri.....	54
Tablo 3.3. Türkiye-İnan Dış Ticaret Değerleri (1.000 Dolar).....	66
Tablo 4.1. Arap Ülkelerinde Temel Ekonomik Göstergeler.....	75
Tablo 4.2. Mısır 2011-2012 Parlamento Seçim Sonuçları.....	82
Tablo 4.3. Suriye Krizi Sebebiyle Türkiye'ye Göç Etmış Suriyeli Sayısı.....	102

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 3.1. Türk Akım ve Mavi Akım Enerji Hatları.....	51
--	----

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. Petrol Rezerv ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı(%).....	4
--	---

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1. Amaç, Önem, Literatüre Katkı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Rusya ekonomik ve siyasi olarak büyük bir güç kaybına uğramıştır. Kurtuluşu liberal politikalar gözeterek aramaya başlayan Rusya, daha çok iç politikaya odaklanmış dış politikada etkili bir aktör olmaktan uzaklaşmıştır. Rusya'nın bu güç kaybını iyi değerlendiren ABD, Soğuk Savaş sonrası zaferini ilan etmiş, Rusya'nın boşalttığı alanları doldurarak Rusya'ya çevrelemeye çalışmıştır. Dünyanın rakipsiz yeni egemeni ABD, sadece Rusya ve çevresinde değil, süper güç olma durumunu sürdürmek için, diğer bölgelerde de hegemonya kurmuştur. ABD hakimiyetinde "Yeni Dünya Düzeni" olarak adlandırdığı yapıyı oluşturmak için birçok haksız mücadeleye girişmiş, bunu 21. yüzyılda Afganistan ve Irak Harekatları ile de açıkça göstermiştir. Yükselen enerji fiyatlarının sayesinde ekonomisini düzelterek tekrar toparlanan Putin'li Rusya, ABD'nin kurmaya çalıştığı tek kutuplu sistemi reddetmiştir. Çalışmanın odak noktasında Rusya'nın Suriye Krizi üzerinden ABD'yi Ortadoğu'da dengeleme mücadelesi yer alırken, asıl amaç Türkiye ve İran ile yaptığı işbirliğidir. Çalışmanın asıl amacı olan Rusya-İran ve Türkiye'nin işbirliği ele alınmış olup, bu işbirliğinin süreklilik arz edip bir ittifaka ya da stratejik ortaklığa dönüşebilme durumu sorgulanmıştır.

Bahsi geçen devletler arasındaki bu işbirliğinin süreklilik durumu ele alınırken; 1970'lerden itibaren ivme kazanmakla beraber, günümüzde de birçok alana etki eden küreselleşme süreci penceresinden bakılarak ele alınacaktır. Çünkü küreselleşme süreci beraberinde ekonomik, siyasi ve kültürel bazı olumsuzluklar getirmiş ve bu da başta ulus-devletler olmak üzere bazı çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır. Bu olumsuzluklara karşı ayakta durabilmek için direnen devletler; çözüm yolunu bölgesel oluşumlar kurmakta bulmuşlardır. Küreselleşmenin devletleri bölgesel oluşumlar kurmaya teşvik etmesi, Suriye Krizi üzerinden gelişen Rusya-İran ve Türkiye işbirliğinin daimi bir ittifaka dönüşmesinde kolaylık sağlamaktadır.

Büyük güç mücadelelerinin yaşandığı, konumu ve sahip olduğu enerji kaynaklarıyla çok önemli bir bölge olan Ortadoğu'nun kaderi için; Rusya-İran ve Türkiye arasında Suriye Krizi'ne yönelik gelişen işbirliğinin süreklilik arz ederek bir ittifaka dönüşmesi çok önemlidir. Böyle bir ittifak sadece Ortadoğu için değil, dünya güç dağılımı açısından da çok önemlidir. Dolayısıyla gerek bölge, gerek uluslararası güç dengeleri açısından önemli olan bu işbirliğinin süreklilik durumunun ele alınması ve incelenmesi de aynı derecede elzemdir. Sadece işbirliği üzerinde durulmamış, işbirliğinin sürekliliğinin öngörüsü için; bahsi geçen devletler arasındaki tarihi ve mevcut ilişkiler de ele alınmıştır.

Çalışmanın çıkış noktasını Türkiye'nin dış politikasına dair yapılan eksen kayması tartışmaları, Türkiye'nin NATO'dan ayrılıp Şangay İşbirliği Örgütü'ne katılması durumu oluşturmaktadır. Çalışmada bahsi geçen işbirliği örneklem seçilerek, bu tartışmaların gerçek boyutu ortaya konulmak istenmiştir.

1.2. Hipotez ve Araştırma Soruları

Aralarında hem tarihten gelen hem de Suriye Krizi üzerinden gelişen ihtilaflar olsa da Rusya-İran ve Türkiye'nin Kriz'in çözümüne yönelik işbirliğine gitmesi dikkate değer bir durumdur. Çalışmanın temel tezi; Küreselleşme sürecinin yaratmış olduğu olumsuzluklar her ne kadar devletleri bölgesel oluşumlar kurmaya teşvik etse de tek başına Rusya-İran ve Türkiye arasındaki işbirliğini sürekli kılmaya yeterli olmadığı, kısa vadede bu işbirliğinin süreklilik arz ederek bir birliğe dönüşmesinin olası olmadığıdır. Bahsi geçen devletler arasındaki bazı sorunlar, Rusya-İran ve Türkiye arasında gelişen işbirliğinin, süreklilik arz edecek bir ortaklığa ve ittifaka dönüşmesini engellemekte, küreselleşmenin yarattığı teşviki etkisiz kılmaktadır. Bu tez; Rusya-İran, Rusya-Türkiye ve İran-Türkiye arasındaki ilişkiler ele alınarak desteklenmiş olup, ilişkilerin süreklilik ve kırılganlık oluşturan yanları ele alınarak yapılmıştır. Tarihi ve mevcut ilişkileri incelenerek, Suriye Krizi üzerinden gelişen işbirliğinin süreklilik arz etme potansiyelinin olup olmadığına ulaşılmaya çalışılmıştır. Mevcut ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilerin yoğunluğu; son dönemde ülkeler arasında gerçekleşen bazı krizlerin

ilişkileri etkileme derecesi ve ülkelerin içinde buldukları konjonktürel durum bu öngörüye ulaşmada kolaylık sağlamıştır.

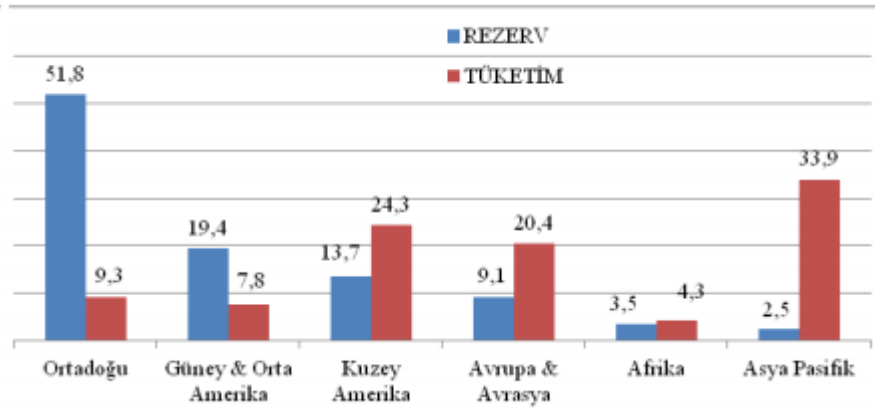
Tarihsel ve mevcut ilişkilere bakılarak Rusya-İran-Türkiye arasında gelişen işbirliğinin süreklilik arz ederek bir ortaklık ya da ittifaka dönüşme potansiyeli var mıdır? Bu işbirliğinin sürekli bir ittifaka ya da birliğe dönüşmesinde küreselleşme tek başına yeterli midir? Bahsi geçen işbirliği bölgeselleşme kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir mi? ABD ve Batı'nın son dönem Türkiye politikalarından dolayı gerginleşen Batı-Türkiye ilişkileri, Türkiye'yi Batı'yı dengelemeye çalışan Rusya, Çin ya da Şangay İşbirliği Örgütü gibi oluşumlarla sürekli bir ortaklığa götürür mü? İdeolojik ve rejimsel farklılığa sahip Türkiye ve İran'ın işbirliği ne kadar gerçekçi ya da uzun sürelidir? Çalışma belirtilen sorular çerçevesinde oluşturulmaya çalışılmıştır.

1.3. Teorik Çerçeve

Ortadoğu çok eski çağlardan beri sahip olduğu birçok özellikten dolayı insanlık için önemli merkezlerden bir olagelmıştır. Doğu ile Batı'nın bağlanmasında kavşak noktası gören, birçok önemli su yoluna sahip olan Ortadoğu; birçok uygarlığa beşiklik etmiştir. Aşağı ve Yukarı Mezopotamya'da İÖ 4000'lere kadar geri giden Sümer, Akad ve Babil Uygarlıkları, İÖ 3000'lerde büyük bir uygarlık meydana getiren Mısır Uygarlığı(Şenel, 2014: 361-464) insanlığın uygar bir toplum olarak var olmasına büyük katkılar sunmuşlardır.

Asya ve Afrika, Asya ve Avrupa gibi kıtaların ortasında bulunması, Nil, Dicle ve Fırat Nehirlerine sahip olması, Süveyş Kanalı ve Hürmüz Boğazı gibi stratejik geçişleri bünyesinde barındırması, Hint Okyanusu ve Akdeniz'e kıyısı olmasına ek olarak günümüzdeki önemini asıl olarak petrolden almaktadır. 1800'lerin sonlarından itibaren bölgede keşfedilen petrol, bölge için önemli ekonomik bir kaynak oluştursa da; aynı zamanda enerjiye ihtiyacı olan büyük güçlerin iştahını kabartarak bölgeye istikrarsızlık ve savaş getirmiştir (Yılmaz, 2016: 99).

Grafik 1.1. Petrol Rezerv ve Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı(%)

Kaynak: Yılmaz, 2016: 104

Grafikte de görüleceği üzere Ortadoğu petrol rezervlerinin yarısına sahipken bunun ancak %9,3'ünü tüketmektedir. Bunun yanında Asya Pasifik ve Kuzey Amerika ülkeleri, sahip oldukları rezerv karşısında tükettikleri petrol miktarı daha fazladır (Bkz : Grafik 1.1.). 1950'lerden itibaren küresel bir güç olarak ortaya çıkan ABD, böylesi büyük bir rezervi kontrolü altına almak için, bölgede var olmaya çalışmış, bunun için haksız bir mücadeleye girişmiştir. Ortadoğu'nun petrol rezervleri halen çok önemli ve sonucu sürekli kan getirir de halen büyük güçlerin mücadelesine sebep olmaktadır.

Nitekim Arap Baharı olarak adlandırılan olaylar 2011'de başlayıp, halen Suriye üzerinden devam ederken, sürecin bu kadar uzamasında büyük güçler arasındaki güç mücadeleleri etkili olmuştur. Bölgede ABD hegemonyasına karşı çıkan Rusya, bölgedeki varlığını korumak istemektedir.

Sovyetler'den günümüze dek Rusya'nın Ortadoğu'daki başat müttefiklerinden olan Suriye'yi, Rusya kaybetmek istememiş 2015 yılı ile beraber Suriye Krizi'nde aktif olarak yer almaya başlamıştır. 21. yüzyılda artan petrol fiyatlarının da sayesinde ekonomisi düzelen Rusya, Sovyetler'in dağılmasıyla beraber kaybettiği gücünü toparlamaya çalışmış, uluslararası arenada tekrar güçlü bir aktör olmaya başlamıştır. 43. Münih Güvenlik Toplantısı'nda Putin, tek kutuplu dünya düzenine meydan okumuş, meydan okuyuşun pratiğini Gürcistan ve Ukrayna'ya askeri müdahalede bulunarak, Kırım'ı ilhak ederek ve son olarak Suriye Krizi'nde aktif bir şekilde yer alarak göstermiştir.

Aynı şekilde Suriye Baas Rejimi ile İran İslam Devrimi'nden bu yana iyi ilişkiler kuran İran; ekonomik, mezhepsel ve güvenlik saiklerinden dolayı Rusya ile beraber Suriye Krizi'nde yer almıştır. Suriye İç Savaşı'nı dışsal bir oyun olarak kendi nüfuzunun kırılmasına yönelik olduğunu dillendirmiş, buna engel olmak ve çıkarlarını korumak adına Batı karşısında Rusya ile beraber Esad'ı desteklemiştir. 21. yüzyılın başından itibaren nükleer çalışmalarda bulunduğu ortaya çıkan İran, başta ABD olmak üzere Batı tarafından sıkıştırılmış, birçok kez ekonomik yaptırımlara maruz kalmıştır. Rusya'nın tek kutuplu dünya reddinde İran'ı yanına alma isteği güçlü olmakla beraber, ekonomik, siyasi ve jeopolitik sebepler de iki gücün yakınlaşmasını sağlamıştır.

Gerek mülteci krizi, gerek başkanlık sisteminin oylandığı anayasa seçimlerinde ve AB'ye alım sürecinde Avrupa devletlerinin tutumunu eleştiren Türkiye, ABD'nin büyük oranda desteklemesi sonucu güçlenen PKK/PYD karşısında Suriye Krizi'nde daha aktif bir rol almaya başlamıştır. Krizin başından beri İran ve Rusya'ya karşı ABD ve Batı tarafından oluşturulan koalisyon gücü içinde görev alan Türkiye, Esad karşısında muhaliflere destek vermiş, IŞİD'e karşı savaşmıştır. Ancak ABD'nin PKK/PYD yanlısı politikaları ve PKK/PYD'nin Suriye'de güçlenmesi sebebiyle Fırat Kalkanı ve Zeytin Dalı askeri hareketleriyle müdahalede bulunan Türkiye, Suriye Krizi'nin çözümünde Rusya ve İran'ın yanında yer almaya başlamıştır.

Aralarındaki birçok farklılık ve soruna rağmen Rusya-İran ve Türkiye arasında yapılan işbirliği süreci hem uluslararası dengeler hem de bölgesel dengeler açısından önem arz eder. Bu tezde; Ortadoğu gibi güç mücadelelerinin yoğun olduğu bir bölgede Rusya-İran ve Türkiye arasında gerçekleşen işbirliği süreci ele alınmış olup, işbirliğinin sürekli bir ittifaka, dönüşebilme durumu üzerinde durulmuştur.

Devletler arasında birlik, ittifak, entegrasyon ya da stratejik bir örgütlenme ve birleşmenin oluşabilmesinin bazı temel ön koşulları vardır. Elbette bu koşullar örgütlenmelerin önünde olmazsa olmaz koşullar değildir. ancak bu koşulların gerçekleşmesi, örgütlenmelerin oluşumunu ve uzun süreli

olmasını kolaylaştırır. Bu şartlar şu şekilde belirtilebilir (Sümer, 2010: 680-683) :

1. Herhangi bir oluşuma gidecek devletlerin dış politika önceliklerinde bir uyumsuzluk olmamalıdır.
2. Devletler potansiyel ve çatışan çıkarlara sahip olmamalıdır.
3. Devletler arasındaki güç asimetrisi önemlidir. Süreklilik arz edecek stratejik bir ilişkinin kurulabilmesi için devletlerden en azından birinin bölgesel güç olma konusunda yeterliliğe sahip olmalıdır.
4. Devletler arasındaki işbirliklerinde fayda-maliyet durumu da önemlidir. Bir devlet herhangi bir birlikte yer alırken, elde ettiği fayda maliyetlerinden az ise, yer aldığı birlik onun için cazibesini kaybeder.

Devletler arasında gerçekleşecek birliklerin uzun süreli olmasını belirleyen bu şartların yanında; günümüzde hemen hemen her alanda etkisini gösteren küreselleşme süreci de devletler arasındaki ilişkileri etkilemektedir. Küreselleşme toplumsal karşılıklı bağımlılık ve değişimleri oluşturan, bunları arttıran, yayan ve yoğunlaştıran süreçlerin çok boyutlu bir grubu olarak tanımlanabilir (Steger, 2006: 31). Günümüzde gelişen teknoloji sayesinde bu bağımlılık ve ilişki hızlı bir şekilde artmakta ve yayılmaktadır.

Küreselleşme sınırları aşan bu hızı sayesinde ekonomik, siyasi ve kültürel birçok etki doğurmaktadır. Ekonomik refah ve kalkınmayı sağladığı gibi, gelişmekte olan ülkeler için işsizlik, enflasyon ve yoksulluk da getirebiliyor. siyasi olarak küresel bir yönetim meydana getirip, devletler arasındaki engelleri kaldırabildiği gibi, ulus-devletin rolünü aşındırarak, ulus-devleti küresel sorunlarla başa çıkmada etkisiz kılabilmiştir. Bu durum da terörizm, göç, çevresel tahribat ve hastalık gibi önlenmesi zor olan sorunların yayılmasını beraberinde getirmektedir. kültürel olarak giyim, yemek, dil ve yaşayış tarzı olarak yüksek standartlar sunarken, yerel kültür ve değerleri tek tipleştirerek bir yıkım yaratmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında küreselleşme aslında ne iyi ne de kötüdür denilebilir. Doğu Asya ülkelerinin küreselleşme sürecini kendi lehlerine

kullanarak yüksek kalkınma hızlarına ulaşmaları, bunun karşısında dünyanın birçok yerinde yoksulluk, göç, çevre tahribatı ve terör olaylarının yaşanması bu durumun kanıtıdır (Stiglitz, 2014: 570).

Küreselleşmenin bu iki yönlü özelliği toplumları küreselleşme konusunda kararsız bırakmaktadır. Ancak küreselleşme getirdiği olumsuzluklara rağmen tepkisiz de kalmamaktadır. Konumuz açısından önemli olmakla beraber Küreselleşmeye karşı geliştirilen en büyük tepkilerden biri bölgeselleşmedir denilebilir. Ulus-devlet aktörü küreselleşmenin sınırları aşan, sorunları küreselleştiren hızı ile başa çıkmakta yetersiz hale gelmiş bu durumla başa çıkmak için, bölgelerindeki komşu ülkelerle çeşitli örgütlenmeler meydana getirmişlerdir (Heywood, 2007: 207-208). İkinci Dünya Savaşı sonrası yıkıma uğrayan Avrupa'nın AB'yi kurduğu gibi. Günümüzde bu sayı hızla artmakta, devletler küreselleşmeye karşı ellerini güçlendirmek için bu tür oluşumlara gitmektedir.

Konumuz Rusya-İran ve Türkiye'nin işbirliğinin süreklilik kazanarak bir birliğe ya da ittifaka dönüşme potansiyeli olduğundan küreselleşme-bölgeselleşme sürecinin ele alınması da önemli hale gelmektedir. küreselleşmenin bu etkisi Rusya-İran ve Türkiye'nin bölgede bir örgütlenme meydana getirmelerini kolaylaştırırken, bu tek başına yeterli olmayıp, yukarıda bahsedilen şartlar ekseninde devletler arası ilişkilerin de ele alınmasını gerekli kılmaktadır. tezde bu çerçeveden hareket edilerek önce küreselleşme süreci ele alınmış, yukarıda belirtilen şartlar dahilinde devletler arası ilişkiler incelenmiştir. Bu iki durum yan yana koyularak işbirliğinin süreklilik potansiyeline ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.4. Metodoloji

Bu tez ikincil kaynaklara dayalı nitel ve betimleyici bir çalışma olup; Konuyla ilgili kitaplar, akademik makaleler, raporlar, araştırma, bildiriler, yüksek lisans ve doktora tezleri, haber siteleri temel kaynaklarımı oluşturmaktadır.

1.5. Çalışmanın Bölümleri

Çalışma giriş ve sonuç bölümleriyle beraber toplam beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünü metnin giriş bölümü oluşturmaktadır. Metnin ikinci bölümünde Soğuk Savaş sonrasında günümüze, uluslararası güç dağılımının değişimi ve küreselleşmenin bu değişimdeki payı anlatılacaktır. Rusya'nın, ABD egemenliğinde oluşturulmaya çalışılan "yeni dünya düzeni" olarak adlandırılan tek kutuplu yapıya yaptığı itiraz ve bu itirazın pratikteki uygulamaları anlatıldıktan sonra; yeni uluslararası güç dağılımının adlandırılmasında öne sürülen görüşler ele alınacaktır. Bunun yanında küreselleşme anlatılırken sadece uluslararası yapının değişimine olan etkisi değil; kavramın beraberinde getirdiği olumsuzluklar, bu olumsuzluklara bir tepki olarak doğan bölgeselleşme ve bunun Rusya-İran-Türkiye işbirliğine katkısı da ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Rusya-İran ve Türkiye arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri ilişkiler anlatılıp, ikili ilişkileri olumsuz etkileyen durumlar ele alınacaktır. Bu ilişkiler Soğuk Savaş sonrası ve 21. yüzyıldaki temel ilişkilerden oluşup, ilişkileri olumlu ve olumsuz etkileyen durumlar şeklinde gruplandırılarak anlatılmıştır.

Dördüncü bölümde Arap Baharı olarak adlandırılan olayların neden ve sonuçları Tunus, Mısır, Libya ve Suriye üzerinden anlatılmıştır. Suriye Krizi'nin üzerinden gelişen Rusya-İran ve Türkiye İşbirliğinin anlaşılmasında kolaylık sağlaması açısından ele alınmış, üzerinde fazla durulmamıştır. Ayrıca bu bölümde tezin ana konusu olan Rusya-İran ve Türkiye'nin Suriye Krizine yönelik geliştirdikleri işbirliğine gidilen süreç anlatılmıştır. Burada ABD de dahil olmak üzere Rusya, İran ve Türkiye'nin Suriye Krizi'ne yaklaşımları anlatılmış olup; aralarında çözüme yönelik farklılık ve benzerlikler anlatılmıştır. Daha sonra Batı inisiyatifinde gelişen Cenevre Süreci, ve bu süreçten ayrı olarak üç garantör ülkenin; Rusya, İran ve Türkiye'nin, inisiyatifinde gelişen Astana ve Soçi Süreçleri anlatılmıştır. Bu şekilde işbirliğinin gelişim süreci anlatıldıktan sonra, Rusya-İran ve Türkiye arasındaki işbirliğinin, yapısı ele alınmıştır. İşbirliğinin meydana gelme sebepleri ve

işbirliğini bir arada tutan faktörler ele alınmış, bunun yanında işbirliğinin zayıf yönleri ve kırılganlıkları da ortaya konulmuştur.

Beşinci ve son bölüm olan sonuç bölümünde ise; bütün anlatılanlar ışığında işbirliğinin akıbeti konusunda bir sonuca gidilmiş, anlatılanlar hipoteze birer dayanak olarak gösterilmiştir. Mevcut ilişkilerin, meydana gelmiş işbirliğini sürekli hale getirebilme ve ittifaka dönüştürebilme potansiyeli üzerinde durulmuş, bu durumun kısa vadede mümkün olamayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

BÖLÜM 2

21. YÜZYIL ULUSLARARASI SİSTEMİN YAPISI VE KÜRESELLEŞME

Bu bölümde uluslararası sistemin yapısının Soğuk Savaş'tan günümüze kadar ki dönüşümü ele alınacak olup; küreselleşmenin bu dönüşümdeki etkisine değinilecektir. Soğuk Savaş'tan sonraki tek kutuplu uluslararası sistem söylemleri ve ABD'nin bu sistemi oluşturma çabaları anlatıldıktan sonra; gerek uluslararası sisteme Rusya, Çin, Japonya, AB gibi aktörlerin güçlenerek dahil olması ve gerekse de ABD'nin çeşitli sebeplerle azalan prestijiyyle beraber 21. yüzyıl uluslararası sisteminin çok kutuplu bir yapıya doğru dönüşümü ele alınacaktır.

Uluslararası sistemin yapısı ve dönüşümü anlatıldıktan sonra küreselleşme süreci üzerinde durulacaktır. Burada küreselleşmenin tanımı, küreselleşmeye yönelik tartışmalar ve küreselleşmenin etkisini gösterdiği alanlar ele alındıktan sonra küreselleşmenin beraberinde getirdiği olumsuzluklar anlatılacaktır. Çalışmanın odak noktasında Rusya-İran ve Türkiye arasındaki işbirliğinin sürekliliği olduğu için, küreselleşmenin olumsuzluklarına karşı bir tepki olarak doğan bölgeselleşme kavramı üzerinde durulacaktır. Bölgeselleşme hareketleri devletler arasında entegrasyon, ittifak ve birliklerin oluşumunu teşvik eden bir süreç olduğundan, bahsi geçen devletler arasındaki işbirliğinin sürekliliği de bu çerçevede anlatılacaktır.

2.1. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem

Sovyetler Birliği'nin çökmesiyle İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana sürmekte olan iki kutuplu sistem sona ermiş, uluslararası arenada ABD süper güç olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş boyunca iki taraf arasında oluşmuş ve devam etmiş olan stratejik denge böylece son bulmuş, dönem boyu yaşanan yarışın galibi ABD olmuştur. Bu galibiyetle birlikte John G. Ikenberry, David Wilkinson, Christopher Layne ve Brzezinski gibi birçok Amerikalı- düşünür ABD'nin uluslararası arenanın tek egemeni olduğunu ve uluslararası sistemin artık tek kutuplu bir sistem olduğunu öne sürmüşlerdir (Efegil ve Musaoğlu,

2009: 5). Wilkonson; ABD önderliğinde hegemonyasız bir yapıdan bahsederken; Layne ise; ABD önderliğinde kurulan tek kutuplu yapının istikrarlılığı üzerinde durur (Ağır, 2006: 74-79). Aynı şekilde Ikenberry de ABD'nin devletlerle, güç kullanmaktan çok, yakın ilişkiler kurarak bir tür hegemonya yarattığını öne sürer (Uzer, 2013: 72). Bu yazarlar bu şekilde tek kutuplu kavramını; Soğuk Savaş dönemi boyunca askeri, siyasi ve ekonomi alanlarında sürmüş olan yarışta üstünlüğünü kanıtlamış ve bundan sonra bu alanlarda tek egemen güç olacak ABD'nin üstünlüğünü tanımlamak için kullanmışlardır. Bu manada ABD; askeri, siyasi ve ekonomik olarak rekabet edilemeyecek ve dünyanın diğer güçlü aktörleri tarafından dengelenemeyecek süper güç olarak ortaya çıkıyordu ve bu “yeni dünya düzeni” olarak adlandırılıyordu (Emeklier, 2010). Fakat ABD'nin tek egemen olarak tanımlandığı bu tanımlamalar, gerek devletler arasında gerekse devlet dışı aktörler arasında bağımlılık üzerine kurulan ve gelişen askeri, siyasi, ekonomik ilişkiler tarafından geçersiz kılınmıştır. Mevcut uluslararası sistem, tek aktörlü bir yapıya izin vermemektedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra yeni sistemde yerini alan Rusya Federasyonu, 1991-2000 arası dönemde Gorbaçov'un başlattığı Glasnost¹ ve Perestroyka² politikalarına konsantre olmuştur. Bu politikalarla Rusya, liberal-demokratik siyasi yapıya geçmeyi ve aynı zamanda serbest piyasa ekonomisine eklemelenmeyi amaçlamış, bu manada ilgisini daha çok iç politikaya çevirmiştir. Hem ilgisinin iç meselelerde yoğunlaşması hem de Doğu Avrupa, Orta Asya ve Kafkasya uluslarını kaybetmiş olmasından dolayı, daha önce bu bölgelerde oluşturmuş olduğu egemenliğini kaybetmiş ve bunun sonucu olarak bir güç boşluğu ortaya çıkmıştır. Özetle Sovyetler'in çökmesi ve ilgisini daha çok iç politikaya yoğunlaştırması dış politikada onu etkili bir aktör olmaktan uzaklaştırmıştır. Sahip olduğu enerji kaynakları ile jeoekonomik ve jeostratejik öneme sahip olan Hazar Havzası ve Orta Asya coğrafyasının Rusya'nın çekim alanından çıkmış olması ABD'nin bu bölgeleri çekim alanına almak ve oluşmuş güç boşluğunu doldurmak amaçlarına sevk etmiştir.

---

¹ (Şeffaflık), Sovyetler Birliği'nin son döneminde Mihail Gorbaçov'un liderliğinde ülkede bilhassa ekonomik sorunlara son vermek amacıyla uygulanmış politikaların tümüne verilen addır.

² (Yeniden Yapılanma), SSCB'de 1980'li yıllardan itibaren gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi sistemi yeniden yapılandırma ve reform hareketlerine verilen addır.

ABD, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan bu güç boşluğundan yararlanmak istemiş olsa da tek merkezliliğin aksine çok merkezli 21. yüzyıl uluslararası sistemi, ABD'nin bu isteklerine ulaşmasını zorlaştırmıştır. 21. yüzyılda hızla hem küresel hem de bölgesel anlamda gelişen ve gelişmeye devam eden Çin, Rusya, Japonya, Hindistan, AB gibi devletler Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan güç boşluğunun ortağı olmuşlardır. 21. yüzyıl uluslararası sistemi sadece tek tek ulus devletler arasındaki ilişkiler tarafından değil; hem devletler arasında oluşturulmuş askeri, siyasi ve ekonomik ittifaklar, hem de devlet dışı oluşumlar; firmalar, uluslararası ve bölgesel örgütler, dini aktörler ve çok uluslu şirketler tarafından belirlenir hale gelmiştir. Bu durum ulus devletleri birçok açıdan birbirine bağımlı hale getirmekte katı, sert ayrışma ve bloklamalara izin vermemektedir.

2.1.1. Tek Kutuplu Sistemin Savunucuları

John G. Ikenberry, David Wilkinson ve Christopher Layne gibi Amerikan yazarlar Sovyetler'in çökmesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesinden hemen sonra rakipsiz kalan ABD'nin hegemon bir güç olduğunu, uluslararası sistemin ABD öncülüğünde tek kutuplu bir yapıya dönüştüğünü öne sürmüşlerdir. Bu yazarlara göre ABD Soğuk Savaş dönemindeki rekabetten başarılı bir şekilde çıkmış ve bunu sahip olduğu muazzam ekonomik, askeri ve siyasi gücü ile gerçekleştirmiştir. ABD hakimiyetinde birleşen tek kutupluluk yanlısı yazarlar ABD'nin bu durumunu nasıl sürdüreceği konusunda ayrılığa düşmektedirler. Bazılarına göre ABD bu durumunu liberal politikaların bir gereği olarak işbirliğine ve uzlaşmaya yönelik bir yöntemle sürdüreceğini öne sürerlerken; bazılarına göre ise tek taraflı yayılmacı bir anlayış benimseyerek kendi egemenliğinde bir sistem kurarak sürdüreceğini savunmuşlardır (Efegil ve Musaoğlu, 2009: 5).

John G. Ikenberry, David Wilkinson ve Christopher Layne dışında tek kutupluluğun en önemli savunucularından biri de Brzezinski'dir³. Brzezinski'ye göre Sovyetler'in çöküşüyle beraber ABD, dünyanın ilk ve gerçek küresel gücü olmuştur (Brzezinski, 2017: 26). Brzezinski, Roma, Moğol

---

³ 1970'li yıllarda ABD Başkanı Jimmy Carter'a Ulusal Güvenlik Danışmanlığı yapmış, Polonya asıllı Amerikan Stratejist ve Siyaset Bilimci

ve Osmanlı imparatorluklarının geniş coğrafyalara dağılan egemenliklerini anlattıktan sonra, ABD'nin dünya hakimiyetinin bunlardan farklı ve benzersiz olduğunu şu şekilde ifade etmiştir:

“ABD, tüm dünya denizleri ve okyanuslarına hakim olmakla kalmaz, siyasal olarak önemli mesafelerde gücünü karada da göstermesine olanak veren, kara ve denizden kıyı hakimiyeti sağlayan iddialı bir askeri kabiliyet de geliştirmiştir” (Brzezinski, 2017: 41).

Brzezinski Batı Avrupa, Japonya ve Asya ülkelerinin ekonomilerinin yükselişe geçtiğini küresel GSMH'deki paylarının arttığını kabul etmekle beraber, ABD'nin küresel ekonomik gücünün üstünlüğünü savunur. İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, dünya GSMH'sinin %50'sini tek başına ürettiğini, bahsedilen ülke ekonomilerinin gelişmesiyle beraber bu oranın Soğuk Savaş sonrası %30'lara kadar düştüğünü, ancak bu oranın 21. yüzyıl için büyük bir ölçü olduğunu söylemiştir (Brzezinski, 2017: 42). ABD'nin küresel üstünlüğünü, askeri ve ekonomisinin üstünlüğüyle anlattıktan sonra bunu teknolojik, bilimsel üstünlüğe ve kültürünün çekiciliğine de bağlamıştır.

“Teknolojik olarak yeniliğin tüm ultramodern alanlarında önderliği elinde tutmaktadır ve kültürel olarak, bazı aşırılıklara karşın, özellikle dünya gençleri arasında rakipsiz bir cazibeye sahiptir” (Brzezinski, 2017: 43).

Kısaca ABD'yi askeri gücüyle, ekonomisiyle, teknolojisi ve kültürel çekiciliğiyle dünyanın süper gücü ve benzersiz tek egemeni olarak tanıtmıştır.

Brzezinski, Avrasya'yı büyük güç mücadelelerinin yaşandığı, dünya hakimiyetinin anahtarı konumunda olan bir satranç tahtasına benzetmiş, bu anlamda Mackinder'in⁴ Avrasya'yı “Tarihin Coğrafi Ekseni” (Dugin, 2014: 3) olarak tanımlamasını da kabul etmiştir. “Avrasya, yerkürenin en büyük kıtasıdır ve jeopolitik olarak bir eksendir. Avrasya'ya hükmeden bir güç,

---

⁴ İngiliz Jeopolitik Ekolü'nün temsilcisi Sir Halford John Mackinder bir coğrafyacı, iktisatçı ve Politikacıydı. Mackinder en çok “Kalpgah” (Heartland-Stratejik Merkez Bölgesi) doktrini ile tanınır. Jeopolitik strateji, Kalpgah'ın; ya da Doğu Avrupa ile Sibiryaya üzerinden Rusya ve Orta Asya'yı kucaklayan kıta aşırı devasa Avrasya toprak kitlesinin denetim altına alınmasıydı.

dünyanın en ileri ve ekonomik olarak en verimli üç bölgesinden ikisini kontrol edecektir” (Brzezinski, 2017: 52). ABD’nin küresel üstünlüğünü öne sürmekle beraber, ABD’nin bu üstünlüğünün sona erdirilmesinin ya da dengelenmesinin yine bir Avrasyalı güç tarafından olacağını da farkındadır. ABD’nin Avrasya’da da tek üstün güç olduğunu ve bu üstünlüğün aynı zamanda dünya hakimiyetini de beraberinde getirdiğini ileri sürmüş, bu üstünlüğün devamının Avrasya’daki politikalarına bağlı olduğunu söylemiştir. Artık Avrasyalı olmayan bir güç Avrasya’daki üstün güçtür ve Amerika’nın küresel üstünlüğü doğrudan doğruya Avrasya kıtasındaki hakimiyetinin ne kadar süre ve ne kadar etkili sürüldüğüne bağlıdır (Brzezinski, 2017: 51).

2.1.2. Çok Kutupluluğu Savunan Görüşler

Bruce Russett, Harvey Starr ve David Kinsella gibi çok kutupluluğu savunan yazarların temel argümanları; uluslararası sistemin devlet odaklı olacağı, BM’nin daha bağımsız hareket edeceği, bölgesel kutupların ortaya çıkacağı, ittifak ilişkilerinin geçişken olacağı ve eski düşmanlıkların zaman içinde kurulacak karşılıklı ilişkiler sayesinde –Rusya ve NATO arasında olduğu gibi- ortadan kalkacağıdır (Kantarıcı, 2008: 64). Bu yazarlara göre, Çin, nükleer gücü ve kalabalık nüfusu ile; Avrupa Birliği ve Japonya, güçlü ekonomileri ve artan savunma harcamaları ile; Rusya, enerji kaynakları ve silah sanayisiyle geleceğin kutupları olabilecektir (Kantarıcı, 2008: 65). Durum bu şekilde olmakla beraber, birçok uzman ABD’yi dünyanın birçok yerine dağılmış gücü bakımından önemli bir devlet olarak görürler. Ancak ABD’nin bu gücünün sürekli olamayacağını da eklerler. Çünkü; hem ABD’nin ekonomisi, büyük maliyetleri beraberinde getiren hegemon güç olma durumunu, daha fazla destekleyemeyecek hem de uluslararası sistemde ortaya çıkan güçlü kutuplar ya da devletler bu duruma izin vermeyecektir (Kantarıcı, 2008: 65).

David Gompert, Küreselleşme süreci ile ulus devletlerin etkisini yitireceğini, bunun yerine güç sistemine dayalı çok kutuplu bir yapının meydana geleceğini öne sürmüştür. Bu çerçevede fikirler öne süren Hans Binnendijk de; demokratik rejimler, geçiş süreci rejimleri, korsan devletler, başarısız devletler ve çok uluslu şirketler gibi bir sınıflamaya giderek

uluslararası sistemin bu beş aktör tarafından şekilleneceğini öne sürmüştür (Efegil ve Musaoğlu, 2009: 7). Aynı şekilde uluslararası çatışmaların ekonomik ve ideolojik olmaktan çok, temelde çeşitli uygarlıkları, dinleri temsil eden devletler, milletler ve toplumlar arasında gerçekleşeceğini öne sürerek bu anlamda çok kutuplu bir yapıyı tarif etmiştir (Huntington, 2017: 306-309).

2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Yapısı Hakkındaki Muğlaklık

1618-1648 tarihleri arasında Avrupa'da adına Din Savaşları ya da Otuz Yıl Savaşları dedikleri büyük mücadele sonrası 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da çok kutuplu bir yapı meydana gelmiştir. Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra imzalanan 1648 Westfalya Anlaşması, modern ulus-devletlerin kurulmasına önayak olmuş ve temel aktörlerin ulus-devletler olduğu uluslararası bir yapıyı ortaya çıkarmıştır. Bu savaşlar, sadece ulus-devletlerin oluşmasını değil aynı zamanda 18. ve 19. yüzyıl çok kutuplu uluslararası sistemin oluşmasını da sağlamıştır. 18. ve 19. yüzyılda uluslararası sistemde yer alan devletler arasında bir güç dengesi oluşmuş, bu güç dengesi tek egemenli bir yapının oluşumunu engellemiştir. Bu yüzyıllarda yer alan İngiltere, Fransa, İspanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı gibi temel aktörler arasında bir güç dengesi oluşmuş, bu güç dengesi çok kutuplu bir yapı meydana getirmiştir. Kısa süreliğine diğer aktörlere nazaran avantajlı konuma sahip olsa da büyük güçlerden birinin niyeti ve çabası olmasına karşın, hegemonya kuramamasının ve kendi hegemonyası altında sistemi tek kutupluluğa dönüştürememesinin iki temel sebebi vardır. Bunlardan ilki gücün sistemdeki büyük devletler arasındaki görece eşit dağılımı, ikincisi ise 18. ve 19. yüzyıl Avrupa güç dengesinde görüldüğü üzere sistemde dengeleyici rolünü oynayan aktörün hegemonya kurma girişiminde bulunan aktörün karşısında yer alarak diğer aktörlerle yaptığı ittifaklardır (Emeklier, 2017: 58).

Uluslararası sistemin yapısının evrildiği bir diğer dönem ise 1914-1945 arası yaşanan iki büyük dünya savaşıdır. Bu savaşlar sonucu uluslararası sistemin yapısı değişmiş, iki aktörlü bir yapıya dönüşmüştür. Çok kutuplu dünyanın baş aktörleri olan Avrupa devletlerinin yerini ABD ve SSCB almıştır.

Otuz Yıl Savaşları ve her iki Dünya Savaşları sonucu meydana gelen uluslararası yapının adının net bir şekilde konulmuşken, Soğuk Savaş'ın bitiminden itibaren yaklaşık 27 yıl geçmesine rağmen yeni uluslararası sistemin adı hala muğlaktır. Soğuk Savaş sonrası dönemi 1991-2001 ve 2001-2017 şeklinde iki döneme ayırarak incelemek konunun anlaşılması bakımından yararlı olacaktır. 1991-2001 arası dönemde ABD'nin tek başına giriştiği birkaç olay, ABD'nin uluslararası sistemin tek hegemonu olarak görülmesini de beraberinde getirmiştir. Birinci Körfez Savaşı, bu gelişmelerden biridir. Benzer şekilde, Yugoslavya İç Savaşı'nın en şiddetli ve yüksek yoğunluklu çatışmalarının yaşandığı ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da gerçekleşen en kanlı savaş olarak tarihteki yerini alan Bosna Savaşı (1992-1995) sırasında, AB'nin hemen yanı başında yer alan bu coğrafyada yaşanan tüm katliam ve soykırımlara sessiz ve kayıtsız kalmasına karşın, ABD'nin geç de olsa askeri harekete yönelmesi neticesinde savaşın son bulması da ABD'nin sistemdeki göreceli üstünlüğünü ortaya koyması bakımından yine önem arz etmektedir (Sönmezoğlu, 2014: 902). ABD'nin bu girişimleri tek kutuplu sistem yorumlarını beraberinde getirmişse de bunun tek sebebi bu değil, daha önce de bahsedildiği gibi, bunda Rusya'nın iç politikaya yönelmesi, daha önce hakimiyet kurduğu coğrafyaların kendinden kopması ve bunun sonucunda ABD'nin bir manada rakipsiz kalıp bu güç boşluğundan yararlanması da etkili olmuştur.

Soğuk Savaş sonrası iki döneme ayırmamızın en büyük sebebi 21. yüzyıl uluslararası sisteminin yapısı bakımından kırılma noktası sayılabilecek 11 Eylül 2001 Saldırıları'dır. Bu saldırılarla ABD, El Kaide tarafından kalbinden vurulmuş, bu saldırı sonrası ABD'nin süper güç olma durumu sorgulanır hale gelmiştir. Önce 11 Eylül Saldırıları, ardından ABD yönetiminin uluslararası hukuku, kurumları, normları ve sistemin diğer aktörlerini görmezden gelen tekilci ve saldırgan dış politika stratejisi ve son olarak ABD'nin Afganistan ve Irak Savaşları nedeniyle yaşadığı büyük güç kaybı, hem belirlemekte olan 21. yüzyıl küresel sisteminin yapısını hem de ABD'nin ve diğer aktörlerin sistemdeki pozisyonlarını yeniden tartışmaya açmıştır (Emeklier, 2017: 60). Bu da beraberinde tek kutupluluk yerine, çok kutuplu sistem yorumlarını getirmiştir.

Rusya ABD'nin sistemdeki yerinin sorgulanmasında en büyük paya sahip olan devletlerden biridir. Hukuksuzluğun arttığı, suç çetelerinin ve rüşvetin yaygınlık kazandığı, halkın ülkenin geleceği konusunda umutsuz olduğu geçiş dönemi sayılabilecek, kendine has özelliklere sahip Yeltsin döneminden sonra ülkenin başına Putin gelmiştir(Onay, 2008: 324). Rusya Devlet Başkanı Putin'in dönemiyle beraber Boris Yeltsin döneminde takip edilen Atlantikçi yaklaşım terk edilmiş, bunun yerine "Yakın Çevre"⁵ doktrini benimsenmeye başlanmıştır. Rusya bu doktrin dahilinde kendi sınır bölgelerinde etkinliğini arttırmayı hedeflemiş ve yaklaşık on beş yıl süren yüksek enerji fiyatları sayesinde ekonomisini önemli ölçüde düzeltmiştir (Caşın ve Derman, 2016: 355-356). Enerji fiyatlarının artması Suudi Arabistan'dan sonra ikinci büyük petrol üreticisi Rusya için büyük bir artı kaynak olmuştur. Petrol varil fiyatının bir dolar artması Rus hazinesine yıllık yaklaşık 1,5 milyar dolarlık gelir sağlamıştır (Onay, 2008: 324). Büyük oranda bu kaynak sayesinde toparlanan Rusya, Avrasyacı dış politika vizyonunu gündemine almıştır. Yeniden şekillenen 21. yüzyıl uluslararası güç sisteminde Sovyet döneminden beri yaşadığı çöküş ve dışlanmışlık algısını yıkıp; yeni düzende istediği seviyeye ulaşmayı hedeflemektedir (Caşın ve Derman, 2016: 355-356). 2000'li yıllarla beraber Putin'li Rusya'nın toparlanıp dünya sahnesine çıkması ve bu geri dönüşün Putin tarafından bizzat 2007 43. Münih Güvenlik Konferansı'nda dillendirilmesi bu manada çok önemlidir. Putin bu konuşmasıyla ABD tarafından kurulmak istenen dünya hakimiyetine ve tek kutuplu bir yapıya karşı olduğunu en açık bir şekilde dile getirmiştir

43. Münih Güvenlik Politikası Konferansı'nda Putin şunları söylemiştir:

"...Son yıllarda ABD politikalarındaki tek kutuplu bir dünya yaratma çabalarını tedirginlikle izliyorum. Bir ülke kendi kurallarını dünyanın geride kalanına, sanki kendi iç düzeniymiş gibi kabul ettirmeye çalışırsa huzur ve istikrar değil, sorun bekleyin. Çağdaş dünyada tek efendi fikri mümkün olmadığı gibi, kabul edilmez de. ABD, tehlikeli biçimde güç kullanıyor. Avrupa'ya füze kalkanı kurarsanız gereken cevabı veririz"⁵ (Emeklier, 2010).

---

⁵ Andrei Kozyrev, Pavel Graçev ve Evgeni Ambartsumov tarafından formüle edilen; Rusya'nın, Sovyetler'in dağılmasıyla beraber kaybedilen alanlara yönelik uyguladığı dış politikadır.

2.2.1. Yeni Dönem İttifaklar Dönemi mi?

11 Eylül Saldırıları'yla beraber, 1990-2001 arası dönemin, ABD önderliğinde tek kutuplu uluslararası sistem olarak görülmesi durumu tartışılabilir hale gelmiştir. 11 Eylül Saldırıları, uluslararası sistemin yapısını değiştirmeye başlamakla bir milat olmuş, ABD'nin 1990-2001 arası hakimiyetinin bir geçiş dönemi olarak kalmasına sebep olmuştur. 11 Eylül terör saldırılarından sonra ABD jeopolitiği ve jeostratejisinin Orta Doğu'da Irak'ta, Orta Asya'da ve Afganistan'da zayıflamasıyla Rusya, Çin, Hindistan, Japonya ve AB gibi küresel lider olma potansiyeline sahip uluslararası aktörler; ABD'nin küresel rakipleri durumuna gelmişler, gerek bölgesel gerekse uluslararası ortamda stratejik açılımlarına ivme kazandırmışlardır (Kantarıcı, 2012: 70). Bu çok kutuplu dünya düzeni, küresel anlamda dünyanın jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik ağırlık merkezinin Batı'dan Doğu'ya yani Atlantik'ten Pasifik yönüne kaydığı, küresel jeopolitik güç mücadelesinin Afro-Avrasya (Afrika-Avrasya eksenli) coğrafyasında yaşandığı, enerji kaynaklarının ve güzergâhlarının daha da önem kazandığı, dinamik, dengeli ve çok aktörlü bir uluslararası yapıyı ifade etmektedir (a.g.e, 71).

Uluslararası sistemin farklı bir yapıya dönüştüğünün kanıtlarından biri devletler arasında meydana gelen ittifaklardır. 23 Mayıs 2008' de Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Ekvator, Guyana, Paraguay, Peru, Surinam, Uruguay ve Venezüella arasında UNASUR birliğinin kurulması (UNASUR, 2018); Rusya, Çin, Kırgızistan, Tacikistan ve Kazakistan'ın 1996' da Şangay Beşlisi olarak kurdukları yapıyı, 15 Haziran 2001'de Şangay İşbirliği Örgütü'ne (Shanghai Cooperation Organization, 2018) dönüştürmeleri; yine Azerbaycan, Moldova, Ukrayna ve Gürcistan arasında oluşturulan GUAM örgütü bu ittifaklara örnektir (Emeklier, 2010). Bu örgütler bölgelerinde ve uluslararası arenada güçlü olabilmek ve dengeyi koruyabilmek adına oluşturulmuş ekonomik ve siyasi birliklerdir.

43. Münih Güvenlik Konferansı'nda Putin'in tek kutuplu dünya düzenine karşıtlığını belirtmesinden önce yine Çin, Hindistan ve Rusya dışişleri bakanlarının yayınladıkları ortak deklarasyonda tek-kutuplu dünya düzenine karşı olduklarını açıklamaları, çok-kutuplu yeni düzen arayışında

Rusya'nın yalnız olmadığını göstermesi açısından kayda değerdir(Arıboğan, 2007: 323). Söylemlerden öte uluslararası sistemin çok kutupluluğa doğru evrildiğinin pratik göstergelerinden biri de Rusya'nın 2008 Gürcistan Savaşı ve 2014 Kırım'ı ilhakı ile tekrardan büyük bir güç olarak döndüğünün kanıtıdır (Emeklier, 2017: 61).

Bahsedilen ittifaklar, tek kutupluluğa karşı yapılan söylemler, pratikteki askeri hareketler ve küreselleşmeyle beraber karşılıklı bağımlılığa dönüşen ekonomik, siyasi, askeri ilişkiler çok kutuplu bir yapının varlığının işaretleri olarak yorumlanabilir. Sadece ABD dışındaki ülkelerin davranışlarından değil; ABD'nin Irak ve Afganistan Savaşları'nı başarılı bir şekilde bitiremeyişi de ABD'nin hakimiyet söylemlerini zayıflatan bir başka sebeptir.

21. yüzyıl uluslararası yapısı bu şekilde değişirken, son zamanlarda Rusya, Arap Baharı'ndan sonra özellikle Suriye meselesiyle beraber, Ortadoğu'da aktif olarak yer almaya başlamıştır. Daha önce de var olmakla birlikte, İran da Suriye meselesiyle beraber var olan nüfuzunu korumak ve bu nüfuzunu arttırmak için aynı şekilde bölgede aktif olarak yer almıştır.. Türkiye açısından durum farklı olmakla beraber, özellikle sınırında PKK/PYD tarafından ayrı bir oluşumun kurulmaya başlanması, Türkiye'yi de bölgede var olmaya itmıştır. Bu üç devletin Suriye Krizi'nde çıkarları gereği var olup aktif rol almaları, onları aralarında bazı çıkar çatışmaları olsa da işbirliğine yöneltmiştir. Bu işbirliğinin 21. yüzyıl uluslararası sisteminin yapısı çerçevesinde düşünüldüğünde yakın gelecekte hangi yöne evrileceğini bilmek hem uluslararası güç sistemi açısından hem de bölgenin kaderi açısından önem arz etmektedir. Bu önemden hareketle gerek 21. yüzyıl uluslararası sistemin yapısına etki eden ve gerekse de devletleri bölgeselleşme eğilimi göstermelerine teşvik eden bir faktör olan küreselleşmenin anlaşılması da aynı derecede önemlidir.

2.3. Küreselleşme

2.3.1. Küreselleşme ve Tanımı

Küreselleşme kavramı dinamik bir süreci tanımladığından, kavramı belli bir kalıbın içine sıkıştırarak tanımlamak, kavramın içeriğini

anlamayı eksik kılar. Kavramın, dinamik bir süreci tanımlamasının yanında çok boyutlu ve birçok disiplinin ilgi alanını oluşturması, bu zorluğu karşımıza çıkarmaktadır. Kavramın, disiplinler arası ortak bir tanımının olması konusunda tartışmalar olsa da; yapılan farklı tanımlamalarda ortak bazı noktalar görülmektedir. Bu ortak noktalar tek bir tanımı oluşturacak güçte değilse de kavramın genel bir karakteristiğini ortaya koymaktadır.

Antony Giddens, küreselleşmeyi toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, yerel ile global olayların birbirini karşılıklı etkileyen bir süreç olarak tanımlarken (Giddens, 2010: 37-38); David Held ve Anthony McGrew, bu tanıma paralel olarak; toplumsal ilişki ve işlemlerin kapsamının, hızının ve etkisinin dönüştüğü bir süreç olarak tanımlamıştır (Held ve McGrew, 2014: 89). Scholte ise küreselleşmeyi uluslararasılaşma ve dünya genelinde insanlar arasında karşılıklı bağımlılığın ve etkileşimin artması olarak tanımlar (Scholte, 2014; 107).

Tanımların ortak özelliklerine bakıldığında, dünya ölçeğinde toplumsal ilişkilerin yoğunlaşması, bunların hızlı bir şekilde gelişmesi, ulaşılabilirlik anlamında, zamanı ve mekanı sıkıştıran bir durum olması gibi özellikler karşımıza çıkar. Bütün disiplinlerde yapılan tanımların ortak özellikleri alınarak tek bir tanımlama yapılacaksa eğer; toplumsal karşılıklı bağımlılık ve değişimleri oluşturan, bunları arttıran, yayan ve yoğunlaştıran süreçlerin çok boyutlu bir grubu olarak tanımlanabilir (Steger, 2006: 31).

Söz konusu toplumsal ilişkiler olduğu için, günümüzde teknolojinin gelişmesiyle beraber iletişim ve haberleşme araçları sayesinde de geniş bir alana hızla yayıldığı için; küreselleşme olgusu hemen hemen her alana sirayet etmekte ve çok boyutlu bir duruma gelmektedir. Bu etki kendisini ekonomi, siyaset, toplumsal ve kültürel alanlarda göstermektedir. Durum böyle olduğundan küreselleşme kavramı tartışmalı hale gelmekte; küreselleşmeyi yararlı bulan, bunun karşısında zararlı ve kaçınılması gereken bir süreç olarak gören ya da küreselleşmenin olmadığını öne sürerek toptan reddeden taraflar ortaya çıkmıştır.

2.3.2. Küreselleşme Yanlıları ve Küreselleşmeye İtirazlar

Küreselleşme yaklaşımları sınıflandırıldığında genellikle küreselleşmeciler ve kuşkucular olarak sınıflandırılır. Küreselleşmecilere göre küreselleşme, geleneksel ulus devletlerin önemini yitirdiği hatta yok olmaya doğru gittiği, bunun yerine güçlenen piyasa aktörlerinin ve küresel piyasaların geçtiği yeni bir çağdır. Üretim, ticaret ve finans kaynaklarının gelişen teknoloji sayesinde dünya genelinde bir ağ meydana getirdiği, sınırları aşarak milli ekonomileri zayıflattığını savunurlar (Held ve McGrew, 2014: 14-15). Bu dinamik süreçle beraber büyük ulus ötesi firmaların, uluslararası kuruluşların ortaya çıktığını, bu aktörlerin güçlenerek geleneksel ulus-devlet yapısının çözülmesini sağladığını öne sürerler. Küreselleşmeciler bu tezleri küreselleşmenin muazzam ekonomik etkisi üzerinden giderek gerçekleştirirler. Küreselleşmeciler, küreselleşme taraftarlıklarında bu kadar radikal fikirler beyan ederlerken, bu sürecin gelişen ülkelerin lehine bir süreç olduğunu da kabul ederler. Bu süreç bu şekilde gelişen ülkelerin lehine olsa da aslında gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler de eskisi kadar fakir değil, onların da eski ekonomik durumlarından daha avantajlı bir duruma geldiğini iddia ederler (Yalçınkaya ve diğeleri, 2012: 5-7).

Küreselleşme yanlılarına karşılık, küreselleşme karşıtı diyebileceğimiz Şüpheciler; bölgelerindeki ve dünya genelindeki ekonomik, siyasi ve kültürel bozuklukların büyük bir kısmı için küreselleşmeyi suçlarlar. Serbest ticareti, küresel yatırımcıları, çokuluslu şirketlerin neoliberal politikalarını ve dünyanın Amerikanlaştırılmasını, kültürel ve ahlaki değerlerindeki aşınmanın, yaşam standartlarındaki düşüşün baş müsebbibi olarak görürler. Ahlaki ve kültürel değerlerinin aşınarak yok edileceğine, bu yüzden küreselleşme olarak adlandırılan bu durumdan korunması gerektiğini savunurlar (Steger, 2006:155).

Şüpheciler; küreselleşmecilerin aksine ulus-devletin önemine vurgu yaparlar. 19. yüzyılın sonlarından itibaren dünya ticaretindeki artışa rağmen, ekonomik faaliyetlerin hala ulusal sınırlar dahilinde meydana geldiğini öne sürerler. Ulus-devlet dışı aktörlerin önem kazandığını kabul etmekle beraber, ulus-devletin halen ekonomik ve siyasi kararların alınmasında etkili olduğunu savunurlar. Şüpheci teorisyenler, ekonomik ve siyasi ilişkilerdeki artışın yeni

olmadığını, aslında bu ilişki yoğunluğunun daha önceki dönemlerde de yaşandığını söyledikten sonra; küreselleşme sürecinin küreselleşmeciler tarafından abartıldığını eklerler (Heywood, 2007: 204).

Şüpheler küreselleşmenin ne olduğu ve zararları konusunda anlaşsalar da, bu sürecin faili konusunda ayrılığa düşerler. Küreselleşme karşıtı Avrupalı aktörler bu zararlı yapının failini ABD olarak belirlerken; gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerdeki küreselleşme karşıtı aktörler ABD ve Batı'yı aynı kefeye koyarlar. Birçok hükümet ve siyasal partiler küreselleşmenin ekonomiye olan olumlu etkisinin meyvelerini yemek isterken ve bunların çoğunu gelişmiş ülkeler oluştururken; gelişmekte olan ülkelerde bir küreselleşme karşıtı akım doğmuştur. Bu ülkelerde küreselleşme açık bir şekilde neoliberal veya serbest piyasa ideolojik karakterine sahip olduğu için, küreselleşme ele alınırken çoğu kez kapitalizm-sosyalizm tartışmaları üzerinden yürür. Nitekim bu tartışma yani küreselleşme taraftarı ve karşıtı tartışması eski sağ-sol ideolojik tartışmalarının yerini almıştır denilebilir (Heywood, 2007: 202). Bu cephe, serbestleşmenin Batı ve Amerikan tarzı yaşam biçiminin dayatılmasından başka bir şey olmadığını, bunun sadece Batı'ya getirisi olduğunu, yeni adaletsizlikler ve eşitsizlikler yaratmaktan başka bir şey olmadığını savunurlar. Bunu kültürel ve ideolojik emperyalizm olarak görerek Amerikan kültür ve ideolojisinin dünyanın en uç noktalara kadar yayılmasını sağlayan bir maske olduğunu savunurlar (Ökmen ve Koçak, 2010: 190).

2.3.4. Küreselleşmenin Boyutları

2.3.4.1. Küreselleşmenin Ekonomik Boyutu

Ekonomik küreselleşme devlet ya da devlet dışı aktörler arasındaki ekonomik ilişkilerin yaygınlaşması ve yoğunlaşmasıdır (Steger, 2016: 61). Teknolojik ilerlemenin etkisiyle emek, sermaye, mal ve hizmet ticaretinin hız kazanması ve aktörler arasında bir bağımlılık durumu ortaya çıkarmasıdır.

Ekonominin küreselleşmesini bazı çevreler çok eskiye götürerek insanlık tarihinde ilk sivilleşme gayretlerine kadar götürür. Bazı çevreler ise; ekonomik küreselleşmeyi modern çağın başlangıcına, bazıları 1800'lerin

ortalarına, bazıları da 1950'lerin sonları ya da 1970'li yıllara dayandırır. İnsanlar arasında ekonomik ilişkiler çok eskilere uzansa da ekonomik ilişkilerin hız kazanması ve yoğunlaşması, kapitalizmin ortaya çıktığı ve gelişmeye başladığı 1870-1914 arası dönemde yaşanmaya başladı (Aktan, 2018). Bu dönemde ulaşım ve iletişim ağlarının, özellikle demiryolu ve deniz ticaretinin, gelişmesiyle beraber ülkeler arasındaki ticari hacim büyük artışlar göstermiştir. Ancak Birinci Dünya Savaşı, 1929 Büyük Ekonomik Buhan gibi önemli olaylar globalleşmenin hızını yavaşlatmıştır. Savaş ve krizin etkisiyle ülkeler gümrük tarife ve kotalarını yükselterek, sıkı korumacılık politikası sonucu ticaret hacmini düşürmüşlerdir (Aktan, 2018).

Bu sürecin ardından, İkinci Dünya Savaşı atlatıldıktan hemen sonra ABD önderliğinde kurulan IMF, Dünya Bankası, GATT ve OECD gibi kurumların etkisiyle küreselleşme süreci tekrar canlanmaya başlarken 1960'larda yeni bir küreselleşme dalgası ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dalganın büyümesindeki en büyük payı ABD markalı uluslararası firmaların yabancı sermaye yatırımları oluşturmuştur (Aktan, 2018). 1971'de Bretton Woods Sistemi'nin çökmesiyle beraber sabit kur sistemi terk edilmiş, ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeler sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaları kaldırarak finansal küreselleşmenin hızlanmasını sağlamışlardır. 1980'lerde gelişmekte olan ülkelerin de serbest piyasa, özelleştirme, piyasa ekonomisi gibi kavramlara rağbet etmeleri ve liberal sisteme entegre olmalarıyla büyük bir ivme kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler böyle bir eğilim göstermiş olsalar da; genel olarak bu ülkeleri yönlendiren iki aktör vardı: ABD ve İngiltere. 1980'lerde ekonominin küreselleşmesinin temel aktörleri ABD'de Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher oldu. Her iki aktör yeni pazarlara ulaşmak için Keynesçiliğe alternatif neoliberal ekonomiyi savunarak Steger'in deyimiyle; bilinçli bir şekilde küreselleşmeyi dünya ekonomilerinin liberalleşmesi olarak sundular (Steger, 2016: 61). Bu dönemde tek arzuları piyasaların serbestleşerek önündeki bütün engellerin kalkmasıydı ve bunu da serbest piyasa ideolojisini yayarak büyük oranda gerçekleştirdiler. Her iki ülkenin önderliğinde ivme kazanan, kendi gelişmiş ekonomilerinin menfaatine olan bu süreç zirve noktasını Sovyetler'in çöküşüyle beraber Doğu Bloku ülkelerinin de küresel ekonomik sisteme dahil olmalarıyla gördü denilebilir (Aktan, 2018).

Günümüzde de bu durum devam etmekte, ekonomik küreselleşme üretim ya da ticaretin küreselleşmesi ve finansal kaynakların küreselleşmesi gibi iki boyutta kendisini göstermektedir. Üretimin küreselleşmesi, ulusötesi firmaların artık sadece bölgelerinde değil menfaatlerine olan, maliyetlerini düşürebildikleri dünyanın herhangi bir ülkesi ya da kıtasında üretim faaliyetlerini gerçekleştirmelerini ifade ederken; finans kaynaklarının küreselleşmesi ise; para, hisse senedi gibi sermaye kaynaklarının yüksek faiz kazançları sağlayan, düşük riskli ülke piyasalarına giriş ve çıkışını ifade etmektedir (Aktan, 2018).

2.3.4.2. Küreselleşmenin Siyasi Boyutu

Küreselleşmenin siyasi boyutu, kapsam olarak teknolojik gelişmeler sayesinde çok büyük rakamlarda sermaye, insan ve teknoloji akışından dolayı ulus-devletin gücünün ve egemenliğinin azaldığı, bu akış ile beraber küresel bir yönetişimin ortaya çıktığı durumlarını kapsar. Bu durumları kapsamakla beraber siyasi küreselleşme genel olarak dünya genelinde siyasi ilişkilerin artarak yaygınlaşmasını ifade eder (Steger, 2006: 83-85).

Siyasi küreselleşme daha çok ulus-devletin egemenliğinin sarsılması ile ilgili olduğu için modern devletin temel bazı özelliklerinin bilinmesi önem arz eder. Ulus-devletin ortaya çıkması Avrupa'da reform süreci ve bir dizi din savaşından sonra imzalan 1648 Westfalya Anlaşmasına götürülür. Westfalya Konferansı Avrupa'nın o döneme kadarki en büyük ilk konferansdır denilebilir. Westfalya'nın en önemli özelliği; daha önce gerçekleştirilen konferanslar dini bir nitelik arz ederken, Westfalya, Papa'lık temsilcisinin dinlenmediği, Papa'ya imzalatılmayan, iktidar, devlet ve savaş konularının görüşüldüğü laik bir konferanstı (Sander, 2008:100). Reform süreci ve Din savaşları sonrası imzalanan bu anlaşmayla beraber Ortaçağ Avrupası'nda kilisenin yönetimlerdeki yetkilerinden dolayı dini bir nitelik arz eden krallıklar, imparatorluklar laikleşmeye doğru giderek, yerini egemenlik ve toprak bütünlüğüne bağlı modern devletlere bıraktı. Modern devlette insanlar siyasi farklılıklarını artık bir ulus-devlete ait olma duygusu ile ifade etmeye ve belirli bir kolektif kimlik etrafında örgütlenmeye başlamış, bu aidiyetlik duygusu modern devlete, ülkeden ülkeye değişen ayırt edici bir tür ulusal kimlik

yaratmıştır. İnsanlar bu kimliğe göre ortak “biz”, yabancı “onlar” gibi diyebilmekte ve bu ögeler etrafında kolektif bir kimlik oluşturarak örgütlenebilir hale gelmektedir (Steger, 2006: 83-85).

Modern devletin başlangıcı her ne kadar Westfalya anlaşması ile başlatılıyorsa da ulus devletin oluşumunu 1500'lere kadar götürülebilir. Bu başlangıç aşamasına bakıldığında aidiyetlik ve milliyet duygusu ön plana çıkmakta, laik devlet yapısının oluşumundan evvel, aidiyetlik duygusunu barındıran milli devlet yapısının ortaya çıktığı gözlenir. Avrupa'da İngiltere, İspanya, Portekiz ve Fransa gibi monarşiler 16. yüzyılın başlarından itibaren halkın siyasi bağlılıklarını elde edebilmişlerdi. Bu yüzyılla beraber yavaş yavaş güçlenmeye başlayan milliyetçilik bu monarşileri güçlendirdi. 1700'lerde başlayacak olan globalleşme süreci ile beraber dış dünyayla bağlantıların artması bu siyasi bağlılığı arttırdı. Böylece milliyetçilik duygusu ve milli kimlikler ulus devletin en başından beri en önemli özelliklerinden biri olageldi (Sander, 2008: 89).

Modern ulus devlet denildiğinde belirli bir toprak parçası dahilinde, mutlak egemenlik hakkına sahip bir birim olarak anlaşılırken, ulus ve devlet arasındaki ilişki tartışmalıdır. Aynı şekilde belirli bir insan topluluğunun ulus olarak kabulüne ilişkin gereken şartlar da tartışmalı durumdadır (Sönmezoğlu, 2014: 25-37).

Ulus devletin temel bazı özellikleri belirlendikten sonra küreselleşme açısından asıl önemli sorun ulus devletin rolüdür. Ulus devletin uluslararası arenadaki rolü konusunda elli yıl öncesine kadar herhangi bir tartışma yokken (Sönmezoğlu, 2014: 30), son dönemlerde böyle bir tartışmanın yaşanması, ulus devlet dışında ulus ötesi firmaların, uluslararası örgütlerin ortaya çıkması ve güç kazanmasından dolayı olduğu söylenebilir.

Ulus devlet sisteminin geçerliliğini yitirdiğini, önlenemez bir gelişme gösteren teknoloji ve bunun sayesinde hareket yetisi artan ekonomik faktörlerin devletin egemenliğine meydan okuduğu, hükümetlerin kısıtlayıcı politikaları üzerinde yıkıcı bir etkisinin olduğunu dillendiren hiper-küreselciler, ulus devletin artık mutlak egemen olmaktan çıktığını öne sürerler. Hiper küreselcilere göre devlet bu rolünü ulus ötesi kuruluşlara ve bölgesel birliklere

kaptırmıştır (Steger, 2006: 88-90). Bu görüşlerini daha ileri taşıyarak; toprak bütünlüğüne dayalı, sınırların anlamlı olduğu ulus devlet sistemi tamamen biteceğini, sınırların ortadan kalktığı ortak kürel bir köye dönüşeceğini ileri sürerler (Steger, 2006: 88-90). Ve bunu yaparken küreselleşmenin ekonomik yönüne odaklanarak yapmaya çalışırlar. Yani ekonomik olarak güçlü olan yeni ulus ötesi kuruluşlara devleti ortadan kaldırma görevi vererek bunu yaparlar.

Bunun aksini iddia eden kuşkucular ise; devleti merkeze yerleştirmekte, ulus ötesi birimlerin serbestçe hareket etmesine izin veren, onlara işlerlik kazandıran gücün halen ulus devletin elinde olduğunu öne sürerler. Kuşkucular küresel ekonominin gelişimini ne teknolojik gelişmelerde ne de piyasanın doğal yasasına bağlarlar. Bu gelişimi 1980 ve 1990'larda neoliberal hükümetlerin sermaye üzerindeki kısıtlamaları kaldıran siyasi kararlarına bağlarlar (Steger, 2006: 90). Yani hükümetlerin, siyasetin piyasaların serbestleşmesine yönelik izinleri olmasaydı, ekonominin gelişerek küreselleşmesinin olanaklı olmadığını, bunun kendi kendine değil hükümetlerin kararlarıyla meydana geldiğini öne sürerler. Bu durumun devam ettiğini ulus devlet sisteminin halen temel aktör olduğunu dillendirirler.

Ancak uluslararası sisteme bakıldığında ulus devletin rolünün bu tartışmaların ortasında olduğu, aslında her iki tarafın da haklı olduğu görülür. Günümüzde ulus ötesi ekonomik kuruluşların sahip olduğu ekonomik güç ortadayken, bazı ulus ötesi firmaların sahip oldukları sermaye birçok dünya ülkesinin sahip olduğu sermayeyi aşarken, bu birimlerin gücünü yadsımak doğru bir yaklaşım değildir. Hatta bu birimlerin çoğu kez ellerindeki ekonomik gücü kullanarak hükümetler üzerinde büyük etkiler yarattıkları da ortadadır. Ancak bu durum bütün yetkilerin ulus ötesi ekonomik birimlerin tekelinde olduğu söylenemez. Hükümetler halen kararlarıyla ülke ekonomisini iyi ya da kötü yönde etkileyecek kararlar alabilmektedir. Ülkenin sermaye çekiciliğinin artırılması ya da azaltılması devletlerin aldıkları kararlara bağlıdır. Altyapı, eğitim, sağlık ve güvenlik gibi konularda kararların önemli bir kısmı hükümetlerin elindedir denilebilir.

2.3.5. Küreselleşmenin Barındırdığı Olumsuzluklar ve Bölgeselleşme

Küreselleşme kavramı her ne kadar kendini farklı boyutlarda ve alanlarda gösterse de ekonomik boyutu oldukça ağır basmaktadır. Küreselleşme kavramı kullanılarak dilsel bir kurnazlıkla kapitalizmin maskelenmesi isteniyor olsa da aslında küreselleşme; kapitalist ekonomik sistemin yayılmasını ve uluslararası arenada hakim güç olmasını sağlayan süreçtir. Bünyesinde kapitalist rekabeti barındıran, sermayelerini ve karlarını arttırmak isteyen sanayileşmiş Batılı sermayedarlar, bu kavramla ekonomik amaçlarına ulaşmaları önünde engel olarak duran bazı bariyerleri eritmek ve aşmayı amaçladılar. Bu durum İkinci Dünya Savaşı ile meydana gelmeye başlamışsa da 80'lerde girişilen neoliberal politikalar ve 90'larda sosyalizmin çöküşü ile hız kazandı. Gerekli ivme ve hız yakalandıktan sonra Dünya Bankası, İMF ve Dünya Ticaret Örgütü gibi kuruluşlarla kapitalist hareket kurumsallaştırılmış, istenilen ekonomik getiriler ve serbestleşme bu kurumların üzerinden yapılmaya başlanmıştır (Duman, 2011: 684-685).

Bu kurumlar odak noktası olarak gelişmekte olan ülkeleri seçmiş, bu ülkelerde ekonominin küreselleşmesi ve sermayenin liberalleşmesi için çalışmış, ekonomik ve siyasi amaçları için çeşitli politikalar üretmişlerdir. İdeolojilerin sonu, tarihin sonu gibi tezler üretilerek, bireysellik ön plana çıkarılıp, alt kimlikler kısıktılarak sanayileşmiş ülkelerin ekonomik çıkarları önündeki çeşitli ideolojik, sınıfsal ve toplumsal engeller aşılmaya çalışılmıştır (Duman, 2011: 684-685).

Bu politikalara ek olarak küreselleşmenin kaçınılmaz, doğal ve çeşitli fırsatlar sunan bir süreç olduğu inancı yaratılarak gelişmekte olan ülkelerde yabancı sermayeye karşı olan düşünceler çözülmeye çalışıldı. Ancak günümüzde bakıldığında yaşanan işsizlik, enflasyon, çevrenin tahribatı, göç ve yoksulluk gibi birçok sorunun altında büyük oranda küreselleşmeyle beraber gelen dengesiz kapitalist yayılma ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmeyle ortaya çıkan eşitsiz ve adaletsiz ekonomik dağılım, gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olmaktadır (Duman, 2011: 685-687). Çünkü büyük oranda sermayenin ve ulus ötesi firmaların sahibi olan gelişmiş ülkeler, sermayelerini faizi bol, işgücü ucuz, vergilerden muaf

ülkelere rahatça koyabilmekte sermayelerini kısa bir sürede katlayabilmektedirler. Sermayeyi ülkelerine çekmeye çalışan gelişmemiş ülke yönetimleri bu firmalara uzun süreli çalışmadan, vergi muafiyetine, çevresel tahribata izin vermeden, düşük prim ve çocuk yaşta işçi çalıştırma iznine kadar birçok imkan sağlayarak süreci kendi aleyhlerine çevirmeye devam etmektedirler.

Çeşitli verilere bakıldığında bu durum kolaylıkla görülmektedir. Almanya'da imalat sanayide çalışmanın saati 44 Euro, Japonya'da 36 Euro, Polonya'da 3,5 Euro, Endonezya'da 1 Euro'dur. Almanya'da işçiler fabrikalarda yılda 1600 saat çalışırken, Japonlar 2000 saat, Endonezyalılar 3000 saat çalışmaktadır. Benzer şekilde çocuk yaşta çalışan sayısı Almanya Japonya gibi gelişmiş ülkelerde hemen hemen hiç yokken, Polonya'da az Endonezya'da çok fazladır (Duman, 2011: 685-687).

Bunlar dışında dünya kaynaklarının tüketimi ve sahip olunan sermaye oranına bakıldığında da küreselleşmenin yarattığı ekonomik eşitsizlik görülmektedir. 1990'larda dünya ticaretinin %80'nini Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Japonya gibi gelişmiş ülkeler tek başına gerçekleştirmişlerdir. Benzer şekilde gelişmiş ülkelerin dünya nüfusu içindeki oranı %24 iken, dünyada enerji ve maden kaynaklarının %80'nini kullanmaktadırlar. Yabancı yatırımların %80'ine yakını Kuzey Amerika ve Batı Avrupa firmalarının eliyle gerçekleştirilmektedir (Duman, 2011: 685-687. Küreselleşmenin yarattığı eşitsizlik durumunu Antony Gidens "bir avuç kişinin refah yoluyla hızla ilerlediği çoğunluğun ise sefalet ve umutsuzluk içinde yaşamaya mahkûm olduğu bir kazananlar ve kaybedenler dünyası yaratmıştır" (Giddens, 2000: 27) sözleriyle anlatmıştır.

Bu verilere bakıldığında küreselleşmenin ekonomik olarak yarattığı en büyük sıkıntı dengesiz ve eşit olmayan bir ekonomik düzen, gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmemiş ülkelerin aleyhine olan bir sistem yaratmasıdır. Küreselleşme taraftarlarının iddia ettiği gibi; sermayenin serbest dolaşımı gelişmiş ülkelere doğru bir istihdam ve yatırım akması meydana getirmiyor. Dış yatırımlar gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmış, üçüncü dünya ülkeleri bahsedilen ekonomik sürecin dışında kalıyor (Hirst ve

Thompson, 2014: 124). Küreselleşme ekonomik olarak yarattığı sıkıntılar yanında siyasi olarak da bir takım sıkıntılar doğurmaktadır.

Gelişen teknoloji sayesinde ulaşım ve iletişim araçlarının kullanımının artması, dünyanın en ücra köşesinde meydana gelen bir olayın kısa sürede dünyaya yayılmasını da beraberinde getirmiştir. Dünyanın küçük bir ülkesinde meydana gelen bir savaşın, terörün, doğal afetin, göçün, bulaşıcı hastalıkların, nükleer patlamaların teknolojinin getirdiği olanaklarla hızla yayılarak dünyanın diğer ülkelerini etkilemesi artık doğal bir hale gelmiştir. Bu durum bir manada sorunları da küreselleştirmiş, ulus devlet dediğimiz siyasi aktörün rolünü zorlaştırmıştır.

Ulus devletlerin zora girmesi sadece bahsedilen sorunlarda değil, aynı zamanda küreselleşme sürecinde hükümetlerin seçtiği ekonomik ve siyasi bütünleşme sonucu meydana gelen demokratikleşmeye bağlı durumlarda da meydana gelmektedir. Neoliberal politikaların hükümetler tarafından kabulü ülkelerinde birçok açıdan açıklık politikasını da uygulamalarını zorunlu kılmaktadır (Başaran, 2005: 47). Hükümetler açıklık politikasını tercih ettikten sonra kendi halklarını eskiden olduğu gibi kontrol etmeleri, denetlemeleri de zorlaşmaktadır. Tercih edilen neoliberal politikalar sonucu içeri yeni ekonomik ve siyasi aktörlerin, bilgi, teknoloji, farklı bir kültür ve yaşayış tarzının girmesine sebep olmakta bu da ulus devleti toplumu yeni haliyle yönetmekte zora koymaktadır.

Küreselleşme sürecinin bahsedilen yapısı ve getirdiği yeni durum ulus devleti sıkıştırmakta, yetkilerini aşındırmakta ve hareket alanını kısıtlamaktadır. Ancak küreselleşme her ne kadar ulus devlet üzerinde yıpratıcı bir etki yaratsa da, ters bir tepki olarak ulus devlet yapısını koruma eğilimlerinin artmasına da sebep oluyor. Yani küreselleşme ulus devleti üstten sıkıştıran AB gibi uluslararası ve merkezileşmiş bölgesel örgütlerin kurulmasına teşvik ederken; aynı şekilde ulus devleti alttan sıkıştıran adem-i merkeziyetçiliğe, azınlık ve etnik kimliklerin belirginleşmesine de teşvik eder. Bu tersi durum küreselleşme-bölgeselleşme çelişkisi olarak ifade edilen olguda da görülebilir (Dedeoğlu, 2011: 94).

Küreselleşme ve bölgeselleşme arasındaki ilişki çok belirgin değildir. Bölgeselleşme, küreselleşmenin ön bir süreci ya da basamağı kabul edilebilir. Ya da küreselleşmeye bir tepki ve meydan okuma olarak da ele alınabilir (Heywood, 2007: 207-208). İlk görüş küreselleşmeciler için geçerli olabilir çünkü onlara göre dünyanın büyük bir bölümü gittikçe ekonomik ve siyasi olarak birbirine bağımlı hale gelmekte ve birbirine uyum sağlamaktadır. İkinci görüş ise küreselleşme karşıtları tarafından savunuluyor olabilir çünkü; onlar için küreselleşme yoksulluk, işsizlik, çevre tahribatları, küresel krizler, kültür kıyım ve tek tiplilik demektir. Onlar için küreselleşme olumsuzluğu çağrıştırdığından bölgeselleşme olgusu da doğal olarak bu sorunlara maruz kalan toplumların ayakta kalma çaresi olarak görülebilir.

Bölgeselleşme sürecinin gelişimine bakıldığında sorunlarla başa çıkılamayan dönemlerde başladığı görülür. II. Dünya Savaşı başta Avrupa olmak üzere birçok devlet için yıkım ve karmaşa getirdi. Avrupa devletleri ekonomik ve siyasi olarak büyük bir çıkmaza girdiler. İçinde bulunulan çıkmazdan çıkmak için Avrupa devletleri çabalarlarken, AB projesi bu çıkmazın en büyük çaresi oldu. Bunu müteakip 1960'da EFTA (Avrupa Serbest Ticaret Birliği) kurulmuştur. Bölgeselleşme akımı Avrupa kıtası dışında Latin Amerika'da; 1960 Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi, 1965 Karayipler Serbest Ticaret Bölgesi. Afrika'da; 1966 Batı Afrika Ekonomik Topluluğu, 1973 Orta Afrika Ekonomik ve Gümrük Birliği, 1975 Batı Afrika Devletleri Topluluğu. Orta Doğuda; 1964 Arap Ortak Pazarı ve Asya'da 1967 Güney Doğu Asya Ulusları Birliği kurulmuştur (Genç, 2011: 84-110).

II. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminden sonra bölgeselleşmenin altında yatan sebepler değişti denilebilir. Soğuk Savaş dönemindeki güç ve güvenlik kaygıları ile oluşan örgütler, 90'lardan itibaren ekonomik ve siyasi kaygılarla oluşmaya başlamıştır. Günümüzde büyük bir hız kazanarak devam eden bölgeselleşme rüzgarı, ulus-devlet dışında ulusötesi aktörleri de içine alarak sürmektedir. Bu süreçte ulusötesi aktörleri, hükümetleri, STK'ları, baskı gruplarını da içine alan çok taraflı ve küresel siyasetin yeni biçimleri ortaya çıkmıştır. 1909'da 37 uluslararası örgüt ve 177 STK varken, 2000'de uluslararası örgütlerin sayısı 6743'e; STK'ların sayısı 47098'e ulaşmıştır (Held ve McGrew, 2014: 20).

Günümüzde bu sayı hızla artarken ulus-devlet yapısı küreselleşmenin getirdiği ekonomik, siyasi ve kültürel sorunlardan korunmak için kendi bölgesi ve coğrafyasındaki ülkelerle işbirliği yaparak korunmaya meyletmektedir (Heywood, 2007: 207-208). Çünkü küreselleşmenin sınırları aşabilmekteki başarısı, kendisiyle beraber bahsedilen sorunları da taşıması, ulus-devlet yapısını zorunlu bir politikaya itmiş ve çevresindeki ülkelerle bölgesel örgütler kurarak korunmaya sevk etmiştir. Küresel ekonomik krizlerin, savaşlarla gelen göçlerin, bulaşıcı hastalıkların ve küreselleşen terörün karşısında yetkileri azalan ulus devletler güvenlik, istikrar ve refahı sağlamada etkinsiz duruma düşmüşlerdir.

Ulus devletleri bölgeselleşmeye iten sebepler toplanıp genelleştirildiğinde bölgeselleşmeyi besleyen stratejik, ekonomik ve kültürel nedenlerin olduğu görülür. NATO, ve Varşova Paktı gibi bölgesel savunma örgütleri stratejik örgütlerdi. Bu örgütler Batı ve Doğu kutbu arasında bir askeri denge sağlamış, Soğuk Savaş'ın bitimiyle Varşova Paktı dağılmış, NATO da eski önemini yitirmiştir. Ancak bu örgütler o dönemde dengenin sağlanmasında büyük bir rol oynamış, dengenin bozularak büyük krizlere dönüşmesini engellemiştir (Heywood, 2007: 208). Soğuk Savaş döneminde oluşan bölgeselleşmenin en büyük sebebi siyasi ve askeri sebeplerdi. Bu dönemde devletlerin güç ve güvenlik kaygısı, onları zorunlu örgütlenmelere gitmelerine sebep olmuştur.

Bölgeselleşmenin stratejik ve siyasi sebepleri dışında bir diğer sebebi de şüphesiz ki ekonomiktir ve bu bölgeselleşmeyi besleyen en önemli sebeptir denilebilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan devletler adil olmayan bu süreçten korunmak istedikleri için korumacılığa neden olabilir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'da ekonomik milliyetçiliğin yükselmesi kısmi olarak İngiltere'nin endüstriyel baskınlığına karşı gösterilen bir tepkiydi. Bu şekilde günümüzde ulusal korumacılık ya da tek bir ülke içinde korumacılık sürdürülebilir olsaydı bu reaksiyon türü devam ettirilebilirdi. Ancak küreselleşmenin acımasızlığı karşısında ulus devletler etkinsiz kaldığından, ekonomik temelli bölgesel kuruluşlar çekici hale gelmektedir (Heywood, 2007: 210). Bu sayede ellerini güçlendirerek hem şiddetlenen küresel rekabete karşı

korunuyorlar hem de uluslararası ticaretin getirdiği faydalardan da istifade edebiliyorlar.

Bölgeselleşmeye götüren bir başka sebep de kültürel dir. Küreselleşmenin Batı tarzı yaşayış şeklini yaygınlaştırarak yerel ve bölgesel kültürler üzerinde yıkıcı ve homojenleştirici bir etki yaratmasına tepki olarak yerel kültürler, diller ya da yerel yaşayış tarzları kendilerini korumaya alabilir. Bu konuda Huntington çok radikal bir söylemde bulunarak; 21. yüzyılda yaşanacak çatışmaların kaynağının ideolojik ve ekonomik olmaktan çok farklı medeniyetlerin çatışması manasında kültürel olacağını öne sürmüştür (Huntington, 2017: 306-309).

Küreselleşme tehditlerinin çok belirgin olmaması, çekici bazı yönlerinin olması toplumların küreselleşme sürecine maruz kalmalarını kolaylaştırmıştır (Dedeoğlu, 2011: 94). Küreselleşmenin yarar ve zararlarının çok net tanımlanamaması durumu karşımızda olsa da; ulus devlet sistemini zorladığı, ekonomik, siyasi, kültürel olarak gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin aleyhine durumlar yarattığı açıkça ortadadır. Devletler bu durumdan korunmak için bölgesel örgütler kurmaya meylederken; Suriye Krizi üzerinden gelişen Rusya-İran ve Türkiye işbirliğinin bu çerçeveden ele alınması önem arz eder. Küreselleşme sürecinin, yarattığı etkilerden dolayı, devletleri bölgesel birlikler kurmaya teşvik etmesi bahsi geçen ülkeler arasındaki işbirliğinin sürekli bir birliğe ya da ittifaka dönüşmesini kolaylaştırmaktadır. Ancak küreselleşme ve 21. yüzyıl uluslararası sisteminin çok kutuplu yapısı bölgesel birliklerin kurulmasını kolaylaştırmış olsa da; devletler arasındaki birlik ve ittifakların oluşabilmesi başka faktörlerden de etkilenmektedir.

Tunus'ta başlayan bir hareketin sosyal medya sayesinde birkaç ay içinde bütün Arap kıtasına yayılması, sürece başta ABD ve Rusya olmak üzere bir çok küresel gücün dahil olması sürecin yaşanmasında küreselleşmenin yarattığı etkilerin varlığını kanıtlamaktadır. Aynı şekilde toplumun demokratik ve Batı tarzı bir hayat istekleri, süreçle kitlesel göçlerin yaşanması ve dünyanın birçok ülkesini etkilemesi, IŞİD gibi terör örgütlerinin yarattığı terörizmin aynı şekilde çok uzak ülkeleri bile tehdit etmesi, küreselleşmenin sınırları aşan,

zaman ve mekan kavramını anlamsızlaştıran, ulus devletin rolünü azaltan yapısını ortaya açıkça koymaktadır.

Bu süreçte milyonlara ulaşan göçler ve terörizm tehdidi, başta bölge ülkelerini olmak üzere bütün dünyayı tehdit eder hale gelmiştir. Başka faktörler de olmakla birlikte küreselleşme süreci ile olayların ve sonuçlarının bu şekilde hızlı yayılması ve ulus devletleri bu olaylarla başa çıkmada yetersiz bırakması çevre ülkeleri daha fazla çaba göstermeye sevk etmiştir. Nitekim Suriye Krizi'nin yarattığı göç ve terör tehdidinden en çok etkilen ülkelerin başında gelen Türkiye ve İran'ın küresel bir güç olan Rusya ile sorunun çözümü için işbirliğine gitmesi bu bakış açısından hareketle doğu bir yöntemdir. Küreselleşmenin bünyesinde barındırdığı bu olumsuzluklara karşı, Rusya-İran ve Türkiye arasında gelişen bu işbirliğinin süreklilik arz ederek bölgesel bir birliğe dönüşmesi, hem dünya güç dengesi hem de bölgede çıkabilecek diğer sorunlar açısından önem arz eder.

Ancak bu durumun tespiti için sadece küreselleşme penceresinden bakmak, durumun tespitini yetersiz kılar. Ülkeler arasında sürekli işbirliği ve ittifakların oluşumunda küreselleşmenin kolaylaştırıcı bir etkisi olsa da; devletlerin dış politika önceliklerinin benzer olması, potansiyel rakip ve çatışan çıkarlara sahip olmamaları, aralarında ekonomik, siyasi ve askeri bakımdan belirli bir orantının olması ve iç siyasi uyum gibi faktörler de etkili olmaktadır (Sümer, 2010: 680-687). Bu sebeple Rusya-İran ve Türkiye arasında Suriye Krizi'nin çözümüne yönelik gelişen işbirliğinin sürekliliğinin tespiti için bu devletler arasındaki tarihi, siyasi, ekonomik ve güncel ilişkilere bakılması bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

BÖLÜM 3

RUSYA-İRAN VE TÜRKİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Bu bölümde Rusya-İran, Rusya-Türkiye ve Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin ekonomik, siyasi ve askeri boyutu ele alınacaktır. Bu ilişkiler anlatılırken ilişkilerin tarihsel boyutu ve aralarındaki güncel bazı olaylara da yer verilecektir. İlişkiler, çalışmanın amacına bağlı kalınarak, Suriye Krizi üzerinden gelişen Rusya-İran ve Türkiye işbirliğinin sürekliliği çerçevesinden ele alınmış olup, ilişkilerin bu sürece olumlu ve olumsuz etkileri irdelenmiştir.

3.1. Rusya ve İran Arasındaki İlişkiler

3.1.1. Doksanlardaki İlişkilere Kısa Bir Bakış

SSCB'nin dağılması ve bunun sonucunda Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde bağımsızlığını kazanan yeni devletlerin ortaya çıkması bu bölgedeki dengeleri değiştirmiş ve bu değişim bölge ülkelerinin farklı dış politikalara yönelmelerine sebebiyet vermiştir. Nitekim değişim bölgenin önemli iki önemli gücü Rusya-İran ilişkilerine de yansımıştır.

Soğuk Savaş'ın bölgede meydana getirdiği yeni jeopolitik ortam iki ülke ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Bu dönemde Rusya ve İran dış politikasının ortak yönü; ABD'nin bölgede yerleşmesini engellemek olmuştur. Rusya'nın, güneyinde kurulan yeni Müslüman devletlerle iyi ilişkileri olan bir komşu ve ekonomik krizden kurtulma arayışları; İran'ın ise Rus silahlarına ve teknolojisine, uluslararası arenada desteğine ve bölgede oluşmuş güç boşluğunu ABD'nin doldurmasını önleme istekleri iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır (Arıkan, 2014: 58).

Şah döneminde ABD ile iyi ilişkiler içinde olan İran, İslam Devrimi ve rehine krizinden sonra "Büyük Şeytan" ilan ettiği ABD ve diğer Batılı devletler ile ilişkileri germiş; daha önce yapılmış olan silah anlaşmalarını iptal etmiştir. Bunun sonucunda askeri güç olarak gerileyen İran bu ihtiyacını Rusya, Çin ve Kuzey Kore gibi ülkelere karşılamıştır (Kahraman, 2016: 34). İran'ın, iki

ülkenin adeta birbirine kırdırıldığı, yaklaşık bir milyon insanın öldüğü, sekiz yıl süren İran-İrak Savaşı'ndan sonra silah ve askeri teçhizat ihtiyacının artması dışında başka sebepler de vardır. Irak'ın Kuveyt'i işgali sonrası başlayan Körfez Savaşı'nda bölgede ABD'nin gücünün artması ve baş rakiplerinden biri olan Suudi Arabistan'ın ABD'den milyarlarca dolarlık silah alması İran'ı silah ve askeri teçhizat alımında Rusya'ya bağımlı kılmıştır. Öyle ki 1980'lerin sonlarından 1990'ların sonlarına kadarki dönemde Rusya'nın İran'a silah satışı 2,5 milyar doları aşmış ki bu İran'ın bu dönemde yaptığı alımların %54'ünü oluşturuyordu (Tasam, 2006).

1995'te Yeltsin döneminde birçok ülke tarafından kaygıyla karşılanmasına rağmen iki ülke kapsamlı bir nükleer işbirliğine gitmişlerdir. Aynı yıl Rusya hem İran'ın Buşehr'deki nükleer santralinin yapımını üstlenmiş hem de yaklaşık 200 nükleer bilim insanının İran'da çalışmasını sağlayarak, bu alanda İran'ın eğitimini de üstlenmiştir (Arıkan, 2014: 58). Bu işbirliği ABD ve Batılı ülkelerin tepkisini çekse de Sovyetler'in dağılmasından sonra ekonomik kriz yaşayan Rusya'ya geri adım attıramamıştır (Tekin, 2015).

Buna karşılık; İran da bölgede Rusya için sorun oluşturan meselelerde, Rusya lehine bir politika izlemiş, Rusya ile ilişkileri gerginleştirmekten kaçınmıştır. 1991'de Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettiğinde, Sovyetler'in dağılışının Rusya tarafından resmen açıklanmasına kadar bu bağımsızlığı tanımamıştır. Türkiye ve ABD ile yakın duran Azerbaycan'a karşılık Dağlık Karabağ meselesinde Rusya'nın yanında yer almıştır. Bunun yanında Tacikistan iç savaşında İslami muhalefete karşı Rusya'nın da desteklediği hükümeti desteklemiş; Rusya'nın Çeçenistan'ı işgali sırasında herhangi bir tepkide bulunmayıp durumu Rusya'nın iç meselesi olarak görmüştür (Arıkan, 2014: 58).

İki ülke arasındaki ilişki tamamen sorunsuz geçmemiş Hazar Denizi kaynaklarının sahipliği ve bu kaynakların aktarılması konularında sorunlar yaşanmıştır. İran, Hazar Denizi'nde %12'lik paya sahip olmasına rağmen, payının %20'ye çıkarılmasını istiyordu. Hazar enerji kaynaklarının aktarılmasında Rusya kendi enerji nakil hatlarının kullanılmasını istemesine rağmen İran kabul etmeyerek alternatif güzergahlar önermiştir (Derman, 2017:

11). Buna rağmen ABD'nin Hazar kaynaklarının Batı'ya akışını sağlayan Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Trans Caspian boru hatlarına destek vermesi, bu meselede de iki ülkenin yakınlaşmasını sağlamıştır (Derman, 2017: 12).

Doksanlardaki ilişkiler, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle beraber Orta Asya ve Kafkasya bölgesinde yeni bağımsız ülkelerin ortaya çıkması, ABD'nin bu fırsatla bu bölgelerde ve Körfez Savaşı ile Ortadoğu'da kendi nüfuzunu oluşturma çabaları, her iki çıkar temelli ilişkilere zorlamıştır.

3.1.2. 2000'den Günümüze İlişkiler

3.1.2.1. Karşılıklı İyi İlişkiler

3.1.2.1.1. İran'ın Nükleer Programına Rusya'nın Yaklaşımı

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle beraber stratejik önceliğini kaybeden nükleer ve diğer kitle imha silahları, 11 Eylül Saldırıları'yla beraber terörle ilintilendirilerek yeniden uluslararası ilişkilerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir (Köse, 2006: 13). İran'ın nükleer silah geliştirme tesislerine sahip olduğundan şüphelenilmekle beraber; 2002 yılında rejim karşıtı İran Ulusal Direniş Konseyi adlı örgütün İran'ın uranyum zenginleştirme tesislerine sahip olduğunu açıklamasıyla (Aljazeera, 2012), ABD başta olmak üzere dikkatleri üstüne çekmiştir.

Bugün İran'ın nükleer güce sahip olmasına en çok karşı çıkan ülke ABD olsa da İran'ın nükleer güce sahip olmasının ilk adımı 1957'de yine ABD'nin desteğiyle atıldı. Almanya merkezli şirketler ile anlaşarak 1975'te ilk temelleri atılan Buşehr'deki reaktörler İslam Devrimi sonrası rejimin ABD ve Batılı karşıtlığına dönüşmesiyle yarıda bırakıldı (Aljazeera, 2012).

Rejim değişikliğinden sonra ABD ve Batı ile ilişkileri gerginleşen İran, daha önce yapılan silah anlaşmaları ve nükleer tesislerin yapımına ilişkin anlaşmaları iptal etmiştir. Devrimden hemen sonra yaklaşık sekiz yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı sonucu İran askeri yönden çok zayıflamış ve bu ihtiyacını Rusya'dan sağlama yoluna gitmiştir. Bu kapsamda nükleer işbirliği için Rusya ile 1995 yılında anlaşmaya varılacaktır (Sarı, 2016). Bu konuda Rusya ile yakınlaşması, İslami rejimin Rusya'ya o dönemde çok sıcak baktığından dolayı

değil Soğuk Savaş sonrası değişen dengelerin zorunlu bir ilişkisi şeklinde bakılabilir.

2002’de Arak ve Natanz tesislerinin ortaya çıkmasıyla İran’ın nükleer programı hakkındaki şüpheler artmış ve bu şüphelerle birlikte başta ABD, İsrail olmak üzere Batılı devletler bu konuda İran üzerinde baskılarını arttırmaya başlamışlardır. Bu baskılarını UAEK ve AB üzerinden yürüterek temelde İran’dan; uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurması ve nükleer programı üzerinden şeffaflığın sağlanmasını istemişlerdir (Sinkaya, 2009: 72). Bu çerçevede hali hazırda Nükleer Yayılmanın Önlenmesi Anlaşmasına(NPT) üye olan İran’dan ayrıca NPT ek protokolünü imzalamasını istemişlerdir.

Bu baskılar sonucu İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi döneminde Almanya, İngiltere ve Fransa ile müzakerelere başlamış Aralık 2003’te bu protokolü imzalamış, Ekim 2004’te de uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmuştur (Sinkaya, 2009: 72). ABD, İran’ın bu girişiminin kitle imha silahları üretmekten başka hiçbir amaç taşımadığını düşünürken; her defasında nükleer programının barışçıl bir amaç taşıdığını, bunun doğal bir hakkı olduğunu ve pazarlık edilemeyeceğini, amacının silah üretmek olmadığını, uluslararası hukuktan alıntılar yaparak, alternatif enerjiler aramanın gerekliliğini dillendiren İran (Abrahamian, 2017: 253-254), Mahmud Ahmedinecad döneminde daha katı bir tutum sergileyerek, nükleer çalışmalarına devam etmiştir. İran’ın değişen tutumu ve UAEA ile yaptığı anlaşmalara uymamasına karşılık Aralık 2006’da BMGK’ye sevk edilmiş ve İran bir dizi yaptırıma tabi tutulmuştur (Sinkaya, 2009: 73). İran 21 Eylül 2007 tarihinde ülkenin ortasında Kum şehrinin kuzeyinde Fordo’da yeni bir tesis inşa ettiğini UAEK’ye bildirdi. Söz konusu dönemde ABD ve AB birçok rapor yayınlayarak İran’a yoğun bir şekilde yaptırımlar uygulamışlardır. Son olarak Türkiye ve Brezilya’nın aracılığıyla yapılan takas anlaşması da 9 Haziran 2010’da BMGK’de oylanan genişletilmiş yaptırımların kabul edilmesiyle sonuçsuz kaldı (Aljezeera, 2012). Ruhani dönemi takip edilmeye başlanan ılımlı dış politika nükleer programı da kapsamıştır. Bu amaçla 24 Kasım 2013’te P5+1⁶ ülkeleriyle imzalanan Cenevre Anlaşması kapsamında İran’ın

---

⁶ BM Güvenlik Konseyi’nin beş daimi üyesi(ABD, İngiltere, Fransa, Çin ve Rusya) ve Almanya’dan oluşur.

nükleer çalışmalarını azaltması ve bu faaliyetler üzerindeki uluslararası denetimin tam bir şekilde yapılmasına izin verilmesi konularında anlaşılmıştır (Arıkan, 2017: 27).

Nükleer silah gücünün kurucuları olan ABD ve Rusya, bu gücün sadece kendilerine ait olmasında hemfikirdirler. Ancak İran'ın nükleer programı konusunda ABD daha sert tavır koyarken, Rusya bu sorunun çözümünde daha barışçıl yollarla çözmeye çalışmaktadır(Askeroğlu, 2013). Dolayısıyla Batı ile yaşanan gerginlikte İran, Rusya ve Çin'e yaklaşmaktadır (Weitz, 2013).

2002'ye kadar Buşehr'deki nükleer tesislerin kurulmasında İran ile anlaşmış Rusya'ya bu konuda uluslararası baskı az iken; 2002' de Natanz ve Arak tesislerinin ortaya çıkmasıyla Rusya'nın İran ile işbirliği zora girmiştir. Nitekim BMGK'de İran'a nükleer programı sebebiyle 2010'da uygulanmış yaptırımlara evet diyerek İran ile ilişkilerini gerginleştirmiştir. Rusya bu yaptırımları kabul ederek İran ile bir milyar dolarlık S-300 hava savunma sistemlerinin satışını durdurmuştur (Askeroğlu, 2013).

Sonuç olarak Rusya bu konuda işbirliğine dayalı ılımlı bir tavır sergilerken, bu konuda sert davranan Batı'yı da karşısına almak istememektedir. Bu mesele her ne kadar ABD ve P5+1 ülkelerini ilgilendiriyor gibi gözükse de mesele aynı zamanda bölgeseldir. Çünkü İran'ın hali hazırda ABD ve Avrupa'yı vuracak menzilde silah sistemleri bulunmamaktadır (Sarı, 2016). Meselenin bölgesel boyutundan dolayı, İran'ın Rusya'ya yakın konumundan dolayı Rusya bu konuda daha ılımlı davranarak işbirliği ile çözümünü savunmaktadır.

3.1.2.1.2. İran'ın ŞİÖ'ye Olan İlgisi

Temelleri belirli bölgesel anlaşmazlıkları çözmek için atılan Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) günümüzde NATO'ya alternatif bir örgüt olma yorumlarını yaptıracak kadar gelişmiştir. Şangay İşbirliği Örgütü temelde Çin'in Sovyetler Birliği ile paylaştığı sınırları silahsızlandırma ve sınır anlaşmazlıklarını sonlandırma arzusu; Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Orta Asya'nın küçük devletlere parçalanmasıyla yüzeye çıkan güvenlik sorunlarının

çözümü; Çin, Rusya ve Orta Asya devletlerinin 2000’li yıllarda artış gösteren ABD müdahaleciliği konusundaki endişeleri; ŞİÖ üyelerinin kendi içlerindeki çelişmeleri ve güç ilişkilerini barışçıl bir çerçeveye oturtma niyetleri ve sorunları sebebiyle kurulduğu söylenebilir (Gürcan, 2016: 5). Bu amaçla 1996 yılında Çin’in inisiyatifiyle Çin, Kazakistan, Rusya, Tacikistan ve Kırgızistan arasında Sınır Bölgesinde Askeri Alanda Güveni Güçlendirme; 1997 yılında Sınır Bölgesinde Silahlı Güçlerin Karşılıklı Olarak Azaltılması anlaşmaları imzalanarak Şangay Beşlisi denilen yapı ortaya çıkmıştır. Bu oluşum Özbekistan’ın katılımı ile 15 Temmuz 2001’de Şangay İşbirliği Örgütü’ne dönüşmüştür (Alagöz, 2010). Pakistan, Hindistan, İran, Afganistan, Belarus ve Moğolistan gözlemci statüsüne; Türkiye, Ermenistan, Sri Lanka, Azerbaycan, Kamboçya ve Nepal diyalog ortağı statüsüne sahip ülkelerdir. 2005 yılında gözlemci statüsünü kazanan İran, 2008 yılında da tam üyelik için başvurmuştur (Keyvan, 2017).

Güvenlik kapsamında; terörizme, ayrılıkçılığa, aşırıcılığa, yasadışı göçe, yasadışı uyuşturucu ve silah ticaretine karşı ortak hareket etmek örgütün başlıca amaçları arasındadır. Ayrıca siyaset, ticaret, ekonomi, savunma, hukukun uygulanması, çevrenin korunması, kültür, bilim ve teknoloji, eğitim, enerji, ulaşım, kredi ve finans alanında bölgesel işbirliği teşvik edilmiştir (Shanghai Cooperation Organizatin, 2018).

İran’ın ŞİÖ’ye olan ilgisi temelde siyasi ve ekonomik kaygılara dayanmaktadır. 2000’li yıllarla beraber ABD, Afganistan ve Irak hareketi sonrası bölgede yer edinmeye başlamış bu durum İran’ı kaygılandırmıştır. İran’ın nükleer çalışmalarının ortaya çıkması İran-ABD ilişkilerini daha da gerginleştirmiş; İran, ABD için hedef durumuna gelmiştir. Bu güvenlik durumu İran’ın ŞİÖ’ye katılım isteğini arttırmıştır (Askeroğlu, 2017a: 8).

Hindistan ve Pakistan’ın tam üye olmasıyla bir buçuk milyar insanın (Keyvan, 2017) eklendiği muazzam bir pazara dönüşecek olan ŞİÖ, İran’ı ekonomik ve ticari yönden de cezbetmektedir. Yine nükleer programı sebebiyle BM’nin yaptırımlarına maruz kalan İran için ŞİÖ’ye katılım, ekonomisini rahatlatması açısından çok önemlidir. İran bu örgüte katılıp elindeki enerji gücünü kullanarak iki amaca ulaşmak istemektedir. Birincisi, Çin ve Hindistan

gibi enerji tüketici ülkelerin enerji tedarikçisi olmak; ikincisi, Hazar havzası ülkeleriyle işbirliğini geliştirerek bölgenin enerji kaynaklarını kendi topraklarından güneye ulaştırarak transit ülke konumuna gelmektir (Askeroğlu, 2017a: 7-8). Bu ekonomik faydayı sadece enerji değil diğer alanlarda da alacağını tahmin etmektedir.

İran'ı örgüte üye olma konusunda isteklendiren bir başka konu askeri ve teknik işbirliğidir. İran örgüte katılarak kendi askeri-sanayi kuruluşlarının yetersiz kaldığı silahlı kuvvetlerinin modernizasyonunda Çin ve Rusya'nın desteğini sağlamayı düşünmektedir. Rusya ve Çin'le aynı örgüt içinde yer almanın, ihtiyaç duyduğu silah ve silah teknolojisi alımlarında kolaylık sağlayacağını ummaktadır (Askeroğlu, 2017a: 9).

İran'ın bu istek ve kaygılarından dolayı ŞİÖ'ye girmek istemesi, Rusya tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak İran'ın nükleer programı Rusya'yı bu isteğini yerine getirmekte zorlamaktadır. ŞİÖ ve BMGK'nin iki önemli üyesi Rusya ve Çin, Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasının uygulanmasından sorumlu ve bunu ihlal eden tarafın cezalandırılmasıyla yükümlüdürler. BM şartına göre durum böyledir(Askeroğlu, 2017a: 9-10). Anlaşmayı ihlal eden İran'ın bu durumu, örgüte katılmada hukuki açıdan bir sorun teşkil ediyordu. P5+1 ülkeleriyle, bizzat Rusya'nın girişimleriyle, İran arasında imzalanan nükleer çalışmaların sınırlandırılması ve denetime açılması ile ilgili anlaşma İran'ın önündeki bu engeli kaldırmıştır (Askeroğlu, 2017a: 9). Putin de bununla ilgili olarak; İran'ın ŞİÖ'ye katılımında hiçbir engel kalmadığını ifade etmiştir (Sputniknews, 2016).

Rusya'nın bizzat İran'ın nükleer programıyla ilgili müzakereleri yürütüp İran'ın ŞİÖ'ye katılmasının önünü açmasında kendisi için bazı sebepler vardır. Rusya'nın bu tutumu daha çok Batı'yla ilişkilerine dayanır. İran'ın Şangay İşbirliği Örgütü üyeliğine verdiği destek üzerinden, Batı'yla örtülü bir pazarlık yürütmektedir (Askeroğlu, 2017a: 11). Batı'nın Rusya üzerine baskı kurması durumunda Rusya, Batı ile ilişkileri kötü olan ve Batı'nın yaptırımlarından kendine yakınlaşan İran'a yakınlaşıp desteğini arttırarak bu durumu karşı bir hamle olarak kullanmaktadır.

3.1.2.1.3. Ekonomik İlişkiler

İran ve Rusya arasındaki ekonomik işbirliği SSCB'nin dağılmasından sonra gelişmeye başlamışsa da günümüzde bile ideal seviyesini yakalayamamıştır. SSCB'nin yıkılmasından sonra doksanların ilk yıllarında, Batı ile yakınlaşmak isteyip bu çerçevede politikalar üreten Rusya, Batı karşıtı politikalar yürüten İran arasında ekonomik ve ticari alanda önemli bir ilerleme olmamıştır.

1997-2005 İran'da Muhammed Hatemi'nin cumhurbaşkanlığı dönemi, Rusya'da Putin'in güçlendiği döneme denk gelmiştir. Putin'in Çeçenistan Müslümanlarına karşı sert politikasına, İran'da iktidarda olan Reformistlerin sessiz kalması Putin için önemli olmuştur. O günden itibaren başlayan yakınlaşma bugün daha da geniş boyut kazanmış ve iki ülkeyi birlikte hareket etmeye itmiştir (Şahit, 2017).

Putin'in Rusya Devlet Başkanı seçilmesinden hemen sonra dönemin İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Moskova'ya ziyaret etmiş ve iki ülke arasında 10 yıllığına işbirliği anlaşması imzalanmıştır. 2005'de İran'ın Ahmedinejad dönemi başlamış, Batı'nın İran'a uyguladığı ambargoların artmasıyla İran dış siyasetinde, Rusya'nın önemi artmıştır. Nitekim 1995'te iki ülke arasındaki parasal ilişki (ticari ve askeri) 200 milyon dolar iken 2008'de 3 milyar 69 milyon dolara ve 2010'da da 3 Milyar 651 Milyon dolara yükselmiştir. 2010-2015 arası ise Batı'nın İran bankalarına uyguladığı ambargolar, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri 855 milyon dolar geriletmiştir(Şahit, 2017). Ancak 2016'da %70 oranında bir artış göstererek iki ülke arasındaki ticaret hacmi 2.2 milyar dolara çıkmıştır (Mehrnews, 2017).

Rusya'nın, İran'a ihraç ürünleri arasında; silah, demir, kereste ve petrol ürünleri yer alırken (İsaev, 2017); İran'ın Rusya'ya ihraç ettiği ürünler arasında; kuruyemiş, sebze, meyve ve hurma gibi ürünler yer almaktadır. Bu ürünler İran'ın Rusya'ya yaptığı ihracatın %70'ini oluşturmaktadır (Mehrnews, 2015). Geri kalan %30'luk kısmı ise; bakır başta olmak üzere madenler, gıda ve madeni ürünler oluşturmaktadır (Parstoday, 2017).

2016'da Rusya'nın İran'ın dış ticaretindeki payı %4 iken; İran'ın Rusya'nın dış ticaretindeki payı %0.4 olmuştur (İsaev, 2017). İran ve Çin'in 40 milyar dolarlık ticari ilişkisi karşısında, 2.2 milyar dolarlık rakam, ciddi bir nitelik taşımamaktadır. Ekonomik ve ticari ilişkilerin bu düzeyde kalmasının sebepleri arasında; İran'ın Rusya'nın ihtiyaçlarını karşılayabilecek altyapısının olmaması, iki ülke arasındaki gümrük yasaları ve İran'ın Türk malları kalitesinde ve fiyatında ürün ihraç edememesi gösterilebilir (Şahit, 2017). Bu düşük hacmin diğer bir boyutunu ise Batı'nın İran'a uyguladığı yaptırımlar oluşturmaktadır (Ametbek, 2017).

Her iki ülke de bu ilişkilerin geliştirilmesi için çaba göstermekte ve buna yönelik anlaşmalar yapılmaktadır. Bunun en büyük örneği iki ülke arasında yapılan Petrol Karşılığında Mal Anlaşması olmuştur. Bu anlaşma sonucunda 1,5 milyar dolarlık petrol karşılığında gıda ticareti yapılması, anlaşma ile birlikte 20 milyar dolarlık ticaret hacmine ulaşılması planlanmaktadır (Arıkan, 2016: 56). Ayrıca Mart 2017'de Ruhani ve Putin arasında gerçekleşen görüşmede Putin-Ruhani görüşmesinin ardından iki ülke arasında, ekonomi, enerji, iletişim, spor, turizm ve inşaat alanlarında 15 protokol ve mutabakat zaptı imzalanmış, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır (KırımHaberAjansı, 2017).

İran'ın Rusya ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemesinin en önemli sebeplerinden biri; günümüze kadar küresel ekonominin dışında kalmasından gördüğü zararlardır. İran İslam Devrimi'nden sonra İranlı yöneticilerin üzerinde kafa yordukları ve en çok dikkat ettikleri şey Devrim'in muhafazası olmuştur. ABD başta olmak üzere yabancı güçlerin Devrim'e zarar vermeleri korkusu İran yönetimini ekonomik ve siyasal olarak bir kapalılığa itmiş; zengin kaynaklara sahip İran bu sebeple küresel ekonominin dışında kalmıştır. İran, küreselleşme süreci ilerledikçe küresel ekonominin dışında kalmanın zararlarını daha fazla hissetmeye başlamış ve çareyi çevre ülkelerde aramaya başlamıştır. Başka faktörler de etkili olmakla beraber, ekonominin %70'ine yakını kontrol eden İran devlet yönetimi (Aslan, 2016), son yıllarda Rusya, Çin ve Hindistan gibi ülkelerle işbirliğini arttırmış, özellikle ŞİÖ gibi örgütlere girerek; küresel ekonominin dışında kalmanın zararlarını hafifletmek istemiştir.

3.1.2.1.4. Askeri İlişkiler

İran ve Rusya arasındaki ticari ve ekonomik hacim, düşük oranlarda seyrederken iki ülke arasındaki askeri ve teknik malzeme alışverişi bu durumun tersine seyretmiştir. İran İslam Devrimi'nden sonra, Humeyni'nin Rusya ve ABD'yi "İslam'ın baş düşmanları" ilan etmesiyle oluşan ve 1980'lerin sonuna kadar süren olumsuz hava, iki ülke arasındaki askeri ilişkilere de yansımıştır. 1989'da İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani'nin Rusya'yı ziyareti ile birlikte iki ülke arasındaki olumsuz ilişkiler düzelmeye başlamış, bununla birlikte askeri ve teknik malzeme alımına ilişkin bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmayı müteakip 1989-2002 yılları arasında bir dizi anlaşmalar yapılmış ve İran'ın Rusya'dan aldığı silah ve askeri malzeme 3.6 milyar doları aşmıştır. Bu İran'ın söz konusu alımlarının %54'ünü oluşturmuştur (Tasam, 2006).

İsrail ve ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerin Rusya'ya, İran'a yaptığı silah ve askeri malzeme satışına dair baskı uygulamaları sonucu, bu konudaki ilişkiler inişli çıkışlı seyretmiştir. Özellikle bu durum Rusya'nın İran'a satacağı S-300 füzelerinde yaşanmıştır. Rusya ve İran arasında 2007'de S-300 alımına ilişkin yapılan anlaşma, İran'ın nükleer programı sebebiyle uygulanan yaptırımlar çerçevesinde teslimatı yapılmamış, bu durum iki ülke ilişkilerini olumsuz etkileyen bir sorun olarak yaklaşık on yıl devam etmiştir. Ancak Putin'in danışmanı Vlademir Kujin 2Aralık 2016'da yaptığı açıklamayla füzelerin İran'a teslim edildiğini söylemiş ve ilişkileri olumsuz etkileyen bu sorun da çözülmüştür (BBC Türkçe, 2016).

Hindistan ve Çin'den sonra Rusya'dan silah ve askeri malzeme alan üçüncü ülke konumunda olan İran, kendi füzelerini geliştirme konusunda da Rusya'dan destek almaktadır (Şahit, 2017). Batı karşıtı sert bir politika yürüten Ahmedinejad döneminde İran'ın Rusya ile yaptığı işbirliği artmış bu paralelde 2005 yılı Kasım ayı sonunda silah ve askeri malzeme alımına dair bir anlaşma imzalanmıştır. 2005-2009 arasında silah ve askeri malzeme alımına ilişkin bir dizi anlaşma yapılmış, bu anlaşmaların içeriği tabloda belirtilmiştir (Şahit, 2017). Tablodan da görüleceği üzere; İran; savaş uçağı, füze ve helikopter ihtiyacını Rusya'dan karşılamış, aynı şekilde savaş uçağı, deniz altı gibi askeri araçların modernizasyonunu da Rusya'ya yaptırmıştır. Sadece 2005-2009

arasında bahsedilen askeri araç ve malzeme alımı ile modernizasyon harcamaları yaklaşık 4 milyar doları bulmuştur (Bkz: Tablo 3.1.).

Tablo 3.1. İran'ın Rusya'dan 2005-2009 Arasındaki Silah ve Askeri Malzeme Alımı

Yıl	Anlaşma Başlığı	Değer
2005	Soko 24 ve Mig 29 Savaş Uçakları ve Füze	1.4 milyar Dolar
2005	3 adet mi-17, v-5 helikopterleri, se-25ubk 3 adet savaş uçağı, 877 EKM denizaltı tamiri projesi, 29 adet tor-ml	700 milyon Dolar
2005	Su-24 ve mig-29 savaş uçakları tamiri	700 milyon Dolar
2005	Zohre Uydu projesine yardım	132 milyon Dolar
2005	Su-25ubt savaş uçağı, ss-n-27 füzelerinin İran denizaltılarına ekleme teknolojisi	700 milyon Dolar
2009	5 adet Ti-204 yolcu uçağı	-----

Kaynak: Şahit, 2017

3.1.2.2. İlişkilerde Sorunlu Alanlar

İran ve Rusya arasında ilişkileri olumsuz yönde etkileyecek ciddi sorunlar olmasa da, İran'ın tarihten kaynaklı Rus güvensizliği, Hazar Denizi'nin statüsü sorunu, enerji ve jeopolitik rekabet gibi sorunlar ilişkileri olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.

İran'ın geçmiş dönemlerde Çarlık Rusya'sı ile 1917'den sonra Sovyetler Birliği ile ilişkileri karmaşık bir özellik göstermiştir. İki ülkenin coğrafi yakınlığı ilişkilerin bu hal üzerine olmasında etkili olmuştur. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler için İran, bazen bir sömürge bazen bir müttefik, bazen kontrol altında tutulan bir ülke, bazen de düşman bir ülke olarak görülmüştür. Çarlık Rusya'sının etkisini azaltmak için İngiltere'ye yanaşan İran, iki ülke arasındaki oyunda resmen paylaşılmış, Kuzey İran Rusya; Güney İran İngiltere tarafından yönetilir hale gelmiştir (Erkan, 2014: 164). Sovyetler'in kurulmasından sonra 1921'de ilişkiler düzelişip dostluğa kadar uzanmış ancak ikinci dünya savaşında müttefiklerin Sovyetler'e yardım ulaştırmasına izin vermeyen İran'ın İngiltere, ABD ve Sovyetler tarafından işgal edilmesi, işgalden sonra Sovyetler'in İran'dan çekilmemesi, ilişkiyi tekrar düşmanlığa

döndürmüştür (a.g.e, 164). İlişkilerin tekrar düzelmesi Sovyetler'in yıkılmasından sonra olmuştur.

Rusya ile İran arasındaki ilişkilerin uzun ve karmaşık özelliği, İran'da Rus yönetimine karşı bir güvensizliğin oluşmasına sebep olmuştur. İran'ın bu şekilde Ruslar tarafından işgal edilmesi, iç işlerine karışılması gibi olaylar, İranlı seçkinlerin kayda değer bir kısmında Rusya'ya karşı bir güvensizlik yaratmıştır (Sinkaya, 2016: 24). İran, Rusya'nın kendi topraklarına yönelik bu yayılcı politikası sebebiyle Rusya'ya güvenmemektedir. Safeviler'den beri bu manada Rusya, İran açısından bir tehdit niteliği taşıyagelmıştır. Günümüzde çok belirgin olmamakla beraber; Seksenli yılların ortalarından itibaren başlayan ve sürekli gelişen ilişkileri, bahsi geçen güvensizlik durumu etkilemektedir. Buşehr'de Ruslar tarafından yapımı üstlenilen nükleer tesislerin İran'a uzun bir süre verilmemesi, S-300 füzelerinin BMGK'nin yaptırımları dolayısıyla yine yaklaşık on yıl gecikmeyle verilmesi İran'da tarihten gelen bu güvensizliğin dillendirilmesine sebep olmuş ve bu güvensizliğin varlığını kanıtlamıştır (Arıkan, 2016: 59). Yine İranlı yetkililerin nükleer programının çözümünde kendi stratejik çıkarları açısından, Rusya'ya güvenerek adım atmayacaklarını, Rusya'nın İran'ın nükleer tesisleri için nükleer yakıtın kendi tesislerinden temin edilmesi ve zenginleştirilmiş uranyumun kendi tesislerine dönmesi önerisini reddederek göstermişlerdir (Köse, 2008: 49).

Her iki ülkenin enerji zengini olmaları sebebiyle bu kaynakları daha geniş jeopolitik amaçlarla kullanma, küresel düzeyde Avrupa, Türkiye ve Balkanlar'da başat enerji tedarikçisi olma hevesleri de iki ülkeyi müttefiklikten ziyade rakip konumuna getirmektedir (Kahraman, 2012: 64-65).

Enerjide başat güç olma yarışı her iki ülkeyi de Hazar'ın statüsü konusunda anlaşmazlığa götürmektedir. Hazar'ın statüsünün deniz ya da göl olarak belirlenmesi kıyıdaş ülkelerin bu havzanın zengin kaynaklarından yararlanmasını farklı şekilde etkilemekte, bu da kıyıdaş ülkeleri anlaşmazlığa itmektedir. Hazar Bölgesi'nin ispatlanmış petrol rezervleri 17 ile 44 milyar varil arasındadır. Olası rezervler de dikkate alındığında, Hazar rezervlerinin toplam 203,2-235,7 milyar varil olduğu değerlendirilmektedir. Hazar'ın ispatlanmış gaz rezervleri 6,6 trilyon metreküp ile Suudi Arabistan'ın

rezervlerine eşittir. İspatlanmış ve olası gaz rezervleri birlikte dikkate alındığında, Hazar'ın toplam gaz potansiyeli 560 trilyon kübik fit (16 trilyon metreküp) olarak verilmektedir (Bayraktar, 2007: 85).

Rusya, Hazar'ın açık denizlerle doğal bağlantısı olmadığı için deniz hukukunun Hazar'a uygulanmamasını, bir iç deniz ya da göl olarak kabul ettiği Hazar'ın ortak egemenliğe tabi olması gerektiğini; 20 millik karasuları ve takip eden 20 millik ulusal ekonomik bölgelerin dışında kalan alanın ortak sahiplenilmesi gerektiğini savunmaktadır (Aydın, 2012: 433).

İran ise Hazar'ı bir sınır gölü olarak kabul edip, Hazar'ın %20 prensibiyle beş eşit parçaya bölünmesi gerektiğini ya da ortak kullanıma tabi olmasını öne sürmektedir. Ayrıca Hazar'ın statüsünün belirlenmeden burada yapılan petrol ve gaz aramalarının hukuk dışı olduğunu savunmakta, statü sorunu çözülmüncedeyken 1921'de Rusya-İran ve 1940'da imzalanan SSCB-İran anlaşmalarını esas olarak aldığı beyan etmektedir. İran tarafından teklif edilen "ortak sahiplik" veya Hazar'ın beş eşit parçaya (%20) bölünmesi teklifi ise Hazar'ın yaklaşık yarısına sahip olan Kazakistan ve Rusya tarafından kabul görmemektedir (Oğan, 2001: 166).

İran Hazar'ın statüsü konusunda en çok ihtilaf ve tartışmayı, Hazar'ın zengin kaynaklarıyla gelişmesini istemediği Azerbaycan ile yaşamaktadır (Bayraktar, 2007: 88). Bu konuda Rusya ile aynı noktadayken, Hazar'ın statüsü konusunda Rusya'dan ayrılmaktadır.

RF ile İran arasındaki mevcut ilişkiler, özellikle enerji alanındaki çıkarlarda çatışma potansiyeli taşısa da, iki ülkenin ortak güvenlik kaygıları, karşılıklı ticari çıkarları hem Orta Asya hem de Orta Doğu bölgelerindeki çıkarlarının kesişmesi ile doğru orantılı olarak gelişmektedir.

Rusya ve İran arasındaki bir başka sorun Rusya'nın İsrail ile ilişkileridir. İsrail, Rusya'dan İran ile olan ilişkilerini azaltmasını, İran'a baskı yaparak Hizbullah üzerinden İran'ı Ortadoğu'da güçlenmesini engellemesini, Filistin-Kudüs meselesinde destek talep etmektedir. İran ise Rusya'dan Ortadoğu'da ABD'nin politikalarının taşıyıcısı olarak gördüğü İsrail ile ilişkilerini azaltmasını isteyip, bu yolla Ortadoğu'da hem İsrail hem de ABD'yi

frenlemek istemektedir. Rusya ise her iki ülkeyi Ortadoğu politikası gereği önemli görmekte, İsrail ile işbirliğine devam ederken İran'dan da vazgeçmemektedir (Askeroğlu, 2017b). Ancak bu durum da İran-Rusya ilişkisini olumsuz etkiler niteliktedir.

3.2. Rusya ve Türkiye İlişkileri

3.2.1. Tarihsel İlişkilere Kısa Bir Bakış

Soğuk Savaş'ın bitip Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber Türkiye-Rusya ilişkileri farklı bir boyut almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ticari ve ekonomik ilişkiler çok hızlı ve iyi bir şekilde artarken, politik olarak sorunlu geçmiştir. Ekonomik ve ticari işbirliği ikili ilişkilerde lokomotif görevi görürken, politik meselelerden dolayı ilişkiler gerginleşmiştir. Ekonomik ve politik ilişkilerin tersine olduğu bu dönemi politik anlamda Türk-Rus ilişkileri için kayıp yıllar olarak adlandırabiliriz (Özbay, 2011: 37).

1991-1999 arasındaki dönem ilişkileri, rekabet ve işbirliğini aynı anda içinde barındırır. Sovyetler'in dağılmasıyla beraber etnik ve bölgesel meseleler iki ülke arasında rekabete sebep olmuştur.

İlk dönemde “Adriyatik'ten Çin Seddine Türk dünyası” ve Orta Asya'da genişletilmiş Türkçe abecenin kabul edilmesi girişimleri, bünyesinde birçok Müslüman ve Türk kökenli halkı barındıran Rusya'yı kaygılandırmıştır (Tellal, 2012: 543). Bağımsızlığını kazanan Türk devletleriyle etnik, dini ve kültürel anlamda bağları olan Türkiye'nin büyük abi ya da model ülke rolünü oynaması, bu toprakları kendi arka bahçesi olarak gören Rusya'nın tepkisini çekmiştir (Özbay, 2011: 36-37). Erel Tellal, Türkiye'nin Türkiye Cumhuriyetleri'e bu ilgisinin stratejik önemini kaybetme korkusundan sarıldığı alternatif bir politika olduğunu ileri sürer.

“SSCB'nin yıkılıp, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle son elli yıldır stratejik önemini pazarlayan Türkiye bir yandan bu lüksünü yitirmenin kaygısına, diğer yandan Orta Asya'daki kardeşlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla da üç çeyrek asırdır unuttuğu bir hayale kapıldı. Ne kaygı gerçekleşti, ne de hayal. Öte yandan, yıkılışın ardından toparlanan RF 1994'ten başlayarak yalnızca Türkiye'ye değil ama

bütün dünyaya SSCB'den ayrılan toprakların güvenliği için hayati olduğunu duyurarak başkalarının yanı sıra Türkiye'yle de karşı karşıya gelmiştir" (Tellal, 2012: 543).

Sorun yaratan başka bir alan ise Çeçenya ve PKK sorunlarına olan yaklaşımdı. Rusya, Türkiye'yi Çeçenler'e topraklarını kullandırmakla, ayrıca Çeçenler'in yanında savaşan Türk vatandaşlarını ve Çeçenler'e gönderilen parasal desteklere engel olmamakla suçluyordu. İstanbul'da bir parka Dudayev Parkı, Ankara'da Beşevler'deki meydana Dudayev Meydanı adlarının verilmesi ve Dudayev'in Ankara'da başbakan düzeyinde iki kez kabul edilmesi ilişkileri bu mesele özelinde gerginleştirdi (Tellal, 2012: 544).

Türkiye'nin Çeçenya meselesine bu yaklaşımı, aynı şekilde Rusya'nın PKK ile iyi ilişkiler kurmasında karşılık bulmuştur. Duma'nın girişimleri neticesinde 22 Şubat 1994'te Moskova'da "Kürdistan Tarihi" konulu bir konferans düzenlendi. Bu konferansı takiben 25 Ocak 1995'te Kürt Evi olarak adlandırılan yerin açılışı yapıldı (Tellal, 2012: 546). 1 Kasım 1995'te Sürgündeki Kürt Parlamentosu üçüncü toplantısını Moskova'da yapmasına ek olarak 26 Eylül 1997'de Rus Duma'sı Türkiye'yi Kürtlere karşı soykırım yapmakla suçladı (Tellal, 2012: 546).

İki ülke arasındaki rekabet, enerji kaynakları petrol ve doğalgazın dünya pazarlarına iletilmesi meselesine de yansdı. Her iki ülke de Hazar havzası ve Kafkaslar'daki enerji kaynaklarının kendi topraklarından geçmesini istiyor, bu konuda stratejik bir önem kazanmak istiyorlardı. Ancak Rusya bu kaynakları Novorossisk Limanı'nı kullanarak boğazlardan taşımaya kalkışınca Türkiye bu kadar petrolün boğazlar için tehlikeli olacağı gerekçesiyle 1994 ve 1998 yıllarında çıkardığı iki tüzükle düzenlemeye gitti ve bu da tartışmalara sebep oldu (Tellal, 2012: 544).

Bunlar dışında Bosna-Hersek ve Kosova sorunlarında iki ülkenin farklı tarafları desteklemeleri (Uzgel, 2012: 513), Rusya'nın Güney Kıbrıs'a S-300 füze savunma sistemlerini satması ve konuşlandırması (Fırat, 2012: 471) sorunları da ilişkileri gerginleştiren sorunlardı.

Bölgesel konumları ve birbirlerine yakın olmaları sebebiyle enerji ve etnik meselelerde rekabet artmış, iki taraf da bu konuları birbirlerine karşı

kullanmışlardır. Bahsedilen sorunlar ilişkileri gerginleştirip, rekabete sebep olurken, aynı dönemdeki yoğun ekonomik ve ticari işbirliği ilişkilere ivme kazandırmıştır. Her ne kadar bu alanda ilişkiler yoğun olsa da, politik sorunların gölgesinde kalmış istenilen seviyeye ulaşamamıştır.

İkili ilişkilerin gelişmesini Özal'ın 1991'de SSCB ile imzaladığı Anlaşma başlatmış olsa da SSCB'nin dağılması sebebiyle yeterince etkili olamamış, bu anlaşmanın tamamlayıcısı sayılabilecek Demirel'in 25 Mayıs 1992'de Moskova'yı ziyaretinde imzalamış olduğu "Türkiye Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Anlaşma" ikili ilişkilerin gelişmesine ön ayak olmuştur (Tellal, 2012: 546).

Bu anlaşmanın yanı sıra karşılıklı olarak üst düzey ziyaretler gerçekleşti. Bu ziyaretler sonucu ekonomik ilişkileri geliştiren anlaşmalar imzalanmış bu anlaşmalar neticesinde aynı şekilde ekonomik ilişkileri geliştirecek birçok örgüt de kurulmuştur (Tellal, 2012: 547). Türkiye'nin 10 Aralık 1997'de altı milyar metreküp gaz alımına ilişkin yaptığı anlaşma, yine Rus turistlerin tatil için en çok Türkiye'yi seçmeleri ilişkilerin enerji ve turizm sektörlerinde gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler sonucu Rusya, Türkiye'nin ikinci önemli ticaret ortağı oldu. 11 ülkenin üyeliğiyle kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği, 1997'de Rus Başbakan Çernomyrdin'in Türkiye ziyareti sonrası enerji, ekonomi ve teknoloji alanlarında imzalanan anlaşmalar da ekonomik ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır (Tellal, 2012: 548-549).

3.2.2. 2000'den Günümüze İlişkiler

3.2.2.1. Karşılıklı İyi İlişkiler

3.2.2.1.1. Mavi Akım ve Türk Akım Projeleri

Rus gazının Avrupa'ya taşınması için yapılan bu projeler Türkiye ve Rusya ilişkilerinin gelişmesinde önemli bir yer tutar. Enerji nakil hatlarının Türkiye üzerinden geçmesiyle stratejik anlamda Türkiye'nin önemi artmış, Rusya'nın, gazın Türkiye üzerinden nakline karar vermesiyle ikili ilişkilere güven ve süreklilik kazandırmıştır.

Mavi Akım projesinin yapılmasına dair anlaşma 15 Aralık 1997 tarihinde iki ülke arasında imzalanmıştır. Yaklaşık 1200 km uzunluğundaki bu hattın 307 kilometresi Rusya içinde, 392 kilometresi Karadeniz'in altında, 501 kilometresi de Türkiye'dedir. Anlaşma yirmi beş yıllığına senelik 16 milyar metreküp gaz akışı üzerine imzalanmıştır (Gazel, 2003: 56). 2003 yılında işletmeye alınan hattın, 2005 yılında açılışı yapılmıştır. Şimdilik sadece Türkiye'ye gaz sağlayan bu hattın gelecekte Ege Denizi'nin altından uzatılarak Yunanistan'a ulaştırılması planlanmaktadır (Bkz: Harita 3.1.). Bu proje kamuoyunda Türkiye'nin enerji konusunda Rusya'ya aşırı derecede bağımlı olacağı eleştirilerini almıştır (Uluatam, 2010: 64-65).

2013 Ukrayna Krizi sonrası Rus gazını Karadeniz üzerinden Avrupa'ya taşıyacak olan Güney Akım projesi, Rusya tarafından iptal edilmiş, bu proje yerine Türk Akım projesi geliştirilmiştir (Bkz: Harita 3.1.). Bu proje ile Rus gazının Mavi Akım'da olduğu gibi Karadeniz'in altından geçirilerek Türkiye üzerinden Yunanistan'a taşınması planlanmaktadır (Budak, 2017: 4-5). Türk Akımı'nın ilk duyurusu Putin'in 1 Aralık 2014'te Türkiye'yi ziyaretinde yapılmıştır. Hattın 910 kilometrelik kısmı Karadeniz'in altından, 260 kilometresi Türkiye sınırlarından geçmesi ve hat ile 14 milyar metreküpü Türkiye'ye, 49 milyar metreküpü Avrupa'ya olmak üzere yıllık 63 milyar metreküp gazın taşınması planlanmaktadır (Budak, 2017: 5).

Ukrayna Krizi sonrası AB ve ABD ülkelerinden yaptırımlara maruz kalan Rusya, enerji politikasını değiştirmeye başlamış, enerjide büyük oranda Rusya'ya bağımlı olan AB ülkelerine karşı elindeki enerji kozunu kullanmaya başlamıştır. Yaptırımlar Güney Akım hattının iptal edilmesinin tek sebebi değil, Güney Akım hattının Avrupa çıkışı olan Bulgaristan'ın Ukrayna Krizi'nde AB ülkelerinin safında yer alması ve hattın maliyetinin daha yüksek olması da bu sebepler arasında gösterilebilir (Karagöl ve Kızılkaya, 2015: 2). Türk Akımı ile hattın uzunluğu kısalmış, bu da maliyetleri azaltarak, yaptırımlardan zarar gören Rus ekonomisi için maddi olarak yarar sağlamıştır. Türkiye ise mevcut jeopolitik konumunu kullanarak enerji politikasında elini güçlendirmiş, daha makul fiyatlarla enerji ihtiyacını gidermeyi planlamıştır.

Bu proje yap-işlet-devret modeliyle Rus şirkete verilmiş ve projenin bütün yatırım finansmanı bu şirket tarafından sağlanacaktır. Yirmi iki milyar dolara mal edilmesi planlanan projenin on yılda tamamlanması düşünülmektedir. Projenin finansmanının %100'ünün Rus şirketi tarafından karşılanırsa da Rus ekonomisi için, elektrik üretim aşamasında büyük bir getiri sağlamaya başlayacaktır. Türkiye yapılan anlaşmayla ünite 1 ile 2'de üretimi yapılacak elektriğin %70'ini, ünite 3 ile 4'de üretimi yapılacak elektriğin %30'unu on beş yıl süreyle satın alma garantisi vermiştir. Geri kalan enerjinin de yine Rus şirket tarafından mevcut piyasaya satılması üzerine anlaşmıştır (Furuncu, 2016: 205). Bu durum Rus ekonomisine büyük bir katkı sağlayacaktır.

Türk Akım, Mavi Akım ve Akkuyu Nükleer Santrali projelerinin tamamının Rusya tarafından yapılıyor olması iki ülke ilişkisi açısından önemlidir. Ancak Suriye sınırında düşürülen Rus uçağının ardından gerilen ilişkilerin Türkiye'nin enerji ihtiyacının büyük bir bölümünü tek bir kaynaktan karşılamasının yanlışlığı görülmüş ve Türkiye'nin enerji güvenliği tartışmalı hale gelmiştir. Kriz sonrası Türk Akımı projesinin kapasitesinin önce yarı yarıya azaltılması ve sonrasında da tamamen rafa kaldırılması iki ülke arasındaki restleşmenin en belirgin sonuçlarından biri olmuştur (Telli, 2016: 3).

Türkiye'nin Rus enerji kaynaklarına olan yüksek bağımlılığı bir vakadır. Ancak Türkiye, buna rağmen enerji kaynaklarını arttırmak istemekte ve nükleer teknolojiye kavuşmak istemektedir. Türkiye'nin enerjide bu denli Rusya'ya bağımlı olmasına karşın, Rusya'da enerji dağıtım hatları ve çıkış noktası olarak giderek Türkiye'ye bağımlı hale geldiği açıktır. Ancak hem kurulacak ilişkilerin siyasi niteliği, hem sağlanacak ekonomik kazançlar, hem de NATO üyesi bir ülke olan Türkiye'de, kurulacak nükleer santralin ticari reklam etkisi Rusya'yı Türkiye'ye yakınlaştırmaktadır. Ancak karşılıklı bağımlılığı da mutlaka çıkarların karşılıklı olarak dengelendiği bir ilişki biçiminde değerlendirmemek gerekir. Buradaki ilişki çift taraflı olup, Türkiye ve Rusya'nın her ikisi de bu ilişkinin bozulmasından az ya da çok etkilenebilir (Furuncu, 2016: 205).

3.2.2.1.3. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye-Rusya ekonomik ve ticari ilişkilerinin birbirini tamamlayıcı bir yapıya sahip olduğu ileri sürülmektedir. Türkiye'nin tüketim malları ve başta müteahhitlik olmak üzere hizmet ihraç etmesi, çok sayıda Rus turisti ağırlaması, Rusya'dan yarı mamul ürünler ile petrol, doğalgaz ve taşkömürü satın alması bu teşhisi doğrular gözükmektedir. Ancak bu ilişkiler tamamen sorunsuz olmayıp, bazı sorunların da uzun vadede ağırlaşabileceği söylenebilir (Turan, 2009).

2000'li yıllardan itibaren, en fazla dış ticaret açığı verdiği ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile dış ticaret açığı büyük ölçüde “mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünler” ile “başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş malların ticaretinden kaynaklanmaktadır. Makineler ve taşıt araçları, çeşitli mamul eşya, canlı hayvanlar ve gıda maddelerinde Türkiye'nin; mineral yakıtlar, yağlar vb. damıtılmasından elde edilen ürünlerde ise Rusya Federasyonu'nun karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir (Kalaycı, 2013: 38-42). Buradan çıkarabileceğimiz genel sonuç şudur: Türkiye, Rusya'ya daha çok tarım ürünleri ve otomotiv ve tekstil sanayisi ürünleri satıyor, Rusya'dan ağırlıklı olarak emtia satın alıyor. Türkiye aldığı bu emtiayı yaptığı üretimde kullanıyor ve bunları hem iç piyasaya hem de dış piyasaya (Rusya dahil) satıyor (Eğilmez, 2015).

Tablo 3.2. Türkiye-Rusya Dış Ticaret Değerleri (bin \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2008	6.483.004	31.364.477	37.847.481	-24.881.473
2009	3.202.398	19.450.085	22.652.483	-16.247.687
2010	4.628.153	21.600.641	26.228.794	-16.972.488
2011	5.992.633	23.952.914	29.945.548	-17.960.281
2012	6.680.586	26.625.286	33.305.872	-19.944.700
2013	6.964.209	25.064.214	32.028.423	-18.100.004
2014	5.943.014	25.293.392	31.239.105	-19.347.679
2015	3.588.657	20.401.756	23.990.413	-16.813.099
2016	1.732.954	15.162.386	16.895.340	-13.429.432
2017	2.735.484	19.513.833	22.249.317	-16.778.349
2018/5	1.371.701	9.945.517	11.317.218	-8.573.816

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2018

Tablo 3.2'deki verilere bakıldığında Rusya ve Türkiye arasındaki ticarete Rusya'nın karşılaştırmalı üstünlüğü, yıllara göre artış ve azalış oranları görülecektir. Ülkemizin Rusya Federasyonu ile dış ticaret hacmi küresel mali kriz nedeni ile 2009 yılında % 39 oranında gerilemiştir. 2009 yılında hem ihracatta hem de ithalatta gerileme gözlenmiştir. Ülkeye ihracatımız % 51, ülkeden ithalatımız ise % 37 oranında düşmüştür. 2010 yılında ülkenin küresel krizin olumsuz etkilerinden çıkmaya başlaması ile birlikte Rusya'ya ihracatımız artmaya başlamıştır. 2010 yılında ülkeye ihracatımızda % 45 artış söz konusudur. Aynı dönemde ithalatımızda ise % 11 oranında artış gözlenmiştir. 2011 yılında ise ülkeye ihracatımız 2010 yılına göre % 29,5 oranında, ülkeden ithalatımız ise % 11 oranında artmıştır. Ülkeye ihracatımız 2012 yılında 2011 yılına göre % 11,5 artarak 6,7 milyar Dolar olmuştur. Aynı dönemde ülkeden ithalatımız ise bir önceki yıla göre % 10,8 artarak 26,6 milyar Dolar seviyesine ulaşmıştır. 2013 yılında ihracatımız 2012 yılına kıyasla % 4,2 artarken, ithalatımız ise % 5,9 oranında daralmıştır. 2013 yılında 18,1 milyar Dolar olarak gerçekleşen dış ticaret açığı bir önceki yıla göre %9,2 azalmıştır. 2014 yılında Rusya'ya ihracatımız ülke ekonomisindeki yavaşlama ve Rublenin değer kaybına bağlı olarak ithalatın daralması nedeni ile % 14,6

oranında düşüş kaydetmiştir. Ülkeden 2014 yılı ithalatımız ise % 0,01 (Bkz: Tablo 3.2.) artmıştır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

2016 yılında ihracatımız 1.733.568.570 milyar Dolar (geçen yıla göre yaklaşık % 52 düşüş), ithalatımız 15.160.961 milyar Dolar (geçen yılın aynı dönemine göre yaklaşık %25 düşüş) olarak gerçekleşmiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 2016 yılında geçen yıla göre yaklaşık % 30 oranında azalarak 16,9 milyar dolara düşmüştür (Ekonomi Bakanlığı, 2018). 2016'daki %30 oranındaki yüksek düşüş oranı Türkiye-Rusya arasında yaşanan uçak düşürme krizi sebep olmuştur. Nitekim uçak krizinin çözüme kavuşturulmasının ardından ticaret hacminin 2017'de tekrar yükselişe geçtiği görülmektedir (Bkz: Tablo 3.2.).

İkili ilişkilerde turizm de önemli bir yer tutmaktadır. Rus turistler, Türkiye'ye gelen yabancı turistler içinde son derecede önemli bir paya sahip bulunuyor. 2014 yılında Türkiye'ye 35,9 milyon yabancı turist gelmiş. Bu sayının 4,5 milyonu Rus turist (% 12,5.) Yabancı turist başına ortalama harcama 2014 yılında 828 Dolar olmuş. Bunu Türkiye'ye gelen 4,5 milyon Rus turist sayısı ile çarparsak Rus turistlerin bıraktığı döviz gelirini yaklaşık 3,7 milyar Dolar olarak hesaplamış oluruz. Yabancı turistlerin bıraktığı toplam döviz gelirinin yaklaşık 27,8 milyar Dolar olduğunu dikkate alırsak demek ki Rus turistler, Türkiye'nin yabancı turistlerden elde ettiği döviz gelirinin yüzde 13'den fazlasını bırakıyor (Eğilmez, 2015).

3.2.2.2. İlişkilerde Sorunlu Alanlar

3.2.2.2.1. Uçak Krizi

24 Kasım 2015'te Türkiye tarafından sınır ihlali gerekçesiyle düşürülen Rusya'nın SU-24 tipi bombardıman uçağı, ikili ilişkileri derinden etkilemiş işbirliğine dayalı mevcut ilişkileri tersine döndürmüştür. NATO üyesi bir ülkenin, Rusya'nın savaş uçağını düşürmesi; Soğuk Savaş döneminden kalma bazı söylemlerin tekrar gündeme gelmesine sebep olmuştur. Çünkü NATO üyesi bir ülke, ittifakın kuruluşundan bu güne kadar ilk defa bir Rus uçağını düşürmüştür (Özlük, 2015: 2).

Türkiye uçağın düşürülmesinin sınır ihlalinin dolayı olduğunu ve sınırlarını korumanın Türkiye'nin uluslararası hukuktan doğan bir hakkı olduğunu savunmuştur. Kriz sonrası, Türkiye ilişkilerin bozulmaması için yapıcı bir tavır takınmış, Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından ve dönemin hükümeti tarafından bu sık sık dile getirilmiştir. Erdoğan Balıkesir'de katıldığı bir toplu açılış töreninde yaşanan hadiseden dolayı üzgün olduklarını ve böyle olmasını istemediklerini dile getirmiş, Paris İklim Konferansı'nın gerilen ilişkilerin onarılması adına bir fırsat olduğunu söylemiştir (BBC, 2015).

Türkiye'nin bu tavrına karşılık Rusya, uçağın Türkiye'nin hava sahasını ihlal etmediğini, bu olaydan dolayı Türkiye'nin özür dilemesi gerektiğini dile getirdi. Ancak Türkiye'nin özür dilememesi üzerine daha sert tavır takınarak, Türkiye'ye bir dizi yaptırım kararı aldı. Bu yaptırımlarla Rusya; Türkiye'den ithal ettiği birçok gıda, sebze ve meyve alımını durdurmuş, karşılıklı vize serbestisi anlaşmasını askıya almış, Rus şirketlerin Türkleri işe alması yasaklanmış, Türkiye'ye turistik amaçlı yapılan uçuşları da askıya almış ve bu 1 Ocak 2016'da yürürlüğe girmiştir (Sputniknews, 2015).

İki ülke arasında 2016'da yaptırımların da etkisiyle dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre yaklaşık %16 oranında azalarak 16,9 milyar dolara (Bkz: Tablo 3.2.) gerilemiştir (Ekonomi Bakanlığı, 2018). Kriz sonrası kapanan ekonomik işbirliği kanalları, Türkiye'yi milyarlarca dolarlık zarara uğratmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye'nin Suriye üzerindeki denetimini de kaybetmesine sebep oldu (Balta, 2017).

27 Haziran 2016'da Putin, Erdoğan'ın gönderdiği mektupla üzüntülerini belirttiğini ve özür dilediğini açıklamış ve ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. Bu açıklamaların ardından Putin, ekonomik ve ticari ilişkilere büyük zarar veren yaptırımları da kaldırmıştır (Aljezeera, 2016). Düzelmeye başlayan ilişkiler 15 Temmuz Darbe girişiminden sonra hız kazanmaya başlamıştır (Balta, 2017).

3.2.2.2.2. Bölgesel Rekabet Alanları

Rusya ve Türkiye aynı bölgede yer alan ülkeler olmaları sebebiyle yakın çevrelerinde meydana gelen sorunlardan etkileniyor, sorunların

çözümünde farklı taraflarda yer alıp rakip olabiliyorlar. Özellikle SSCB'nin dağılması sonrası Rusya'nın yakın çevresi olan Orta Asya ve Güney Kafkasya bölgelerinin, hem Türk hem de Müslüman olmaları sebebiyle, bu bölgelerde çıkan sorunlar Türkiye'yi yakından ilgilendirmekte, iki ülkeyi karşı karşıya getirebilmektedir.

SSCB'nin yıkılışından sonra Orta Asya'da bağımsızlıklarını kazanan Türki Cumhuriyetler ile ilk ilişki geliştiren ülkelerden biri şüphesiz Türkiye olmuştur. Bu ülkeleri tanıyıp bu ülkelerde ilk büyükelçilik açan ülke Türkiye olmuştur. Bu ülkelere ilk üst düzey ziyaretler Türkiye'den yapılmış, bu ülke yöneticileri de ilk ziyaretlerini Türkiye'ye yapmışlardır. Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Türkiye arasındaki en yüksek danışma mekanizmasını oluşturmaktadır. Yine Orta Asya Cumhuriyetleri'ne teknik yardımda bulunmak üzere Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) kurulmuştur. Türkiye'nin bölge ülkelerinde üniversiteler ile okullar ve kültür merkezleri (Yunus Emre Vakfı vs) açması da Türkiye'nin soydaş cumhuriyetlerle yakınlaşmasını sağlamaktadır (Kamalov, 2011: 65).

Türkiye, bu ülkelerin dış dünyaya açılmalarına, BM ve AGİT gibi uluslararası kurumlara üyeliklerinde de her türlü yardımı yapmıştır. Bu ülkeler ile ekonomik ilişkiler hızla gelişmiş, ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında da önemli mesafeler katedilmiştir. Türkiye bölge ülkelerine açtığı kredi ve yaptığı yatırımlarla ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmuş bölgedeki varlığını pekiştirmiştir. Yine Türkiye, Orta Asya cumhuriyetlerinin, istikrar ve güvenliklerini tehdit eden kökten dinci akımlar, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı ile terörist faaliyetler konusundaki mevcut kaygılarını başından beri paylaşmış ve terörle mücadele çerçevesinde bu ülkelere malzeme yardımı, nakdi yardım ve askerî eğitim sağlamıştır (Kamalov, 2011: 65-66).

Türkiye'nin bu bölgeye olan ilgisi Rusya'yı rahatsız etse de iki ülke arasında ciddi bir sorun yaratmamaktadır. Türkiye bölge ülkeleri ile münasebetlerinde daha çok tarihi ve kültürel bağları ön plana çıkarmakta, gerek ülkelerin kalkınmasında gerekse uluslararası alanlarda desteklerini sunmaktadır. Bölge ülkelerinin de Türkiye'nin "abilik" rolüne şüpheyle

yaklaşması ve bu alanlarda önceliği Rusya'ya tanınmaları Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini arttırmasını engellemektedir (Kamalov, 2011: 66).

Süper güç olma çabası içerisinde olan ve ABD'nin tek kutuplu sistemine son vermek isteyen Rusya için ise Orta Asya "yakın çevre"nin bir parçası olarak hayati önem taşımaktadır. Süper güç olma hayalini gerçekleştirmek isteyen Rusya, "yakın çevre"sine hakim olması gerektiğini biliyor, bu bölgelerde etkisini arttırmak isteyen güçleri tehdit olarak algılayıp, bu güçlerin bölgeyle ilişkilerine temkinli yaklaşıyor (Kamalov, 2011: 66).

Kafkasya bölgesi de yine iki ülkenin politikalarının farklılaştığı bir bölge olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan gibi ülkeler iki ülkenin farklı taraflarda olduğu bölge ülkeleridir. Özellikle burada Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunu bu farklılığın belirginleştiği meselelerden biridir.

Türkiye, Güney Kafkasya siyasetini Azerbaycan'ı her platformda desteklemek ve Gürcistan ile işbirliği üzerine inşa etmiştir. Rusya ile Gürcistan arasındaki anlaşmazlık dondurulmuş şekilde sürerken, Ermeni soykırımı iddiaları dahil olmak üzere Türkiye aleyhine birçok başlıkta Ermenistan'a aktif desteğini sürdürmektedir. Türkiye ile Rusya'nın bölgede izledikleri karşıt politikalar iki ülkeyi bir çatışma noktasına getirmediyse de 2008 Rusya-Gürcistan savaşı ilişkileri ciddi şekilde zorlamıştır. O dönem ABD ve AB'nin Rusya topraklarını bypass ederek Hazar Denizi doğalgaz kaynaklarına Türkiye'nin de yardımıyla ulaşma çabaları, Gürcistan'ın NATO'ya üyeliğinin gerçekleştirilmesi girişimleri ve ABD'nin savaş sırasında boğazları kullanarak Gürcistan'a yardım gemileri göndermek istemesi Rusya-Türkiye ilişkilerini zora sokmuştur. Türkiye, Montrö şartlarını gerekçe göstererek gemilere izin vermemesine karşılık Rusya Türkiye'den gelen ticaret konvoylarının Rusya'ya geçişinde zorluk çıkarmıştır (Koçak, 2017: 16).

Orta Asya ve Kafkasya bölgelerinde iki ülkenin karşıt politikaları diğer işbirliği alanlarını etkiler niteliktedir. İki ülke arasındaki ekonomik, siyasi ve ticari ilişkiler yoğun olduğundan bölgedeki karşıt politikalarının çatışmaya varmasını engelleyip sorunlara işbirliği çerçevesinde yaklaşsalar da, bu karşıt

politikalar bahsi geçen iyi ilişkilere etki etme potansiyelini bünyelerinde barındırmaktadır.

Karadeniz havzası da rekabete konu olan bölgelerden biridir. Karadeniz havzası Türkiye için güvenlik, ticaret ve akraba toplulukları ekseninde stratejik öneme sahiptir. Karadeniz jeopolitik olarak Orta Asya ve Güney Kafkasya'yı Avrupa'ya deniz yoluyla bağlayan en önemli geçit konumundadır. Bu nedenle Karadeniz Havzası gerek ticaret ve enerji yolları gerekse güvenlik açısından hem bölge ülkeleri hem de küresel çapta öneme sahiptir. Rusya'nın gerek Gürcistan gerekse Ukrayna konusunda bu ülkelerin NATO ya da AB gibi Batı dünyasının hakimi olduğu kurumlarla ilişkilerinin geliştirilmesi karşısında askeri güç kullanması, Kremlin'in bölgedeki çıkarlarını korumak noktasında ne derece agresif olabileceğini göstermektedir (Koçak, 2017: 17).

Rusya'nın Ukrayna ile olan krizi sonucunda Kırım'ı ilhakı Karadeniz havzası için çok önemli bir mesele olmasına rağmen Türkiye bu krizde keskin bir Rus aleyhtarlığı yapmamıştır. Türkiye'nin Kırım Tatarlarına destek vermesine rağmen, kriz bir ABD-Rusya gerginliği olarak belirginleştiği için, Türkiye'nin bu desteği ülke ilişkilerine olumsuz yansımamıştır (Koçak, 2017: 17).

Karadeniz havzası her ne kadar bir rekabet alanı ise de aynı zamanda denize kıyıdaş ülkeler arasında bir işbirliği alanıdır. Türkiye ve Rusya, Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında gelişen ilişkilerinin bir sembolü olarak 1992'de Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü(KEİÖ) kurmuşlardır. KEİÖ birçok önemli meselede üye ülkelerin bir noktada buluşmalarına vesile olmuştur (Özdal ve diğerleri, 2013: 25). Karadeniz bu açıdan özellikle ekonomik ve ticari ilişkilerin gerçekleştirilmesini sağlayan önemli işbirliği alanlarından biridir.

3.3. Türkiye ve İran İlişkileri

3.3.1. Tarihsel İlişkilere Kısa Bir Bakış

Türkiye ve İran, coğrafi konumları, tarihleri, kimlikleri, sahip oldukları jeopolitik ve nüfusları ile bölgenin önemli ülkeleridir. Türkiye, İran için

Batı'ya açılan bir kapı; İran, Türkiye için Orta Asya'ya açılan bir kapı konumundadır. Ülkelerin sahip oldukları bu konumları her iki ülkeye de jeopolitik, stratejik ve güvenlik bağlamında önem kazandırmaktadır. Birbirlerine komşu olmaları birçok konuda işbirliğini gerekli kılarken, tarih boyu her iki ülkenin kimliklerinin ve rejimlerinin farklı olması, onların küresel sistemdeki konumlarını, bölgesel vizyon arayışlarını ve ikili ilişkilerini de ciddi şekilde etkilemiştir (Keskin, 2009: 46).

İran'da 1979'da yapılan devrim ile yönetim sistemi değişmiş ve anayasal monarşiden cumhuriyete geçilmiştir. İran'da yeni kurulan bu teokratik rejim, Türkiye'deki laik sistem ile tezat teşkil ediyor ve bu durum iki ülke arasında güvensizlik ve şüphe oluşturmuyordu. Türkiye İran'da Türkiye'nin laik sistemine karşı yayınlar yapıldığı gerekçesiyle rahatsızlığını dile getirirken, İran'da aynı suçlamayla karşılık veriyordu. Türkiye, İran'ı rejim ihraç etmekle, İran ise Türkiye'yi yine bu paralelde kendi rejimini yıkma girişimlerinde bulunmakla suçluyordu (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 3).

“Rejim ihracını” önemli bir dış politika aracı olarak gören İran'ın bu çerçevede laik sisteme dayalı bir ülkeyi hedef olarak görmesi doğaldır. 1990'lı yıllarda yaşanan bazı suikastlerin arkasında İran'ın olduğunun düşünülmesi Türkiye'nin İran'a bakış açısını yansıtmaktadır (Gündoğan, 2011: 93-99). Sünni İslam'ın yaygın olarak kabul edildiği Türkiye ile Şii İslam üzerine temellendirilmiş İran arasında rejim ihracı söz konusu edildiği zaman tamamıyla aynı anlayış çerçevesinde buluşmak mümkün değildir. Türkiye'nin esas çekincesi laik-demokratik cumhuriyetin teokratik bir rejime evrilmesi ve buna İran'ın destek vermesiydi. Yani Ankara yönetimi İslam Devrimi sonrası kurgulanan İran'dan ciddi bir tehdit algılamış ve onu “güvenlikleştirme” duvarının arkasına konumlandırmıştır (Tüysüzoğlu, 2017: 4).

Ülkelerin dayandığı sistemlerin birbirine tezat oluşturmasından dolayı ülkeler arası güvensizlik ve şüphe doksanlı yıllarda arttı ve oluşmuş ideolojik çatışma 1993'te farklı bir boyut kazandı: İran'ın Türkiye'deki Kemalist aydınların seri suikastine karıştığına ilişkin iddialar. Ocakta DGM Başsavcısı tarafından Uğur Mumcu'yu öldürenlerin İran ile bağlantılarının olduğuna dair resmi bir açıklama yapıldı. Büyük bir katılımın olduğu Uğur Mumcu'nun

cenazesinde İran aleyhine sloganlar atılmış ve basında da İran aleyhine bir hava yaratılmıştı. Bu sırada Türkiye’de bulunan İran İçişleri Bakanı durumu protesto etmek için ziyaretini yarıda keserek İran’a döndü. Şubatta Rafsancani ve Demirel’in karşılıklı suçlamalar içeren mesajları yayınlandı. Yine Şubatta Türk Eximbank’ın İran’a yönelik ihracata kredi vermeyeceğini açıklamasıyla ekonomik ilişkiler de bozuldu. İran Şeytan Ayetleri kitabının çevirisini yayınlamaya çalışan Aziz Nesin’i yasaklı yazar ilan etti. Ağustosta Türkiye, İran turlarının ülkeye geçişine izin vermeyince kriz doruğa çıktı (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 581).

Mevcut ideolojik çatışma ve şüphe doksanlı yıllar boyunca devam etti. Uğur Mumcu dışında Çetin Emeç suikastinin arkasında da kamuoyunda İran’ın olduğuna dair bir kanı oluşmuştu. Bu tezlerin Türkiye’nin en büyük müttefiki ABD tarafından desteklenmesi bu kanıları daha da güçlendiriyordu. Refah partisi bu durumu ABD komplosu olduğunu öne sürse de bu kanının yıkılmasını gerçekleştiremedi. 2002’ye gelindiğinde, cinayetlerin failini araştıran Türk adalet mekanizması, cinayetlerin İran ile bağlantısına dair herhangi bir bağlantı bulamamıştı (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 580-581).

Bu dönemin son ideolojik kaynaklı krizi Temmuz 1999’da patlak verdi. İran’da üniversite öğrencileri muhafazakar politikaları protesto etmek için Üniversite kampüsünü işgal etmeye girişti. Güvenlik güçlerinin sert müdahalesi sonucu bu gösteriler sokak çatışmalarına dönüştü. Ecevit’in göstericileri destekler nitelikteki konuşmasının ardından ilişkiler tekrar gerginleşti. Göstericilerin elebaşlarının Türkiye ve ABD’de İranlı rejim muhalifi örgüt üyeleriyle temasta bulunduğu anlaşılması, İran’ın Türkiye’ye yönelik suçlamalarını arttırdı (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 581).

Doksanlarda iki ülke ilişkilerini geren bir başka sebep ise İran’ın PKK’ya destek verdiği iddialarıydı. İran bu iddiaları sürekli reddediyor, buna karşılık İran, Türkiye’yi rejim karşıtı Halkın Mücahitleri örgütünü desteklemekle suçluyordu. Bu suçlamalar doksanlı yıllar boyunca inişli çıkışlı bir şekilde devam etti (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 582). Bu sorun

Türkiye-İran arasında güvenlik alanındaki işbirliği oluşmasını engellemiş, bu alanda en verimli dönem İran ve PKK ilişkisinin zayıfladığı 1997'den sonraki dönemde başlamıştır. İran, PKK'ya bakış açısını ABD'nin Irak'a girmesiyle değiştirmiştir. İran'ın bakış açısının değişmesinde; ABD'nin Irak'a yerleştikten sonra Kuzey Irak'taki Kürtlerle sıkı ilişkiler içine girmesi ve PKK-PEJAK üyelerini İran'a karşı eyleme geçirme isteği etkili olmuştur. Bunun dışında, İran'da yükselen etnik milliyetçilik ve bu ülkede yaşayan ciddi sayıdaki Türk nüfusu İran'ın, Türkiye'nin güvenlik kaygılarını açık biçimde tahrik etme isteğinden vazgeçirmiştir (Keskin, 2009: 50).

Bu dönemde İran-Türkiye arasındaki ilişkilerin bir boyutu da ekonomidir. Uzun süren İran-İrak savaşı bölgede ekonomik ilişkilerde bir durgunluk yaşatmış, Sovyetler'in dağılmasından sonra Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarıyla bu durgunluk aşılmıştır. Daha önce sadece Türkiye transit ülke rolü oynarken, bundan sonra Orta Asya'ya ulaşmak isteyen Türkiye için İran bu rolü üstlenmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 585).

1990'larda Türkiye-İran arasındaki en önemli ekonomik anlaşma 1960'larda düşünülen ve ancak 1996'da Refahyol döneminde anlaşmaya varılan doğalgaz alım anlaşmasıydı. Anlaşma ile Türkiye, İran'dan yılda on milyar metreküp doğalgaz almayı taahhüt etmiştir. Boru hatlarının bitirilmesi 2001'i bulmuş, bu yıllla beraber gaz akışı sağlanabilmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 585-586).

Doğalgaz alım anlaşması dışında ikinci önemli ekonomik gelişme İran ve Türkiye'nin üyesi olduğu ECO'nun genişlemesiydi. İki ülke 1992'de ECO'nun alanını büyütürken, yeni üyelerin hammaddesine karşılık endüstri ürünlerine geniş pazarlar bulmayı umuyordu. Ancak ECO'nun finansman güvencesi ve mal standardizasyonu konularında etkili olamaması nedeniyle bu umutlar da yeterince gelişemedi (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2012: 586).

3.3.2. 2000'den Günümüze İlişkiler

3.3.2.1. Karşılıklı İyi İlişkiler

3.3.2.1.1. Türkiye'nin İran'ın Nükleer Programına Yaklaşımı

İran'ın nükleer programı her ne kadar P5+1 ülkelerini ve özellikle ABD'yi ilgilendiriyormuş gibi uluslararası bir problem olarak gözüксе de aslında problem bir o kadar da bölgeseldir. Zira nükleer silah sahibi bir İran'ın yakın ya da uzak gelecekte ABD'nin güvenliği için bir tehdit olmadığı açıktır. Çünkü İran, nükleer silah geliştirse bile İran'ın bunları ABD'ye gönderebilecek füze sistemleri, bombardıman uçakları ve nükleer denizaltılarıyla da kıtalararası füze sistemlerini destekleyecek yüksek uydu teknolojileri yoktur. Bu açıdan bakıldığında problem ABD için tehdit oluşturmazken, bunun İsrail'i de içine alan Ortadoğu'da yaratacağı etki, İran'ın nükleer enerji üretiminin küresel bir sorun olarak önem kazanmasına sebep olmuştur. Bu anlamda nükleer silah sahibi bir İran, büyük oranda bölgenin sorunudur ve küresel sonuçlarından çok bölgesel etkileri çok daha fazla olacaktır (Sarı, 2016).

Meseleye bu açıdan yani bölgesel bir mesele olması açısından bakıldığında, nükleer silah sahibi bir İran'dan etkilenecek ülkelerin başında Türkiye'nin geldiği açıktır. İran ve Türkiye arasındaki gerek rejim ve gerekse ideolojik farklılıklara bakıldığında, Türkiye yanı başındaki İran'ın, nükleer silah sahibi olmasını istememekte ve meseleye bu açıdan yaklaşp, meselenin diplomasi ve müzakere ile çözülmesini istemektedir. Nitekim 2005 senesinde yenilenen Milli Güvenlik Siyaset Belgesinde, İran'ın nükleer çalışmaları ve füze alanındaki faaliyetleri nedeniyle "Türkiye açısından belirsizlik ve risk yarattığı" belirtilmiştir (Hürriyet, 2005).

İran ile Türkiye arasında 1639 Kasr-ı Şirin anlaşmasından bu yana sınırdaki birkaç değişiklik dışında herhangi bir değişim veya savaş yaşanmamış, bu durum iki ülke arasında bir denge meydana getirmiştir. Bu iki tarafın gerçekten birbirlerini çok iyi tanimasından kaynaklı meydana gelmiş bir dengedir. İran'ın nükleer silah sahibi olması bu dengenin İran'ın lehine bozulması demektir. Türkiye bu manada ne İran'ın nükleer silah sahibi bir komşu olmasını, ne de bölgesinde bu meseleden dolayı çıkabilecek bir savaşı

istemektedir. Bu sebeple Türkiye meselenin çözüm yolunun diplomasi olduğuna inanmakta ve hem P5+1 ülkelerinin yürüttüğü sürecin içinde bizzat ya da arabulucu olarak yer almak istemektedir (Kibaroglu, 2013: 6).

Türkiye'nin meselenin çözümünde yer alması sadece meselenin yaratacağı bölgesel etki değil, aynı zamanda ABD'nin liderlik yaptığı bazı Batılı ülkelerin Türkiye üzerinde, İran'a karşı beraber hareket etmesi için baskıda bulunmaları da etkili olmuştur. Bu sebeplerden dolayı Türkiye, İran ile ABD/Batı arasında ortaya çıkan sorunların diplomasi yoluyla çözülmesi için son dönemlerde aktif olarak arabuluculuk çalışmalarına başlamıştır. Bu amaçla Brezilya, Türkiye ve İran arasında 17 Mayıs 2010'da Tahran'da, söz konusu ihtilafların çözümü için uranyum takası mutabakatı imzalanmıştır (Sinkaya, 2010: 67). Bu mutabakattan önce UAEA Başkanı Baradey tarafından İran'ın az miktarda zenginleştirilmiş uranyumunu Türkiye'ye göndermesini istemiş bu öneri İran tarafından reddedilmişti. Fakat Brezilya'nın araya girmesi ve ABD'nin Rusya ile Çin'i İran üzerine bir dizi yaptırımlar uygulamaya ikna etmesi İran'ın az miktarda uranyumunu Türkiye'de depolanmasına rıza göstermiştir. Meselenin diplomasi ve müzakere ile çözülmesinden yana olan Türkiye bu teklifi kabul etmiş ve bu amaçla Tahran Bildirisi adı verilen bu anlaşma imzalanmıştır. Ancak İran'ın anlaşmanın imzalanmasından sonra %20 oranında uranyum zenginleştirme faaliyetine devam edeceğini açıklaması anlaşmanın beklenen etkiyi yaratmasını engellemiştir (Sinkaya, 2010: 76).

3.3.2.1.2. Katar Krizinde Yakınlaşma

ABD Başkanı Trump'ın Ortadoğu ziyaretinin hemen arkasından 5 Haziran 2017'de Suudi Arabistan, Mısır, Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri(BAE) sonrasında da Yemen, Maldivler ve Libya geçici hükümeti Katar ile ilişkilerini kestiklerini açıkladılar. İlişkilerin kesilmesini; Katar'ı Yemen başta olmak üzere bölgede El Kaide, IŞİD gibi terör örgütlerini desteklemek ve Müslüman Kardeşler'in üyelerini ülkesinde barındırmakla gerekçelendirdiler. Katar bu suçlamaları reddederek bunun haksızlık ve oyun olduğunu belirtmiştir (Hürriyet, 2017).

Gerekçe olarak Katar'ın terörizmi desteklediği gösterilse de son zamanlardaki Katar-İran yakınlaşması bu durumun temel sebeplerinden biridir. Katar Emiri Al-Sani'nin Katar resmi haber ajansına İran'ı destekleyen açıklamalarda bulunması, krizin gelişmesinde belirleyici olmuştur. Ayrıca 2017 Nisan ayında Suudi Arabistan ile enerji konusunda büyük bir rekabet yaşayan Katar'ın, Kuzey Sahra olarak isimlendirilen ve zengin doğalgaz kaynaklarını barındıran bölgede İran ile işbirliği yapmayı amaçlayan bir anlaşma imzalaması bu krizin ortaya çıkmasının temel nedenidir (Başaran, 2017).

Suudi Arabistan'ın hem mezhepsel sebeplerle hem de İslam dünyasının liderliği konusunda rakip olarak gördüğü İran'ı bölge ülkeleriyle yakınlaşmasını engelleyerek, bölgede izole etmek istediği görülmektedir. Suudi Arabistan-İran jeopolitik rekabeti bu çerçevede Katar'a uzanmış ve bütün bölgeyi etkiler hale gelmiştir (Başaran, 2017).

Bu krizde İran hava sahalarını Katar'a açmış ve yardım malzemesi göndererek destekte bulunmuştur (BBC, 2017). Bu konuda Türkiye de İran ile aynı tutumu sergileyip, Katar'a yardım malzemesi göndermiş, krizin çözümü için diplomatik çabalar göstermiştir (DW, 2017). Doğan Başaran, Katar Krizi'nde Türkiye ve İran'ın yakınlaşmasını ABD ve Türkiye'nin Suriye Krizi ile beraber farklılaşan politikalarından olduğunu ve ABD ile uzaklaşma durumunun Türkiye'yi İran'la beraber hareket etmeye ittiğini ileri sürer.

“ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesinin Suriye'de tıkanması, ABD'yi yeni arayışlara itmiştir. Bu arayışta denge unsuru olarak Suudi Arabistan, Mısır ve İsrail üçlüsünü seçmiş, projesini bu üçlü üzerinden uygulamaya koymak istemiştir. Türkiye'nin, İsrail ve Mısır ile yaşadığı sıkıntılar bilinirken, Batı tarafından dönüştürülerek yeniden liberalize edilmesi gereken ülkeler listesine İran ile birlikte Türkiye'nin adı da yazılabilir” (Başaran, 2017).

Bu çerçeveden bakıldığında İran ve Türkiye'nin Katar Krizi'nde birlikte hareket etmesi, Türkiye ve ABD'nin beraber hareket ettikleri aktörlerin değişmesindedir denilebilir.

3.3.2.1.3. Ekonomik ve Ticari İlişkiler

Türkiye ile İran arasındaki dış ticaretin bileşenleri iki ülke ekonomisinin bir tamamlayıcılık özelliği taşıdığını gösterir. Türkiye İran'dan enerji ve tarım ürünleri satın alırken, İran'a sanayi ürünleri satmaktadır. (Öztürkler, 2017: 78). İran ile 1996 yılında 1 milyar dolar seviyesindeki dış ticaret hacmi, 2012 yılında yaklaşık 22 milyar dolara ulaşmıştır. Dış ticaret dengesi, Türkiye aleyhine seyretmektedir. 2012 yılından beri düşüş trendi içinde olan ikili ticaret 2016 yılında 9,6 milyar dolar (Bkz: Tablo 3.3.) seviyesinde gerçekleşmiştir. 2017'de ise dış alımın fazlaşmasından dolayı bir ticaret hacmi artışı bahse konu olmuştur (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Tablo 3.3. Türkiye ile İran Arasındaki Dış Ticaret Rakamları (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
2000	235.785	815.730	1.051.515	-579.945
2008	2.029.760	8.199.689	10.229.449	-6.169.929
2009	2.024.863	3.405.986	5.430.849	-1.381.123
2010	3.044.177	7.645.008	10.689.185	-4.600.831
2011	3.589.635	12.461.532	16.051.167	-8.871.897
2012	9.921.602	11.964.779	21.886.381	-2.043.177
2013	4.192.511	10.383.217	14.575.728	-6.190.706
2014	3.886.190	9.833.290	13.719.480	-5.947.100
2015	3.663.760	6.096.254	9.760.014	-2.432.494
2016	4.966.404	4.699.777	9.666.181	+266.627
2017	3.259.995	7.492.170	10.752.165	-4.232.175

Kaynak: Ekonomi Bakanlığı, 2018

Bölgesel ve küresel güç olma peşinde olan ülkeler olarak İran ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin 10.7 milyar civarında olması (Bkz: Tablo 3.3.), ülkelerin bu iddiasını yalanlar niteliktedir. Küresel güçlerin komşularıyla yaptıkları ticaret hacimleriyle karşılaştırıldığında Türkiye ile İran arasındaki dış

ticaret hacmi çok düşük düzeydedir 10.7 milyar civarında olan bu hacim, birbirlerine komşu olan Almanya ve Fransa gibi iki ülke arasında gerçekleşen ticaret hacminin çok gerisindedir.

“Almanya ile Fransa arasındaki ticaret hacmi 2016 yılında 190 milyar dolar düzeyinde gerçekleşirken nüfus toplamı açısından bu iki ülkeden daha yüksek bir ölçüğe sahip olan Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin 9,6 milyar düzeyinde kalması Ankara ile Tahran'ın önünde çok büyük bir yol olduğunu göstermektedir” (İnat, 2017).

Türkiye'nin Avrupa merkezli dış ekonomik yapısının 2003 yılından itibaren Ortadoğu ve Afrika başta olmak üzere Asya ülkelerini de kapsayacak şekilde genişleyerek çok boyutlu ve çok merkezli bir yapıya dönüşmesine rağmen, Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinin bu seviyede kalarak gelişmemesinin bazı sebepleri vardır (Öztürkler, 2017: 3).

Siyasi sorunlar ve bu sorunların yarattığı güvensizlik, iki ülke arasındaki ticaretin yeterince gelişmemesinin sebeplerinden birini oluşturur. Her iki ülkenin bölgede rekabet halinde olmaları, bu siyasi sorunların sıklaşmasına sebep olmakta ve bu durumda karşılıklı ekonomik ilişkileri olumsuz etkilemektedir. 1979 İslam Devrimi sonrası İran'ın rejim ihracı politikası, doksanlarda Türkiye'de gerçekleşen birçok suikastin arkasında İran'ın olduğu şüphesi ve PKK desteği gibi siyasi olumsuzlukların yarattığı güvensizlik karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkileri de kısıtlamıştır. 2000'li yıllarla beraber ekonomik ilişkiler belirli bir ivme kazanmışken; Türkiye'nin, İran'ı Suriye, Irak ve Yemen'de yayılcı bir politika izlemekle suçlaması, aynı şekilde İran'ın Türkiye'yi Suriye ve Irak'ın iç işlerine karışmakla suçlaması ve Malatya Kürecik'e konuşlandırılan hava savunma sistemlerini eleştirmesi son dönemde yaşanan belli sorunlar olarak dile getirilebilir. Genel olarak bu siyasi olaylar ekonomiye etkisi olumsuzken her dönemde bu etki aynı değildir (İnat, 2015: 8-9).

Ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişimini engelleyen bir diğer sebep, İran'a uygulanan yaptırımlardır. Bu yaptırımlar İran'ın ekonomik yönden izolasyonunu hedeflediği için, İran'ın komşu ve diğer ülkelerle kurduğu ekonomik ve ticari ilişkileri de olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim bundan

Türkiye-İran ilişkileri payını almaktadır. Türkiye BM Güvenlik Konseyi kapsamındaki yaptırımlara uygun davranmakla birlikte, ABD ve AB'nin tek taraflı olarak uyguladıkları yaptırımlara itiraz etmiş, bunun sonucu olarak Türkiye üzerindeki baskı da artmıştır. Bu baskının en somut örneği ABD'de bu gerekçe ile Halkbank Genel Müdür Yardımcısı Mehmet Hakan Atilla'nın yakalanması olmuştur (İnat, 2017).

Bu dönemde ABD ve AB yaptırımlarının ekonomik ilişkilerine zarar vermesini engellemek isteyen Ankara ve Tahran'ın aralarındaki ticareti Türkiye'nin İran'a ihraç ettiği altın ile finanse etmeye çalışması iki ülke ticaret hacminde büyük artışlara yol açmıştır. Bunun sonucunda İran'ın toplam ithalatında Türkiye'nin payı 2012 yılında yüzde 17,4'e yükselmiştir ki, bunun yaklaşık üçte ikisi Türkiye'nin bu ülkeden aldığı petrol ve doğalgaz karşılığında ihraç ettiği altından oluşmaktaydı. Tahran'a karşı ekonomik yaptırımların yoğunlaştığı bu dönemde İran'ın toplam ihracatında Türkiye'nin payı da yüzde 10'ların üzerinde seyretmiş- tir. 2011 yılında yüzde 11,3 olan bu oran 2012'de 11,5'e ve 2013 yılında da yüzde 12,6'ya kadar yükselmiştir (İnat, 2015: 18).

Türkiye ve İran arasında 1 Ocak 2015 tarihinde yürürlüğe girmiş olan Tercihli Ticaret Anlaşması bulunmaktadır. Bu anlaşma kapsamında, Türkiye İran'dan 125 sanayi ürünüde taviz almış olup, 140 tarım ürünüde İran'a tercihli tarife uygulamaktadır. 2001 yılında İran Ticaret Sanayiler, Madenler ve Ziraat Odaları (ICCIMA) ile imzalanan anlaşma ile DEİK çatısı altında kurulan DEİK/Türkiye-İran İş Konseyi ve Tahran Türk Ticaret Merkezi Projesi de ekonomik ve ticari ilişkilere ivme kazandırmaya yönelik çalışmalardır (Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Ham petrol ihtiyacının %92'sini ve doğalgaz ihtiyacının %98'ini ithal eden Türkiye, bu konuda İran'a büyük oranda bağımlıdır. 1980-2014 arasında Türkiye'nin petrol ve doğalgazın en önemli kısmını oluşturduğu mineral yakıtlar ve türevleri ithalatında İran'ın payı incelendiğinde, bazı istisnalar dışında bu ülkenin genel olarak yüzde 10-20 civarında bir paya sahip olduğu görülür. AK Parti'nin iktidar olduğu dönemde 2009 yılı dışında İran'ın

Türkiye'nin enerji ithalatındaki payı yüzde 15- 20 arasında seyretmiştir (İnat, 2015: 21).

3.3.2.2. İlişkilerde Sorunlu Alanlar

İki ülke arasında anlaşmazlık yaratan sebeplerden biri ülkelerin tarihsel arka planlarında yatmaktadır. Nitekim Türkiye, Osmanlı'nın; İran ise Safevi ve Kaçarlar'ın farklı bir siyasal kurgu ekseninde devamını ifade etmektedir (Çetin, 2011: 12-28). Tarih boyunca da bu iki medeniyetin İslam dünyasının önderi olma yolunda rekabet ettikleri bilinmektedir. Ayrıca her iki ülkede aynı coğrafi/kültürel anlamda aynı toprakları kontrol edebilmek için mücadele vermiştir. Irak, Suriye, Güney Kafkasya ve Orta Asya gibi bölgeler her iki medeniyetin mücadele ettiği kesişim noktaları olmuştur. Geline nokta, Türkiye ve İran, bu bölgeler üzerindeki doğrudan kontrollerini yitirmiş ve yayılmacı anlayışlarından sıyrılmış olsalar da yine bu bölgeler üzerinde siyasa, kültürel ve ekonomik anlamda etkide bulunma ve böylece bölgesel bir aktör olabilme iddialarını sürdürmektedirler. Şüphesiz bu durum iki ülke arasındaki rekabeti de keskinleştirecek niteliktedir (Tüysüzoğlu, 2017: 14-15). Tarihsel altyapılarından kaynaklı mezhepsel ve ideolojik farklılıklar, bununla beraber dayandıkları rejim farklılığı ilişkileri çok gerginleştirmese de, iki ülkenin ilişkilerine yansıyan güvensizliğin en önemli sebeplerinden biri olarak görülebilir.

İlişkilerin yeteri kadar gelişmesine izin vermeyen önemli sebeplerden biri de her iki ülkenin ABD ve İsrail ile farklılaşan ilişkileridir.

İran, “Büyük şeytan” olarak gördüğü ABD ile İslam devrimi sonrası ilişkilerini koparmış, bunun sonucunda iki ülke arasında günümüze kadar devam eden ciddi sorunlar yaşanmıştır. İran'ı “Şer Ekseni” ülkelerden biri olarak ilan ABD'nin politikası, İran'ı bölgesel ve uluslararası sistemde zayıflatmak, onun siyasal davranışlarını değiştirmek ve rejim değişikliğini gerçekleştirme çerçevesinde şekillenmektedir. Türkiye ile ABD ilişkileri ise bu ilişkinin tam tersi konumda olup, Türkiye bölgede ABD'nin NATO üyesi önemli müttefiklerindedir. Bu durum ise Türkiye ve İran'ı bazı bölgesel ve uluslararası konularda aynı noktada olmalarını zorlaştırmaktadır. ABD ve İsrail

ile ilişkilerin birbirinin aksi olması Türkiye-İran ilişkilerini sınırlandırıcı rol oynamasında görülmektedir (Keskin, 2009: 47-48).

14 Eylül 2011’de Türkiye ile ABD arasında NATO füze savunma sistemleri radarlarından birisinin Türkiye’de inşa edileceğine dair memorandum imzalaması, Malatya Kürecik’e konuşlandırılan radarlarla beraber füze savunma sistemleri ve Suriye Krizi dolayısıyla Türkiye-Suriye sınırına yerleştirilen Patriot hava savunma sistemleri, Türkiye’nin ABD müttefiki ve NATO üyesi olmasından dolayı, İran ile ilişkileri gerginleştiren sebeplerdir. Nitekim İran, bütün bu savunma sistemlerini kendisine karşı yapıldığını ve kendileri için bir tehdit olduğunu açıklamış, bu durum İran-Türkiye ilişkilerini zora sokmuştur (Askeroğlu, 2017c). Obama dönemi ABD-İran ilişkileri yumuşamış, bu yumuşama İran-Türkiye ilişkilerinin rahatlamasını da sağlamıştır. Ancak Trump’ın ABD başkanı olarak seçilmesinden sonra İran’a yönelik ABD politikasının tekrar sertleşmesi Türkiye-İran ilişkilerini olumsuz etkileme potansiyeline sahip olmuştur.

Türkiye’nin, İsrail’in güvenliğini önceleyen ABD ile yakınlaşması İran’ı her zaman rahatsız etmiştir. Aynı durum İsrail ile geliştirilen ilişkiler için de geçerlidir. Türkiye-İran yakınlaşması ise ABD için istenmeyen bir durumdur. Ancak Türkiye-İran ilişkileri sadece ABD ile olan ilişkilere değil, her iki ülkenin bölgede izledikleri politikalara da sıkı sıkıya bağlıdır.

İran-Türkiye ilişkilerini etkileyen bir diğer sebep her iki ülkenin Azerbaycan’a olan farklı yaklaşımlarıdır. Azerbaycan, Türkiye’nin kardeş ülke olarak, “Bir millet iki devlet” anlayışı çerçevesinde siyasi, ekonomik ve kültürel olarak iyi ilişkiler kurduğu bir ülkedir. İran ise Azerbaycan ile ilişkilerini tehdit özelinde anlamlandırmaktadır. Bunun birinci nedeni, Türkiye ile Azerbaycan’ın ortak hareket ederek özelde Güney Kafkasya, genelde ise Avrasya’da “güçlü” bir Türk imgesi yaratması ve bunun Tahran’ın etkinliğini azaltacağı yönündeki endişelerdir. İkinci nedeni ise, İran topraklarının Tebriz merkezli kuzey/kuzeydoğu bölümünün nüfusunun çok büyük bir bölümünü Azerbaycan Türklerinin oluşturması ve bu bölgenin de “Güney Azerbaycan” olarak adlandırılarak (İpek, 2012: 267-283), Azerbaycan Cumhuriyeti (Kuzey Azerbaycan) ile bu bölgenin gelecekte tek bir Azerbaycan devleti içerisinde

birleştirilebileceğine ilişkin plan ya da sylemlerin bulunmasıdır (Tyszoğlu, 2017: 17).

İran bu durumu engellemek için, İran Türklerinin büyük kısmının şii olması durumunu kullanarak, etnik duygularını bastırmaya çalışırken; diğer taraftan da Azerbaycan ile ilişkileri gelecek hamlelerde bulunmaktadır. Hazar’daki enerji kaynaklarının paylaşımı konusunda Bak ile farklı tezleri savunan (Oruç, 2013: 91-92). Azerbaycan-Türkmenistan anlaşmazlığını kullanan ve Ermenistan ile yakın ilişkilere sahip olan İran, Azerbaycan’la ve dolayısıyla Türkiye’nin çıkarlarına aykırı bir strateji izlemektedir. Bu durumda yine ikili ilişkileri olumsuz etkileyen sebeplerden biri haline gelmiştir (Tyszoğlu, 2017: 18).

İran-Türkiye ilişkilerinde sorun yaratan bir başka sebep de bölgesel denkleme aktör bazlı değişimlerdir. Türkiye’nin yakın ilişki içinde bulunduğu Suudi Arabistan’ın; Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri Bahreyn’i ve Mısır’ı yanına alarak Katar üzerinde baskı uygulamaları, Türkiye’nin Suudi Arabistan’a olan güvenini azaltmıştır (Tyszoğlu, 2017: 24). Yine Arap ayaklanmaları sonrası, Suudi Arabistan’ın, Mısır’da hkmete gelen Müslüman Kardeşler yönetiminin darbe sonrası hkmetten indirilmesine ses çıkarmaması ve darbeye iktidarı ele geçiren Sisi yönetimine ciddi ekonomik ve siyasi yardımlar vermesi (Sputniknews, 2017) Türkiye-Suudi Arabistan ilişkilerine olumsuz bir etkide bulunmuştur.

ABD’nin son dönemde Suudi Arabistan ile imzaladığı siyasi ve bölgesel boyuta haiz anlaşmalar ile silah satış sözleşmelerinin yanı sıra Riyad’ın Tahran hakkında yaptığı “sert” açıklamalar; Türkiye’nin Suudilerin politikalarından rahatsızlık duymasıyla birlikte değerlendirildiğinde, Ankara ve Tahran’ı birbirine yakınlaştırmıştır. Suudi Arabistan-Mısır-İsrail arasında beliren ve ABD eliyle kurgulanmaya çalışılan bölgesel blok, hem Türkiye hem de İran’ın dış politika anlayışlarına zarar verdiği/ vereceği için, bu iki ülkenin tehdidi belli oranda işbirliği yaparak açması doğaldır (Tyszoğlu, 2017: 24).

BÖLÜM 4

ARAP BAHARI VE SURİYE KRİZİ ÜZERİNDEN GELİŞEN RUSYA-İRAN-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ

Bu bölümde bahsi geçen işbirliğinin bir ön süreci mahiyetinde olan Arap Baharı'nın çeşitli ülkeler üzerinden gelişimi ve sonuçları anlatılmıştır. Arap Baharı süreci anlatıldıktan sonra Rusya, İran, Türkiye ve ABD'nin ayrı ayrı Suriye yönetimi ile ilişkileri ele alınmış, bahsi geçen devletlerin Suriye Krizine bakış açıları ve Kriz'deki rolleri üzerinde durulmuştur.

Suriye Krizi'nin çözümüne yönelik ilk uluslararası girişim olan Cenevre Süreci ve Rusya-İran-Türkiye'nin garantörlüğünde gerçekleşen Astana ve Soçi Süreci'nin benzerlik ve farklılıkları ortaya konulduktan sonra; işbirliğinin sağlam ve kırılabilir noktaları gruplandırılarak anlatılmıştır.

4.1. Arap Baharı ve Sebepleri

Kuzey Afrika ve Arap coğrafyasında 2010 senesinin sonlarından itibaren baş gösteren yönetim aleyhtarı hareketler 21. asrın en etkili meselelerinden birini oluşturur. Otoriter yönetimler tarafından yönetilen Arap halkı, yıllardır sürmüş ve sürmekte olan kötü yönetime karşı ses çıkararak, bu coğrafyada büyük değişiklikler meydana getirecektir. Arap Baharı olarak adlandırılan isyan hareketi, 2010 yılının Aralık ayında işsizlik ve ekonomik sıkıntılar yüzünden pazarcılık yapan Tunuslu Muhammed Bouazizi'nin, bu durumu protesto etmek adına kendini ateşe vermesiyle başlamış ve Tunus, Mısır, Libya, Yemen'de yönetimin değişmesine, bölgenin diğer ülkelerinde de iyileştirici reformların yapılmasına sebep olmuştur. Birçok ülkede derin etkiler bırakmış bu isyan hareketi Suriye'de halen devam etmektedir (Orhan, 2013: 18).

Ortadoğu coğrafyasında başlayan bu hareket Arap Baharı olarak adlandırılırken; Arap İsyanları, Arap Devrimleri ve Arap Uyanışı olarak da adlandırılmıştır. Hareketin bütünü için kullanılan bu nitelendirmelerin yanında, daha özel nitelendirmeler olan: Tunus'taki hareket için Yasemin Devrimi; Mısır'daki Devrim için ise Nilüfer Devrimi de kullanılmıştır. "Arap Baharı"

teriminin ortaya atılmasında, 1968'de Çekoslovakya'da ortaya çıkan Sovyetler Birliği karşıtı halk ayaklanmalarına verilen isim olan Prag Baharı'ndan esinlenildiği düşünülmektedir (İnaç, 2011). Buna ek olarak Batılı devletlerin süreci olumlu görmelerinden dolayı canlanma, uyanış gibi anlamları içinde barındıran bahar kelimesinin kullanıldığı tahmin edilmektedir. Bu sebeple Arap Baharı nitelendirmesi batı menşeli bir kavram olduğu ve sürece pozitif anlamlar yükleme maksadı taşıdığı düşünülmektedir (Orhan, 2013: 18). Devrim hareketlerinin bölgede baskıcı ve zorba yönetimleri devirip, bunun yerine daha demokratik ve adil yönetimler inşa edeceği beklentisi halen gerçekleşmemiş olup, aksine bölgede milyonlarca insanın göç ettiği, öldüğü bir kaos durumu devam etmektedir. Yaşanan olumsuzluklardan dolayı bahar nitelendirmesi isabetini kaybetmiş, sürecin gerçek nitelendirmesi sürecin sonunda oluşacak olumlu ya da olumsuz çıktılara göre daha doğru ve isabetli bir şekilde nitelendirilecektir.

Arap Baharı öncesi bölgesel yapı ve kimsenin devamından şüphe etmediği, yıkılmaz addedilen mevcut rejimlerin ortak özelliği; neredeyse tamamının temsili ve demokratik olmayan karakteriydi. İktidarda bulunan yönetimlerin çoğu meşruiyetlerini ya askeri bir darbeye ve bunun sonucunda oluşturulan baskıcı devlet kurumlarına ya da kraliyet bağlarına ve monarşik bir geçmişe dayandırmaktaydı. Bu rejimlerde meşruiyet halktan kaynaklanmıyor bunun yerine ideojilerden, zengin doğal kaynakların ulufe dağıtılır gibi halka dağıtılmasından, baskıcı devlet kurumlarından ve yaratılan dış düşmanlardan kaynaklanmaktaydı (Oğuzlu, 2011: 9). Halkın nezdinde meşruiyetlerini sağlayan yönetimler(İran, İsrail ve Türkiye) Arap Baharı'ndan doğrudan etkilenmezken, iktidara darbe ile gelen halkın nezdinde meşruluğu olmayan yönetimler ise en çok etkilenenlerden(Mısır, Libya, Tunus ve Suriye) olmuşlardır (Oğuzlu, 2011: 9).

Meşruiyet dışında devrimlerin başlamasına sebep olan başka bir içsel faktör ekonomidir. Rejimler, ellerindeki zengin kaynakları kendi çevrelerine dağıtıp bunlarla kendi çevrelerine iş olanakları sağlarken, artan nüfusa iş olanakları sağlayamamış ve ülkede büyük bir gelir adaletsizliği oluşturmuşlardır(Orhan, 2013; 20). "1996-2006 yılları arasında Ortadoğu'da işgücü yıllık olarak dünyanın diğer gelişmekte olan ülkelere kıyasla üç kat

artmış ve dünyanın en yüksek işsizlik oranlarıyla karşı karşıya kalmıştır” (Adeel ve Awadallah: 2011: 20). Bölgede işsizlik %10’un altına düşmemekte, ülkelerde halkın %20’sinden fazlası yoksulluk sınırının altında yaşamaktaydı (Çubukçu, 2012: 65). Yabancı sermayeyi ülkelere çekmek isteyen bölge devletleri bunu ucuz işgücü ile sağlamaya çalışmışlarsa da ne istedikleri oranda sermayeyi ülkelere çekebildiler ne de talepleri karşılayacak bir istihdam olanağı sundular. Aksine ucuz iş gücü ile bu hedefi gerçekleştirmeye çalıştıkları için çalışan kesimin ücretlerinin düşmesine sebep oldular. Mevcut ekonomik yapıdan pay alamayan halk, bu durumu eleştirmek istediğinde de siyasi baskılara maruz kalmıştır. Bunun sonucunda ekonomik ve siyasi talepleri karşılanamayan kitleler ayaklanmış ve bugün de devam eden olaylar patlak vermiştir. Ekonomik sorunlar Tunus ve Mısır isyanlarında çok belirgindir (Orhan, 2013: 20).

Arap Baharı öncesi, 2009 ve 2010 yılındaki bazı ekonomik veriler incelendiğinde isyanların ekonomik sebepleri rahatlıkla görülecektir. Libya, Cezayir, Ürdün ve Yemen’deki yüksek işsizlik ve enflasyon rakamlarına karşılık, düşük büyüme oranları bu durumun kanıtı niteliğindedir (Bkz: Tablo 4.1.).

Tablo 4.1. Arap Ülkelerinde Temel Ekonomik Göstergeler

Ülkeler	Yıllar	GSYH (Milyon\$)	Nüfus (Milyon)	Büyüme (%)	İşsizlik Oranı (%)	Enflasyon Oranı (%)
Cezayir	2009	138,119.9	35.0	2,4	10,2	-11,3
	2010	161,979.4	35.5	3,3	11,4	16,2
Mısır	2009	188,984.1	79.7	4,7	9,4	11,2
	2010	218,894.3	81.1	5,1	9,4	10,2
Ürdün	2009	23,820.0	5,9	5,5	12,9	2,8
	2010	26,425.4	6,1	2,3	12,6	8,4
Libya	2009	62,360,4	6,3	2,1	14,6	-32,8
	2010	65,740,4	6,4	3	30	-34,8
Fas	2009	23,820.0	5,9	5,5	9,1	1,5
	2010	26,425.4	6	2,3	9,1	0,6
Suriye	2009	53,934.5	20	6	8,1	-2,8
	2010	59,147.0	20,4	3,2	8,4	6,3
Tunus	2009	43,522.0	10,4	3,1	14,2	3,1
	2010	44,238.2	10,5	3	5	4,6
Yemen	2009	25,130.1	23,3	3,9	14,6	-8,7
	2010	31,042.7	24,1	7,7	35	24,2

Kaynak: Paksoy ve Alancıoğlu, 2013

İşyanların yoksulluk, işsizlik ve gelir adaletsizliği gibi ekonomik sebeplerinin yanında, kayırmacılık, yönetimin belirli ailelerin elinde olup babadan oğula geçmesi, halkın yönetimde söz sahibi olamaması gibi siyasi sebepleri vardır (Arı, 2004: 365-366). Tarihsel olarak Ortadoğu ülkelerinin siyasi sistemleri demokratik katılıma ve iktidar değişikliğine imkan vermemişlerdir. Tek parti ve tek adam yönetimleri bu ülkelerdeki siyasi sistemlerin tipik özelliklerinden olmuştur. Yapılan seçimler göstermelik olup, iktidarlarının devamını sağlamak için halkın üzerinde baskı kurarak seçim tercihlerini yönlendirip %99 gibi kendi lehlerine olan sonuçlar çıkarmışlardır. Babadan oğula devreden iktidar, sadece kraliyet ailelerinin yönettiği monarşilerde değil; kendini cumhuriyet olarak nitelendiren Mısır, Suriye gibi ülkelerde de var olmuştur (Orhan, 2013: 20). Halktan kopuk, bireysel özgürlükler ve insan haklarını gözetmeyen bu rejimlerle halkın arsındaki

uçurum büyümüş ve bu siyasi hoşnutsuzluk da isyanların bir diğer sebebinin oluşturmuştur.

Ortadoğu bölgesi yaklaşık 400 yıl Osmanlıların hakimiyetinde kalmış, Birinci Dünya Savaşından yaklaşık 1940'lara kadar Batılı devletlerin mandası olarak kalmışlardır. Bu dönemde toplumun dinsel, mezhepsel ve ırksal dinamikleri gözetilmeden mandater devletler tarafından çizilen sınırlar, günümüzde su yüzüne çıkmış ve bu durum beraberinde birçok çatışma getirmiştir. Bu sebeple bölgede ulus-devlet projesi başarılı olamamış, bölge halkı bağlılıklarını devlete karşı değil; etnik, dini, mezhepsel ve aşirete dayalı unsurlara karşı göstermişlerdir (Hinnebusch, 2005: 149). Bazı Arap ülkelerinde yönetimin etnik, dini, mezhepsel ve kabilesel unsurlara göre belirlenmesi, ülkedeki diğer unsurların yönetim dışı kalmalarına, yönetimde söz almamalarına neden olmuştur. Suriye nüfusunun çoğu Sünni Müslümanlardan oluşurken, yönetimin 1970 yılından beri Nusayri azınlığa mensup Esad ailesinin elinde olması; Bahreyn nüfusunun çoğunluğunu Şiiler oluştururken, yönetimin azınlık olan Sünnilerin elinde olması bu durumlara örnek teşkil eder. Yine Libya'da yönetimin en büyük belirleyici unsurları aşiretler olmuş, Kaddafi çok küçük bir aşirete mensup olmasına rağmen önemli görevlere ve mevkilere kendi yakınlarını, aşiret üyelerini getirmiştir (Orhan, 2013: 20). Devlet kurumlarının ve ekonomik kaynakların toplumsal ve sosyolojik yapısı gözetilmeden bu şekilde eşitsiz paylaşımı da isyanların dinamiti olmuştur.

İsyanlar sadece iç siyasi, ekonomik ve sosyolojik faktörlerden değil, aynı zamanda dışsal faktörlerden de etkilenmiş ve içteki huzursuzluklar dış faktörler tarafından alevlendirilmiştir. "Ortadoğu tarih sahnesindeki önemini bölge dışı küresel aktörlerin bölgeye ilişkin çıkarları bağlamında edinmiştir" (Oğuzlu, 2011: 10). Bölgenin sakinleri bölgesel durumların belirlenmesinde etkisiz ve pasif kalmışlar, dış küresel güçlerin kendi emellerini gerçekleştirmede araç konumuna düşmüşlerdir. Geçmişte Osmanlı İmparatorluğu, Büyük Britanya; son 50 yıldır Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgesel dinamiklerin belirlenmesinde söz sahibi olduğunu görüyoruz. Bu manada bölge insanı kendi dinamiklerine göre değil dış küresel güçlerin dinamiklerine göre kaderini belirleyebilmiştir (Oğuzlu, 2011: 10).

Bu çerçevede bakıldığında ABD bölgesel dengenin devamında çok önemli bir konum almakta, bölgesel dinamiklerin çoğu ABD'nin çıkarlarına göre şekillenmektedir. Bölgedeki rejimlerin meşruiyetleri ve devamlılığı Amerika Birleşik Devletleri ile kurdukları ilişkilere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye ilişkin politikalarının gerçekleştirilmesinde oynadıkları rollere doğrudan bağlantılıdır. Ancak rejimler ABD ile yakın ilişkiler kurarak iktidarlarını ayakta tutarlarken, paradoksal olarak halklarının nezdindeki meşruiyetlerine zarar vermişlerdir (Oğuzlu, 2011: 11). Bu durumun en büyük sebebi ise bölgenin karışıklığının sebebinin ABD'de görülmesidir.

ABD'nin bölgedeki çıkarları arasında bölgenin demokratik ve liberal bir karakter kazanması yoktur. ABD yıllardır demokrasi ile istikrar arasındaki dengeyi istikrardan yana kullanmıştır. Bölgede Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkeler her ne kadar anti-liberal ve anti-demokratik bir özelliğe sahip olsalar da ABD'nin bölgedeki en büyük müttefikleri olmuştur. Bu durum ülkelerin Amerikan'ın politikalarına hizmet eden hemen hemen bütün ülkeler ve durumlar için geçerlidir. Özellikle ABD'nin, İsrail'in varlığını sorgulamaması, İran'ın bölgedeki çıkarlarını engellemesi ve Camp David Anlaşması'na sadık kalması sonucu Mısır'a yıllarca askeri ve ekonomik destek vermesi bu çerçevede değerlendirilebilir (Oğuzlu, 2011: 11).

ABD'nin çıkarlarını gözeterek, rejimlerin halkın siyasi ve ekonomik birçok haklarını göz ardı etmelerine ses çıkarmaması, halkın insani ve vatandaşlık haklarından çok, tercihini istikrardan yana kullanması, halkın ABD ve İsrail karşıtlığını arttırmıştır. Bölgede El Kaide ve radikal İslamcı grupların bölgede güçlenmeleri ABD'nin rejimleri önceleyen bu politikasından dolayı olmuştur (Oğuzlu, 2011: 11-12). ABD bu tercihini Bush'un başkanlığının son dönemlerinde değiştirmeye başlamış, tercihini demokrasiden yana kullanarak bölgedeki Amerikan karşıtlığını azaltmak istedi. Demokratik rejimlerin kurulmasıyla halktaki Amerikan karşıtlığı azalacak, bu yolla Amerika'nın en büyük kaygısı olan radikal islami grupların etkisi zayıflayacaktı. Ancak durum böyle olmadı. Lübnan'da Hizbullah'ın, Filistin'de Hamas'ın seçimler sonucu yönetimin bir parçası olması ABD'nin bu tercihini de boşa çıkarmıştır (Oğuzlu, 2011: 12). Bu manada ABD'nin bölgede çıkarlarını korumak için yaptığı

tercihler de Arap Baharı öncesi önem kazanmakta ve isyanlara giden yolda dışsal bir sebep oluşturmaktadır.

Arap Baharı'na sebep olan ekonomik, siyasi ve sosyolojik faktörler açıklandı. Ancak "Bölgede yoksulluk, işsizlik, genç nüfusun varlığı ve anti-demokratik yönetimler yeni bir olgu değil. Bu unsurlar hep vardı, ancak isyan yoktu, bu olaylar neden 2011 yılında patlak verdi?" soruya cevaben 21. yüzyılda Arap dünyasında artan okuma yazma oranı ve başta internet olmak üzere iletişim kanallarının yoğun bir şekilde kullanılması verilebilir. Bu durum Arap halklarının bilinçlenmesine, gelişmiş ülkelerdeki yaşam standartları hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamış ve bu bilinçlenmeyle toplumda bu standartlarda bir hayata sahip olma isteği uyandırmıştır. İletişim kanallarının yoğun kullanımı sadece değişim isteğini doğurmamış, aynı zamanda bir domino etkisi yaratarak değişim isteğinin ülkeden ülkeye yayılmasını sağlamıştır (Orhan, 2011: 21). Küreselleşmenin internet, telefon ve televizyon gibi iletişim araçlarını ucuzlatması ve yaygınlaştırması ile Ortadoğu'da başlayan halk hareketleri kitleleşmiş, zorba rejimlere karşı ortak bir bilinç oluşmuş ve uluslararası sivil toplumla iletişimini sağlayarak kritik bir işlevde bulunmuştur (Pekşen, 2011).

Küreselleşme süreci Arap halkında her ne kadar demokrasi, kendi geleceğini belirleme hakkı, azınlık ve insan hakları gibi konularda bir bilinç yarattıysa da; bu kavramların uygulama alanı bulması gerçekleşmedi. İsyânların çıkış aşamasında büyük etkisi olan, küreselleşmenin ya da kapitalist liberal güçlerin vaat ettiği bu iyimser kavramlar, bu güçlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarını korumalarının birer vasıtaları olmaktan öteye geçememişlerdir. Küreselleşme çerçevesinden bakıldığında demokratikleşme ve refah amaçlarının gerçekleşmediği, aksine istikrarsızlıktan başka bir şey getirmediği görülecektir. Bu amaçların dışında, Arap Baharı'nın kapitalizmin küresel hakimiyetinin sağlanması yolunda yaratılan bir süreç olduğu da açıktır. Bu durumun kanıtlanmasında; Libya pazarının Batı lehine düzenlenmesini sağlayan NATO maskesi altındaki Fransız müdahalesi, Batı'nın petrol ticaretinin zarar görmesi endişesinden Cezayir'de gösterilerin cılız kalması, Tunus ve Ürdün gibi ülkelerin küresel ekonomik sisteme dahil edilmesini

kolaylaştıracak teknokratların ülke yönetimine getirilmeleri gibi durumlar örnek gösterilebilir (Varlık, 2014: 522-523).

4.2. Arap Baharının Gelişimi ve Ülkelerdeki Durumu

4.2.1. Tunus

Arap Baharı'nın daha iyi anlaşılabilmesi için devrimin dönüm noktalarını oluşturan ülkelerin kendi dinamikleri içerisinde incelenmesi önem arz etmektedir. Tunus isyan ateşinin ilk kıvılcımının atıldığı yer olması sebebiyle bu süreçte dönüm noktalarından birini oluşturur.

7 Kasım 1987'de sağlık sorunları sebebiyle Cumhurbaşkanı Burgiba'dan görevi Başbakan Zeynelabidin Bin Ali almış ki bu durum modern Tunus tarihinde "sessiz devrim" olarak adlandırılmıştır. 2 Nisan 1989'daki cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmış, partisi Anayasal Demokratik Parti ise parlamentodaki tüm sandalyeleri elde etmiştir. 1994, 1999 ve 2004'te cumhurbaşkanlığı görevine tekrar seçilmiştir (Ulutaş ve Torlak, 2011: 6).

Arap Baharı öncesi dönemde Tunus'ta siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullarda ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Yolsuzluk, otoriter rejim anlayışı, zengin ile fakir arasında büyük bir fark bulunmaktaydı (Efegil, 2013: 13). Bin Ali döneminde Tunus halkı hukuksuz tutuklama, medya üzerinde yoğun denetim, muhalif ve insan hakları savunucularına karşı baskı, kovuşturma ve işkence gibi insan hakları ihlallerine tanık olmuştur (Amnesty, 2011). Baskı ortamıyla beraber yaşanan ekonomik kriz toplumdaki memnuniyetsizliği arttırmış sosyal patlamaya gidecek süreci hızlandırmıştır.

Toplum yaşanan siyasi ve ekonomik sıkıntıları küçük protesto gösterileriyle eleştirmektedirken asıl isyanı körükleyen olay 18 Aralık 2010'da seyyar satıcı Muhammed Bouazizi'nin polislerden gördüğü kötü muamele sonucu kendini yakarak tepki vermesi olmuştur. Bu olayın ardından Tunus Halkı işsizlik, enflasyon, siyasi yozlaşma ve kötü yaşam koşullarını protesto etmek için sokaklara dökülmüş, zamanla ülkenin geneline ve başkent Tunus'a ulaşmıştır. Bu protestolarda devlet kurumları yağmalanmış ve yaklaşık 200'ün üzerinde insan hayatını kaybetmiştir. Olayların önünü alamayan 23 yıl ülkeyi

yöneten Cumhurbaşkanı Bin Ali, 11 Ocak'ta ülkeden kaçmıştır (Hürriyet, 2011).

Hemen hemen aynı zamanda meydana gelen iki ama etkisi ve çıkış aşamaları birbirinden farklı olan iki süreci birbirinden ayırmak önemlidir. Bu süreçlerden ilki Tunus ve Mısır'da, ikinci süreç ise Libya ve Suriye'de yaşandı. Birinci süreç, yani Tunus ve Mısır'daki süreç, kendi kendine meydana geldi diyebiliriz. İkinci süreç olan Libya ve Suriye krizlerinin ise meydana gelmesine yardım ettiler denilebilir (Sputniknews, 2013).

Tunus ve Mısır'daki isyanların temelinde Bin Ali ve Mübarek'in ekonomi ve sosyal politikalarına karşı duyulan memnuniyetsizlik yatar. Her iki ülke de ekonomi politikalarını Batı standartlarına göre izledi. Yani burada dışarıdan, özellikle ABD başta olmak üzere Batılı devletlerin, bir yardımı olduğunu söylemek zordur (Sputniknews, 2013). Batılı ekonomi standartlarının yanı sıra, Bin Ali iktidarı Batılılar tarafından laikliğin güvencesi olarak görülüyordu. Bu sebeple isyan sırasında Batılı devletler değişim rüzgarının yanında değil, laikliğin ve istikrarın güvencesi olan Bin Ali'nin yanında yer alıp ona yardım etmişlerdir (Orhan, 2011: 22).

Nitekim 23 Ekim 2011 tarihinde yapılan Tunus Kurucu Meclis seçimlerinde birinci parti olarak çıkan, Müslüman Kardeşler'den ilham alan, 1981'de bir grup Tunuslu düşünür tarafından kurulan, Bin Ali döneminde laik rejimi silah zoruyla devirmeye teşebbüsten suçlanan, binlerce üyesi tutuklanan En Nahda partisi %41,5 oranında oy alarak meclisin 89 koltuğunu eline almıştır (Ulutaş ve Torlak, 2011: 7-14). Sürgünde olan Gannuşi'nin başbakan olarak Tunus'un başına geçmesiyle İslam Tunus siyasetine geri dönmüştür. Gannuşi hükümeti Tunus'u laik yapısından uzaklaştırmak, Tunus'u İslamileştirmek ile suçlanmış, ekonomi ve güvenlik politikalarına ağır eleştiriler getirilmiştir. 2013 ayında muhalefet lideri olan Şükrü Belayid'in ve başka bir muhalefet partisi lideri olan Muhammed Brahmi'nin öldürülmesi Nahda iktidarına olan eleştirileri ağırlaştırmıştır (Orhan, 2011: 22). Bu olaylardan sonra Ekim 2014'te yapılan seçimlerde, laik bir parti olan Nida Tunus 80 koltuğu eline alıp birinci parti olarak çıkmıştır (BBCTÜRKÇE, 2014).

4.2.2. Mısır

Tunus'tan sonra isyanlar Mısır'a sıçramış, Hüsnü Mübarek yönetimine karşı halk protestolara başlamıştır. Halk, Mısır'da da ekonomik ve siyasi politikalardan memnun olmayıp, bu politikaların sıkıntılarını çekiyordu. Halkın büyük bir kısmı fakir iken 1981 yılından beri iktidarda olan (Cleveland, 2015: 435-436) Hüsnü Mübarek'in ailesi, Ordu, rejim ile işbirliği içinde olan bürokrat ve işadamlarının hayat standartları çok yüksekti. Muhalefete, basına, katılımcı demokratik anlayışa otoriter rejimin hoşgörüsü az olmasının yanı sıra muhalif olan İslami kesimler ve diğerleri siyasi hayatta çok az yer alabiliyorlardı (Efegil, 2013: 15).

Tunus ve Mısır'daki isyanlar; halkın hükümetin ekonomik, siyasi politikalarından hoşnut olmayıp bunlara karşı ayaklanması ve rejimlerinin Batı ile son derece iyi ilişkiler içinde olmaları yönünden benzerlik gösterir. Bin Ali yönetiminin devrilmesine sebep olan ayaklanmalar, içerdiği benzerliklerden dolayı da, Mısır halkına ilham vermiş, Tunus isyanı Mısır'a da sıçramıştır (Orhan, 2013: 23).

2011 Ocak ayından itibaren Mısır'da başlayan protestolar, polisle çatışmalara, kamu binalarının yağmalanmasına, hapisane baskınlarına varacak derecede ilerledi. Arap isyanlarının simgesi haline gelen Tahrir Meydanı'nda milyonlarca kişi yapılan sert müdahalelere rağmen dağılmayıp, hükümetin istifasını istemiştir (Aljezeera, 2014).

Mübarek yönetimi protestolar karşısında çok fazla direnmeyip 15 gün sonra Cumhurbaşkanlığından istifa etmiştir. Bu erken çözülmenin yaşanmasında ordu ve bürokrasiden çoğu kişinin de protestolara katılması etkili olmuştur. İstifadan sonra yönetim, Mısır Silahlı Kuvvetler Komutanı Hüseyin Tantavi başkanlığında geçici bir konseye devredildi. Mısır'daki protestolarda her kesimden taraflar katılmış olsa da Mübarek sonrası dönemde Müslüman Kardeşlerin yoğun etkisi görülecektir (Orhan, 2013: 23).

1928'de Hasan el Benna tarafından kurulan Müslüman Kardeşler, kısa sürede diğer Arap ülkelerine de yayılarak Ortadoğu'daki en örgütlü ve en popüler örgüt haline geldi. 1954'te Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdunhasır'a

suikast girişiminde bulunma suçlamasıyla yasaklanan örgüt, Mübarek'in istifası ettiği 11 Şubat 2011 tarihine kadar hukuken yasaklıydı (Aljazeera, 2014). Üç turlu olarak yapılan meclis seçimlerinde Müslüman Kardeşler'in kurduğu Hürriyet ve Adalet Partisi, meclisteki sandalyelerin %47'sini alarak birinci oldu (Bkz: Tablo 4.2). Bundan sonra yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde de yine Müslüman Kardeşler'in temsilcisi Muhammed Mursi galip olarak çıktı (Yaşar, 2012: 69-72). Tablodan da anlaşılacağı üzere, parlamento seçimlerinde dikkat çeken nokta meclisin %70'ine yakını İslami partilerin eline geçmiştir (Bkz: Tablo 4.2.).

Tablo 4.2. Mısır 2011-2012 Meclis Seçimi

	Vekil Sayısı	Oy Yüzdesi
Hürriyet ve Adalet Partisi	235	47,2
Nur Partisi	21	24,3
Yeni Vafd Partisi	38	7,6
Mısır Blogu	34	6,8
El Vasat Partisi	10	2
Reform ve Kalkınma Partisi	9	1,8
Devrime Devam Partisi		1,5
Diğer Partiler	8	3,6
Bagımsızlar	26	5,2

Kaynak: Yaşar, 2012: 69-72

Başkanlık seçimlerinde zafer yine Müslüman Kardeşler'in olsa da parlamento seçimlerinde alınan oy oranı yakalanamamıştır. Parlamento seçimleriyle başkanlık seçimleri arasında geçen süreçte İslami partilerin 18.600.000 olan seçmen sayıları, başkanlık seçiminde yaklaşık yarı yarıya azalarak 10.000.000'a kadar düşmüştür. Bu durum Mısır halkının çoğunun kararının kesinlik kazanmadığını ve parlamento seçimlerinden başkanlık seçimlerine giden süreçte başta Müslüman Kardeşler olmak üzere İslami Partilerin süreci iyi yönetemeyip politikalarının radikalliğe doğru evrilmesinden kaynaklanmıştır (Yaşar, 2014: 71-75).

Yönetime Muhammed Mursi'nin gelmesinden sonra, bu sefer halk Mursi'nin gitmesi için protestolara başlamıştır. Bu durumun ortaya

çıkmasında; Mursi'nin orduyu ve yargıyı pasifize etmesi, kendisine süper yetkiler tanıyan bir kararname çıkartması (yargıdan muaf) ve anayasa yazım çalışmalarında liberaller ve sol partileri dışlayarak, İslamcılarını domine etmeye çalışması neden olmuştur (Orhan, 2013: 23). Halkın protestoları ve Mursi'nin yaptığı son çalışmalar, Genel Kurmay Başkanı Abdulfettah el Sisi yönetiminde 3 Temmuz 2013 tarihinde darbe yapılmasına sebep olmuştur.

Mısırda gerçekleştirilen darbe, iki şeyi ortaya çıkarmıştır. Birincisi darbenin gerçekleşmesindeki dış destek:“Tunus'un aksine Mısır'daki dönüşüm, partilere, sokağa ve orduya yoğunlaştı. Partiler başarısız olunca ve sokak İhvan yönetimine karşı omuz silkince ordu, demokratik geçişe hizmet etmeyecek şekilde bariz bir müdahalede bulunmak için durumdan yararlandı. Ancak Mısır'ın bölgedeki konumu sebebiyle dış rolün de bir yeri vardı” (Aljezeera, 2014). Nitekim Mısır'da İslami partilerin yükselişinden rahatsız olan ABD, olayı darbe olarak nitelendirmemiş, yardımların devam edeceğini açıklamıştır (Esmer, 2013).

Darbe sonrası ortaya çıkan ikinci gerçek ise demokrasi kültürünün Ortadoğu'da halen yer edinmediğidir. Her ne kadar Arap Baharı'nın çıkış sebeplerinden biri halkın yönetimde söz sahibi olmak istemesi ise de Mısır'da gerçekleşen darbe, geçmişte darbelerle dolu Ortadoğu devletlerinde bunun devam ettiğini göstermiştir. Bu da Mısır'daki isyanların başarısız olduğu yorumlarını beraberinde getirmiştir.

4.2.3. Libya

Tunus ve Mısır'dan sonra isyan hareketleri Libya'ya sıçradı. Askeri darbe ile başa gelen Muammer Kaddafi, kendi aile üyelerinin, kendisinin yanında yer alan aşiretlerin ve danışmanlarının yardımıyla yönetiyordu. Bu grupların haricinde kalan kesimler ise, siyasal ve ekonomik yaşamın dışına itiliyordu. Libya'nın muazzam petrol gelirlerine rağmen halkın genelinde yoksulluk yaşanmakta, bu gelirler aynı şekilde Kaddafi'nin destekçilerinde toplanmaktaydı (Efegil, 2013: 11-12).

Libya'daki ayaklanmaları tam olarak aşiret ya da kabileler arası kavga olarak nitelemek yanlış olmaz. Kaddafi karşıtı gösterilerin temelinde, Batılı

tarzda demokratik bir yönetim kurmak yerine, yıllardır yönetimden dışlanan, baskı gören ve öldürülen kabilelerin bu durumdan kurtulma arayışı yatmaktadır. “Arap kabile geleneği dikkate alındığında sorunun kan davası olarak görülmeye başlandığı ve kan davasının da Kaddafi döneminde söz konusu kabilelere karşı uygulanan baskı politikalarıyla başladığı ve 17 Şubat 2011 itibariyle de bir iç savaşa dönüştüğü görülmektedir” (Ayhan, 2011).

Kaddafi yönetimi bırakmayacağını açıklaması ve ayaklanan kabileleri terörist olarak nitelendirmesiyle isyanlar büyüdü. Kaddafi’yi bölgede istemeyen Mısır, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkeler Kaddafi karşıtlarına destek verseler de Kaddafi isyanın başlarında üstünlüğü yakaladı (Efegil, 2013: 12). Ancak bu safhada ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletler, Libya’daki iç savaşa dahil oldular ve BMGK’dan güç kullanma yetkisini alarak, Kaddafi güçlerine müdahalede bulundular (DWTÜRKÇE, 2011).

Kaddafi’nin öldürülmesinden sonra, Libya’da halen düzen sağlanamamıştır. Bölgeler ve aşiretler arası mücadele hala sürmektedir. Devlet geleneğinden yoksun olan, aşiretler halinde yapılanan, kurumsal ve bürokratik kurumların olmadığı Libya’da doğal olarak istikrarın gelmesi de gecikmektedir. Libya isyanlarında sadece baskılardan bıkan halkın demokrasi isteği değil, ayaklanmaların koordine edilmesi ve başlatılmasında dış güçlerin de etkili olduğu görülmüştür (Orhan, 2013: 25).

4.2.4. Suriye

Tunus, Mısır ve Libya gibi ülkelerde halk ayaklanmaları beraberinde iktidarların devrilmesini getirirken, Suriye’deki kriz sahada diğer ülkelerden farklı faktörlerin olması sebebiyle bugüne kadar devam etmektedir.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Suriye krizi de sosyal hoşnutsuzluk yaratan bazı sebeplerden dolayı patlak verdi. Mart 1963’te askeri bir darbeyle iktidara Baas Partisi geldi. 1966 ve 1970’te kendi içinde iki darbe geçirmesi sonucu Hafız Esat başa geçti. 10 Haziran 1999’da Hafız Esat’ın ölmesiyle beraber yerine oğlu Beşar Esat geçmiştir (Akşin, 2015: 380). 1970’ten beri ülkeyi yöneten Esat ailesi otoriter bir yönetime sahipti. Esad ailesi, Nusayriiler ve rejime yakın kesimler ülkenin imkan ve olanaklarından en iyi şekilde

faydalanırken, diğer gruplar ülkenin ekonomik ve siyasi imkanlarından pek faydalanamıyordu. %70'i Sünni Müslüman, %12'si Nusayri-Alevi, geri kalan kısmı ise İsmaililer, Dürziler ve Hristiyanların oluşturduğu ülkede (Sarraj ve Taşgın, 2015: 5) yönetim ve devletin üst görevlerini Nusayri-Alevi kesimi domine ediyordu. Kürtlere vatandaşlık dahi verilmezken, muhalefetin ifade özgürlüğüne tahammül yoktu (Efegil, 2013: 17).

Tunus'tan üç ay sonra ayaklanmaların Suriye'ye sıçramasıyla beraber Esad; olağanüstü hali kaldırarak, siyasi tutukluları bırakarak ve anayasal değişiklikler yaparak ayaklanma ve protestoların çoğalmasını engellemek istemiş ancak bu reformlar halkı tatmin ve ikna etmemiştir. Dağınık olan muhalefet Suriye Ulusal Konseyi adı altında birleşmiş, silahlı kanadını Özgür Suriye Ordusu oluşturmuştur. Diğer ülkelerin aksine Esad'ın kolay çözülemeyişi ve başka ülkelerin de krizde rol alması sorunu karmaşıklştırıp, uluslararası bir soruna dönüştürmüştür. Krizin karmaşıklığı sadece başka ülkelerin krize katılmasıyla değil, aynı zamanda süreç içerisinde muhalefetin çözülüp dağılmasıyla da olmuştur (Orhan, 2013: 25).

4.3. Rusya-İran-Türkiye'nin ve ABD'nin Suriye Krizi'ne Bakış Açıları ve İşbirliği Süreci

4.3.1. Rusya'nın Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı

Rusya'nın Suriye krizinde Esad'ı desteklemesinin en büyük sebeplerinden birini iki devlet arasındaki tarihi ilişkiler oluşturur. Rusya ve Suriye arasındaki müttefiklik ilişkisi kısa zamanlı olmayıp, bu ilişkiler SSCB dönemine kadar uzanmaktadır. 25 Şubat 1954 askeri darbesinden sonra Suriye'de yönetimin değişmesi ve Baas Partisi'nin yönetimde ağırlığının artmasıyla beraber SSCB-Suriye ilişkilerinin geliştiği ve Suriye'nin SSCB açısından önemli bir ülke olmaya başladığı söylenebilir (Yazıcı, 2012: 40).

Soğuk Savaş Döneminde ABD-SSCB rekabeti, Ortadoğu'da da kendini göstermiş, her iki devlet de bu bölgede nüfuz sahibi olmaya çalışmışlardır. Bu amaçla SSCB bağımsızlığını kazanan Suriye ve yeni bir devlet olarak ortaya çıkan İsrail'i desteklemiş, her iki devleti yanına çekmek istemiştir. Ancak

İsrail'in ABD safında yer alması, SSCB'yi Suriye ile ilişkileri iyileştirmeye yöneltmiştir. Baas Partisi'nin Komünizme sıcak bakması ve propaganda aracı olarak anti-emperyalizmi seçmesi sayesinde, Suriye de SSCB'ye yakınlaşmış, ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır. SSCB için sadece Suriye'nin ideolojik yakınlığı değil, bölgedeki stratejik konumu da bu yakınlaşmanın oluşmasına katkı sağlamıştır (Yazıcı, 2012: 41).

1970'te Hafız Esad'ın başa geldikten hemen sonra Moskova'yı ziyaret etmesi, Suriye'nin SSCB ile olan ilişkilere verdiği önemin göstergesidir. Hafız Esad, ülkenin ekonomik ve askeri yapısını Sovyet modeline göre yapılandırmış bu durum yakınlaşmanın oluşmasını kolaylaştırmıştır. İdeolojik ve yapısal yakınlığın yanı sıra, bölgesel gelişmeler de bu yakınlığı attırmıştır. Mısır'da Nasır'ın ölmesiyle yerine geçen Enver Sedat'ın ABD yanlısı politikalar izlemesi, Camp David Anlaşmaları(17 Eylül 1978), İsrail-Mısır Anlaşması(27 Mart 1979) gibi gelişmelerle Mısır Batılı safın tarafına geçmiş, Batı karşıtlığı rolünde bölgede Suriye tek başına üstlenmeye başlamıştır (Dilek, 2017: 62). Bu rolüyle Suriye-SSCB yakınlaşması artmış, 8 Ekim 1980'de 15 maddelik SSCB-Suriye Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. SSCB Doğu Akdeniz'de varlığını devam ettirmek ve Batı bloğuna karşı elini güçlendirmek için, Suriye ise bölgesinde giderek güçlenen İsrail'e karşı ikili ilişkileri geliştirmiştir (Yazıcı, 2012: 42).

90'larda SSCB'nin yıkılıp, Rusya'nın bu yılların ilk başlarında iç politikaya yönelmesi, diğer bölgelerde olduğu gibi, Ortadoğu'ya olan ilgiyi de azaltmıştır. İlişkiler bu dönemde kısa süreliğine ivmesini kaybetse de, Rusya'nın 1993'te "yakın çevre" politikası çerçevesinde tekrar bölgede yer almaya başlaması ilişkileri eski seyrine döndürmüştür. 1999'da Putin'in başa gelmesiyle beraber Rusya aktif bir dış politika izlemeye başlamış, SSCB zamanında oluşu gibi bölgedeki rejimleri destekleyerek, onlara silah satarak, bazı ülkelerin SSCB zamanından kalan borçlarını silerek ve özellikle enerji alanında olmak üzere yeni iş birlikleri oluşturarak 21. Yüzyılda bölgedeki etkisini yeniden artırmıştır (Yazıcı, 2012: 42).

Rusya bünyesinde barındırdığı yoğun Müslüman nüfusundan dolayı radikal İslamcı grupları kendi iç güvenliği açısından tehdit olarak

algılamaktadır. Suriye krizine aktif olarak katılmasının sebeplerinden birini de bu iç kaygı oluşturmaktadır. Nitekim Rus vatandaşı olup, Dağıstan ve Çeçenistan'dan IŞİD'e katılan yaklaşık 2500 kişi olmuştur. Rusya Müslümanları konusunda çalışmalarıyla bilinen Rus uzman Alaksey Malaşenko bu sayının 7000 civarında olduğunu söylemiştir (Cafersoy, 2015: 9).

Rusya, Suriye'deki mücadeleyi yeni küresel sistemin oluşumunda etkili olacak bir alan olarak görüyor. 43. Münih Güvenlik Kongresi'nde tek kutuplu uluslararası sisteme meydan okuyan Putin, Suriye krizini bu çerçevede ele almış, ABD'nin bölgede güçlenme girişimlerine karşı bölgede aktif olarak rol almaya başlamıştır. Nazım Cafersoy da bölgesel güç dengelerini değiştirecek etkiye sahip Suriye Krizi'nde birçok aktörün yer aldığını ve Rusya'nın da çok aktörlü bu mücadelede kendi çıkarlarını korumak adına yer aldığını ileri sürer.

“Amerika'nın bölgedeki askeri varlığını değişik atraksiyonlarla güçlendirdiği, son olarak Incirlik'i aktif kullanmağa başladığı ve Diyarbakır'a yerleştiği, Türkiye'nin bölgeye askeri müdahale senaryolarının tartışıldığı, İran'ın Kudüs gücü ve askeri birlikleri ile var olduğu bir ortamda Rusya da kendi askeri varlığını geleneksel müttefiki Suriye'de güçlendiriyor” (Cafersoy, 2015: 9-10).

Bütün bunların yanında Putin, Suriye'de aktif rol alarak ülke içinde de “Büyük Rusya gururunu okşama” ve enerji fiyatlarının düşüşünden dolayı zorlanan ekonomisinden sıkıntı çeken halkın, tepkilerini de bir nebze olsun unutturmayı da amaçlamaktadır. Gürcistan ve Ukrayna girişimlerindeki kısmi başarısını bu yolla tamamlamayı, Avrasya Birliği konusundaki adımlarını da sağlamlaştırmak istemektedir (Cafersoy, 2015: 10).

Kürtler konusunda ciddi bir deneyime sahip olan Rusya, Suriye krizinde gerek Irak'ın kuzeyi, gerek Suriye'nin kuzeyindeki Kürt varlığına da bu yolla daha rahat ulaşmayı istemektedir. Yıllardan beri PKK ile kapalı kapılar ardında görüşen, PYD ile işbirliği içinde olan ve Barzani'ye silah satışı konusunda açıklamalarda bulunması, bölgedeki Kürt sorunu ve Kürt varlığına kayıtsız olmadığına kanıtıdır. İran, Irak, Suriye ve Türkiye arasında Kürtler konusunda oluşabilecek herhangi bir gelişmeye dışardan bakmak istememekte

ve bu amaç da yine Rusya'nın krizde aktif olarak yer almasını zorunlu kılmaktadır (Cafersoy, 2015: 11).

Rusya bütün bunların yanında Suriye'nin kendi ekonomisi için büyük bir askeri ve enerji pazarı olduğunun da farkındadır. Nitekim 2009 senesi itibariyle Rus firmalarının Suriye'deki yatırımlarının miktarının, 19 milyar doların üstünde olduğu var sayılmaktadır. Yalnızca 2005 ile 2010 arasında Rusya'nın Suriye'ye yaklaşık üç milyar dolar miktarında silah satışında bulunduğu tahmin edilmektedir. Rusya, ekonomik anlamda Suriye'yi önemli bir pazar olarak görmektedir ki Sovyet döneminden kalma 13.4 milyar dolarlık borcunun %73'ünü silmiştir (Erşen, 2014: 80).

Rusya'yı Suriye'nin yanında savaşa sokan bir başka sebep de Rusya'nın sıcak denizlerde var olma hayali ve bu çerçevede Akdeniz'de olma isteğidir. 1971'den beri faaliyette olan, Tartus'ta bulunan bakım ve ikmal üssü stratejik Akdeniz havzasında bulunma isteğinin bir diğer kanıtıdır (Erşen, 2014: 80).

4.3.2. İran'ın Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı

Mart 2011'de başlayıp günümüze kadar devam eden Suriye krizinde İran'ın, Esad'ı desteklemesi ve desteklemeye devam etmesinin sebebini anlayabilmek için İran ve Suriye'nin tarihsel ilişkileri ve dayanak noktalarını bilmek önem arz eder. Suriye, Arap dünyası içinde, İslam Devrimi'nden sonraki İran'ı destekleyen sayılı ülkelerden biri olmuştur.

İran ve Suriye arasındaki ilişki olumlu ilişkiler yoğun olarak İslam Devrimi'nden sonra başlasa da ilişkilerin başlangıcı İslam Devrim'i öncesine dayanır. Lübnan iç savaşında Şii'leri desteklemek ve İsrail'e karşı savaşmak için Lübnan'da mücadele eden İmam Musa Sadr gibi İranlı İslamcı devrimciler, Suriye tarafından desteklenmiştir (Sinkaya, 2012: 5). Devrimin hemen öncesinde Şah muhalifi Musa Sadr ve diğer İslamcı devrimcilerin aracılığıyla ilişkiler geliştirilmiş ve Suriye'deki devrimcilerin çoğu Filistin kamplarında silahlı eğitim almışlardır (Uygur, 2012: 6). Devrimin hemen ertesinde İran'ın İsrail büyükelçiliğini kapatarak binasını Filistin elçiliğinin

hizmetine vermesi Suriye'yi memnun etmiş ve Devrim'i tanıyan ilk Arap devletinin Suriye olmasında etkili olmuştur (Köroğlu, 2012: 45).

Her iki devleti karşılaştırdığımızda İslamcı İran ile sosyalist-milliyetçi Baas rejimini yan yana koymakta zorlanırız. Ancak her iki ülke bu keskin farklılıklara rağmen, Amerikan ve İsrail karşıtlığında birleşebilmişlerdir. Suriye, Mısır'ın Camp David anlaşmasıyla İsrail karşıtı saftan ayrılması ve Irak ile olan anlaşmazlıklardan dolayı kendini yalnız hissetmiş ve İslam Devrimi'ne rağmen İran ile yakınlaşarak dostluğunu pekiştirmiştir (Sinkaya, 2012: 5). İsrail ve Siyonizm'e karşı Filistin direniş örgütlerini destekleyen İran'ın; defalarca İsrail'e karşı savaşmış ve İsrail tarafından toprakları işgal edilmiş bir Suriye'nin çatışma yaratan farklılıkları geride bırakarak yan yana gelmeleri bu sayede kolaylaşmıştır (Hinebusch, 2009: 149). Baas Partisi'nin Irak-Suriye kolları arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları ve Saddam rejimi ile Esad rejiminin bölgede rekabet eden iki güç haline gelmeleri, Suriye'nin İran'ın yanında yer almasına sebep olmuştur. Devrim sebebiyle birçok Batılı ülkeyle arası açılan İran, Suriye sayesinde Doğu bloku menşeli silahlara ulaşabilmiş, savaştaki silah ihtiyacını bu şekilde karşılayabilmiştir (Sinkaya, 2012: 6).

Her iki devletin yakınlaşmasını sağlayan bir başka sebep 1982'de İsrail'in Lübnan'ın güneyini işgal etmesiydi. Suriye bu işgal ile İsrail tarafından iyiden iyiye çevrelendiğini hissetmiştir. Bu yıllarla birlikte İran tarafından kurulan Hizbullah'ın ABD ve İsrail karşıtı eylemlerde bulunması Suriye'nin, yine ilişkileri besleyen temel kaynaktan; İsrail karşıtlığından, İran'a yakınlaşmasını sağlamıştır (Köroğlu, 2012: 45).

Soğuk Savaş sonrası dönemde ilişkilerin ivmesi düşse de devam etmiştir. 1991-2003 arası dönemde her iki ülke daha çok silahlanma konusunda birbirlerine yardımcı oldular. Bu dönemde her iki ülke de baş düşmanları olan İsrail'e karşı Hamas ve Hizbullah'ı destekleyerek İsrail üzerinde baskılarını arttırmaya çalıştılar (Köroğlu, 2012: 45). İşbirlikleri bu dönemde de yine aynı kaynaktan beslenmiştir. Bu süreçte Suriye'nin Oratadoğu Baış Sürecine dahil olması, İran'ı Suriye'nin Batı karşıtlığı pozisyonundan çıkması ihtimali konusunda korkutmuştur. Ancak bu dönemde İran'da iktidara Batı ile ilişkileri

düzeltilmeye çalışan Haşimi Rafsancani'nin gelmesi, İran'ın bu konudaki tepkisini ve kaygısını azaltmıştır (Sinkaya, 2012: 7).

2003'ten sonra 2005'te İran'da iktidara nükleer çalışmalara hız vererek, başta ABD ve İsrail olmak üzere, Batılı devletleri karşısına alan Ahmedinecad'ın iktidara gelmesi; Suriye'nin, Şubat 2005'te Eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin öldürülmesinden sorumlu tutularak Batılı devletlerin baskısına maruz kalması ilişkilerin tekrar, Batı karşıtlığından, canlanmasını sağlamıştır (Sinkaya, 2012: 7).

2003'te ABD'nin Irak harekatı sonucu ortak düşman Saddam'ın düşürülmesi her iki ülke açısından memnuniyetle karşılanmıştır. Bundan sonra Irak'ta Şii grupları destekleyip, örgütleyerek Irak'ta ABD'nin etkinlik kurmasına engel olmaya çalışmış, Suriye de bu konuda yürüttüğü sınır kapatma politikalarıyla destek olmaya çalışmıştır. 2006'da İsrail'in Hizbullah ile savaşa girişmesi ve bunda muzaffer olamaması, İran'ın Suriye hükümeti ve halkının sempatisini sağlamıştır (Koroğlu, 2012: 46). Nitekim 2005'ten sonra Irak'ta İran destekli Şii siyasi hareketlerin etkili olduğu hükümetlerin kurulması, Ortadoğu'daki dengelerin İran lehine değişmesini sağlamıştır. İran'ın Şii Hilali planına yaklaştığını ve bölgenin İran lehine dönüştüğünü gören, Batılılar ile ilişkileri iyi olan, Suudi Arabistan, Körfez ülkeleri, Ürdün ve Mısır gibi geleneksel-statükocu Arap devletleri bu duruma engel olmaya çalışmışlardır. Bu devletler 2006 İsrail-Hizbullah savaşında ve İsrail'in Aralık 2008'deki Gazze işgalinde, kendilerini "Direniş Cephesi" olarak adlandıran İran-Suriye, Hizbullah ve Hamas ittifakını İsrail saldırılarını provoke etmekle, Suriye'yi de İran'ın uydusu olarak hareket etmekle suçladılar. Oluşan bu karşıt iki kutup da iki devletin yakınlaşmasını sağlayan nedenlerden bir olmuştur (Sinkaya, 2012: 7-8). İran-Suriye ittifakını diri tutan en büyük sebebe baktığımızda kaynağında İsrail ve ABD karşıtlığı olduğunu görürüz. Diğer karşıtlıkların bir kenara bırakılıp temelde İsrail ve ABD karşıtlığında birleşilmesi, ittifakın bir mantık evliliği olduğu görülmektedir.

İran, Mısır ve Libya'da gerçekleşen devrimleri desteklerken, Suriye'de bu duruma karşı çıkmış bunun Batılı devletlerin bir oyunu olduğunu söylemiştir (Salık, 2011: 29). Suriye krizi ile beraber İran devrimin kendi

ülkesine sıçrama olasılığına karşı kırmızı çizgilerini belirlemiş, bu duruma önlem olarak kırmızı çizgilerini küresel güçlerle rekabet üzerine endekslemiştir. İran bölgede Sünni Arap dünyasına karşı oluşturmak istediği Batı karşıtı Şii Hilali politikasının en önemli ayağı olan Suriye'nin çökmesinin kendi açısından olası tehlikelerinin farkında olmuş ve bu durumu iyi okumuştur (Ertuğrul, 2012: 3). Suriye'de olabilecek bir rejim değişikliğinin Tunus ve Libya'nın aksine, İslam Devrimi'nden sonra lehine gelişmiş dengeyi bozabileceğini görmüştür. İran açısından Baas rejiminin yıkılıp yerine Sünni bir rejimin kurulması en büyük tehlikelerden biridir. İran dini lideri Hamaney her ne kadar Mübarek rejiminin yıkılmasını desteklemişse de yönetime gelebilecek İhvan-Selefi iktidarından rahatsız olmuştur (Ertuğrul, 2012: 3).

İran'ın hali hazırda en büyük korkusu ve endişesi bu paralelde olmuştur. Sünni-Selefi ya da yüzü Batıya dönük bir yönetimin, İran'ı İsrail ve Arap dünyasına karşı dezavantajlı duruma düşürecek, bölgedeki nüfuzunu zayıflatacaktır. Suriye'nin konumu da başta İsrail'in çevrelenmesi, Hizbullah'ın Lübnan-Suriye çizgisinde desteklenmesi ve İsrail ya da Sünni Arap ülkeleriyle olabilecek bir savaşta önemli bir askeri saldırı noktası olması İran için çok önemlidir (Ertuğrul, 2012: 4).

Suriye, İran'ın bölge devletleriyle ilişkilerine etkisi açısından da önem arzeder. Suriye, bu bölgede Selefi çizginin savunucusu Suudi Arabistan ve Arap dünyasında Mısır ve Katar'ın öncü görüldüğü Sünni dünyaya karşı İran'ın sigortası konumundadır. Suriye Krizi'ne yönelik raporda da Doğan Ertuğrul, İran'ın Esad'ın yanında yer almasını, bölgede en büyük rakibi Suudi Arabistan ile olan mücadelede Esad'ın İran için önemine dikkat çeker.

“Nitekim Suriye'de muhaliflerin bastırılması için silah dahil her türlü desteği verdiği bilinen İran, Suudi Arabistan'ın çoğunluğu Şii olan Bahreyn'deki rejim karşıtı gösterileri bastırmak için asker göndermesine çok sert tepki göstermiştir. Suudi Arabistan'ın Mısır'da Mübarek'in devrilmesinden sonra işbaşına gelen Askeri Konsey'e İran'la ilişki kurmaması karşılığında yüklü miktarda mali yardım önerdiği bilinmektedir. Suudi Arabistan, yine aynı nedenlerle Suriye'de İran'ı zayıflatacak bir rejim değişikliğini şiddetle desteklemiş ve eski Amerikan Büyükelçisi Prens Turki el-Faysal'ın ağzından Suriye'deki duruma sessiz kalmayacaklarını ilan etmiştir” (Ertuğrul, 2012: 4).

İran'ın Suriye krizinde Esad'ı desteklemesinin en önemli sebebi bölgede Sünni Arap dünyasına karşı duyduğu yalnızlık ve İsrail de dahil bu cepheden gelebilecek bir saldırı korkusudur. Saddam'ın devrilmesinden sonra Irak'ta Şii bir yönetimin başa gelmesiyle bölgedeki hedeflerine bir adım daha yaklaşan İran, Suriye'de Esad'ı kaybederek lehine gelişmiş böylesi avantajlı bir durumu kaybetmek istememektedir.

4.3.3. Türkiye'nin Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı

İran ve Rusya'nın aksine, Türkiye Esad'ın karşı safında yer almış ve politikasını bu yönde sürdürmüştür. Suriye krizi, 910 km'lik sınırıyla komşusu olan Türkiye'yi ekonomik, siyasi ve askeri yönden etkilemiştir.

1998 Adana Mutabakatı öncesinde Suriye, PKK'ya ve Öcalan'a sağladığı destek sebebiyle Türkiye ile savaşa noktasına kadar gelmiştir. Hafız Esad'ın ölüp yerine oğlu Beşşar Esad'ın geçmesiyle birlikte ilişkiler düzelmeye başlamış, 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber ilişkiler çeşitlenip, büyük bir ivme kazanmıştır. 11 Eylül saldırılarının etkisiyle gerilen Ortadoğu'da uluslararası izolasyonu aşmak için Suriye Türkiye'ye yaklaşmış; Türkiye de bölgede nüfuzunu arttırmak için bu yakınlaşmayı reddetmemiştir. Bu amaçla 2007'de Serbest Ticaret Antlaşması'nın yürürlüğe girmesine, aynı yıl imzalanan "Türkiye ile Suriye Arasında İşbirliği Mutabakat Zaptı" eşlik etmiş ve Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Anlaşması'nın imzalanmasıyla da stratejik ortaklık düzeyine çıkan işbirliği, ortak Bakanlar Kurulu toplantısı, vizelerin kaldırılması ve Ürdün ile Lübnan'ın da parçası kılındığı Şamgen Antlaşması ile taçlandırıldı (Çemrek, 2012: 60).

Suriye'de krizin patlak vermesinin hemen ertesinde Türkiye, Esad'ı halkın isteklerine cevap vermesi gerektiği konusunda ikna etmeye çalışmış, ancak Esad, Türkiye'nin bu konudaki uyarılarını dikkate almamıştır. Türkiye, Esad'ı reformlar yapma konusunda ikna etmeye çalışıp ilişkileri koparmak istemeyişinin birçok önemli sebebi vardı. Birincisi; Suriye, Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı komşularla "sıfır sorun" politikasında en merkezi konumda yer alan ülkelerden biriydi. İkincisi; Suriye'nin ekonomi anlamında Türkiye için, Ortadoğu'ya açılan bir kapı niteliğindedeydi. Üçüncüsü ise;

Türkiye, daha önce PKK'ya büyük desteklerde bulunmuş Suriye'yi, tekrar kaybederek bu sorunun hortlamasını istemiyordu (Balcı, 2014; 9).

Türkiye, bütün ikna çabalarına rağmen, reform yapmaya yanaşmayan Esad yönetimiyle Ağustos 2011'de bağlarını kopararak, günümüze kadar sürecek olan karşıt safta yer almıştır. Türkiye, Suriye muhaliflerinin en büyük destekçilerinden biri olmuş, muhalif grupların temsilcisi konumunda olan Suriye Ulusal Konseyi'ni muhatap alarak merkezinin Türkiye'de kurulmasına kadar götürmüştür. Ayrıca muhaliflerin askeri kanadı konumunda olan Özgür Suriye Ordusu'na olan desteklerini de sürdürmüştür (Balcı, 2014; 9). Türkiye aynı zamanda, rejime bağlı ordu ile muhalif güçler arasındaki çatışmalardan kaçan sığınmacıların yerleştiği başlıca ülke konumuna gelmiş bu sayı günümüzde 3.540.000 kadar ulaşmıştır (Mülteciler Derneği, 2018).

Türkiye'nin Suriye politikası, değişen bazı koşullardan dolayı aynı çizgide seyretmemiş, değişikliğe uğramıştır. Ahmet Davutoğlu'nun başbakanlığı döneminde, politikanın ana eksenini Esad'ın gitmesi oluştururken; politikanın ana eksenini kendi sınır güvenliği ve PKK/PYD öncülüğünde sınırında oluşacak özerk bir yapıya karşı olma konusu oluşturmuştur. IŞİD'e karşı ABD öncülüğünde kurulan koalisyon katılan Türkiye, ABD'nin IŞİD'e karşı PYD'nin silahlı örgütü YPG'yi kullanması ve destek vermesi sonrası rahatsız olmuş ve zorunlu bir politika değişikliğine gitmiştir (Çalışkan, 2016: 12). İlk olarak ABD ile işbirliğinde başlayıp, Binali Yıldırım'ın başbakan atanmasıyla İran, Rusya işbirliğine dönerek çözümün bir parçası olmayla devam etmiştir (Oktay, 2018).

Türkiye'nin Suriye krizine karşı tutumunda, başka faktörler de etkili olmakla beraber, Suriye'nin kuzeyinde PYD önderliğinde bir yapının oluşturulmaya çalışılması, politika değişikliğinin asıl belirleyici faktörü olmuştur. Türkiye'nin Suriye krizinde Esad'a karşı muhalif grupları desteklemesi, Esad'ı PYD ve PKK'yı bir koz olarak Türkiye'ye karşı kullanmasına sebep olmuştur. PKK ve PYD de Esad ile girilen bu ilişkiden; Suriye'nin kuzeyinde özerk bir yapı oluşturmak ve bu sayede Türkiye'nin tavrını yumuşatarak, Türkiye'deki Kürtler'e yeni haklar tanımasını sağlamak gibi amaçlar edinmiştir (Balcı, 2014: 10). Bu amaçlardan bihaber olmayan,

krizin başında muhalif gruplara verdiği destekten dolayı olarak krizde yer alan Türkiye'nin Fırat Kalkanı(Evrensel, 2017) ve Zeytin Dalı (Sözcü, 2018) hareketleriyle doğrudan krizde yer alması, İran ve Rusya ile işbirliği içinde olması bu politika değişikliğinin en büyük kanıtı olmuştur. Türkiye'nin en büyük endişesi PKK/PYD önderliğinde kurulacak özerk bir yapıdır. Türkiye'nin mevcut Suriye politikası bu endişe çerçevesinde gelişmektedir.

4.3.4. ABD'nin Suriye Krizine Bakışı ve Yaklaşımı

Soğuk Savaş'tan günümüze kadarki süreçte ABD ve Suriye ilişkileri sorunlu olmuştur. İki kutuplu sistemde, Sovyetlerin Ortadoğu'daki en önemli müttefiklerinden birisi olması, İran Devrimi'ni açık bir şekilde desteklemesi, İran-İrak Savaşı'nda İran'ın yanında yer alması ve ABD'nin Irak hareketine karşı çıkması gibi sebepler ilişkilerin sürekli gergin olmasına sebep olmuştur. ABD tarafından 2003 Irak işgaline karşı çıkan Suriye “şer eksenli” ülkeler arasında görülmüş bu dönemde çoğu kez askeri müdahale ile gözdağı verilmiştir. Genel olarak Suriye'nin, ABD'nin rakibi olan Rusya ve İran'ın yanında yer alması, ABD'nin Arap-İsrail savaşları dahil, günümüze kadar İsrail'in en büyük destekçisi olması gibi durumlar iki ülkenin iyi ilişkiler kurmasını zorlaştırmıştır (Çalışkan, 2016: 3-4).

Suriye krizi boyunca ABD'de başkanlık seçimleri sonucu başkanların değişmesi, ABD'nin Suriye politikasının da değişmesine sebep olmuştur. Obama dönemi ABD, Arap Baharı'nın gerçekleştiği diğer ülkelerde izlediği politikayı Suriye'de de izlemeye devam etmiştir. Bu politika başından beri pasif ve düşük profilli bir yaklaşımla devam etmiştir. Birol Akgün Obama'nın bu politikasını, Obama'yı Jefferson, Bush gibi saldırgan bir dış politika izleyen başkanlarla karşılaştırarak şu şekilde ifade eder;

“Demokrat partili bir başkan olan Obama için insan haklarının korunması dış politikada önemli bir öncelik olmakla birlikte, o kendisini ne Jefferson gibi “özgürlüğün imparatoru”, ne de Bush gibi “demokrasinin silahlı mücahidi” gibi davranmak zorunda hissetmektedir. Sözde özgürleştirici bir misyonun Vietnam'dan Irak'a kadar pek çok örnekte Amerika'ya olan maliyetini iyi bilen Obama, dış politikada yeni felaketlerle karşılaşmamak için ABD'nin kendi dar çıkarları temelinde değil, ancak ve ancak diğer ülkelerle birlikte hareket ederek sonuç alabileceğine inanmaktadır” (Akgün, 2012: 11-12).

Obama, bu çerçevede krizin başından itibaren sorunun şiddetle değil diyalogla çözülmesi gerektiğini, Esad'ın halkın isteklerine olumlu yaklaşmasını söylemiştir. ABD'nin karşısında olan Rusya ve İran ile ılımlı bir yaklaşımla diyalog çerçevesinde ilişkiler geliştiren ABD, aynı ilişkiyi Suriye ile de kurmaya çalışmıştır. Esad'ın bu çağrılara kulak asmaması ABD'yi Afganistan ve Irak'ta yaptığı gibi sert ve tek taraflı bir tepkiye itmemiştir. Bunu yerine Obama konuyu BM'ye taşıyarak Türkiye ve Arap Ligi gibi bölge aktörleriyle çözmeye çalışmıştır. Bu politikası da BMGK'da Rusya ve Çin'in veto engeline takılmış, çözüm anlamında krize yarar sağlamamıştır (Akgün, 2012: 12-14).

2013'te Esad rejiminin sarin gazı kullanmasına rağmen Suriye Krizi'nde pasif bir politika izleyen ABD, Suriye ve Irak'taki otorite boşluğundan yararlanarak ortaya çıkan IŞİD terör örgütünü engellemek için daha aktif bir siyaset izlemeye başlamıştır. Obama yönetimi, ABD ordusuna Ağustos 2014'te Irak'ta, 23 Eylül'de de Suriye'de IŞİD hedeflerini vurma yetkisi vermiştir. Yine bu dönemde ABD Temsilciler Meclisi, Suriyeli muhaliflere askerî teçhizat ve eğitim verilmesini içeren bir düzenlemeyi de onaylamıştır (Çalışkan, 2016: 5).

IŞİD'le mücadele adı altında kurulan uluslararası koalisyon güçlerinin hava saldırıları esnasında bölgede kullanılacak bir kara gücüne ihtiyaç duyulduğunu dillendiren ABD, resmen bir terör örgütü olarak tanıdığı PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD'ye 2014 yılının sonlarından itibaren destek vermeye başlamıştır. Türkiye'nin bütün uyarılarına rağmen Obama hükümeti bu desteği sürdürmüş, krizde ABD ile Türkiye'yi karşı karşıya getirmiştir (Çalışkan, 2016: 5-6).

Obama'dan sonra Başkan seçilen Trump da hemen hemen aynı çizgide bir politika izlemekle beraber, krize yönelik biraz daha aktif bir rol almaya başlamıştır. Kimyasal silah kullanımına rağmen askeri hiçbir müdahalede bulunmayan Obama yönetiminin aksine, 4 Nisan 2017'de Esad yönetiminin İdlib'de kimyasal silah kullanmasına karşılık 6 Nisan 2017'de Esad'ın Humus kentinde bulunan Şayrat Hava Üssünü füzelerle vurdu (İsmayıl, 2017: 1). Bu şekilde daha aktif bir rol alan Trump yönetimi Obama döneminde olduğu gibi PYD'ye silah ve mühimmat yardımını sürdürmüştür.

ABD'nin Suriye politikası İran'dan bağımsız değildir. ABD için Suriye'de Batı yanlısı bir rejimin kurulması, İran'ın bölgede olan nüfuzunun ve gücünün kırılmasının, temel yollarından biridir. Birol Akgün de Suriye'nin ABD açısından, İran'ı çevrelemede ne kadar önemli bir yer kapladığını şu şekilde ifade eder;

“Şam'ın demokrasi cephesine katılması durumunda, İran'ın Lübnan'a kadar uzanan bölgedeki gücünde ciddi bir kırılma beklenmelidir. Bu nedenle 2012 başından beri İran'a yönelik artan ABD, AB ve İsrail desteği İran'ın nükleer bomba üretmesini engellemek kadar, İran'ın Suriye'ye yönelik desteğini kesmeyi de amaçlamaktadır” (Akgün, 2012: 13-14).

ABD, İran yanlısı Esad'ın gitmesini sağlayarak aynı zamanda bölgedeki en önemli müttefiki İsrail'in güvenliğini de sağlamak istemektedir (Deniz, 2013: 322).

ABD açısından Essad yönetimi; Suriye'yi İran'ın etki alanına itmesi, Hamas'a ev sahipliği yapması, Hizbullah'a silah temin etmesi, İsrail karşıtlığı ve Suriye'yi Ortadoğu'da ABD aleyhine politikalar geliştiren bir devlet haline dönüştürmesi gibi nedenlerden dolayı istenmemektedir. *“Bu açıdan Suriye, ABD değerlerinin Rusya ile çakıştığı bir konu olarak ön plana çıkmaktadır”* (Deniz, 2013: 322).

2015'ten sonra Rusya'nın, ABD'nin kararsız politikaları sonucu oluşan güç boşluğunu, krizin direkt tarafı olarak doldurmaya başlaması da ABD'nin Suriye'deki politikasını şekillendirmiştir. Bölgede Rusya ve İran gibi rakip devletlerin etkinliği artmasına rağmen ABD'nin çekingen davranması; ABD'nin Irak ve Afganistan hareketlerinden sonra kamuoyu tarafından eleştirilmesi ve baskılanması, ekonomik sıkıntıları, Rusya ve Çin'in karşıtlığı sebep olmuştur. Bu sebeple ABD, doğrudan krizde yer almayarak sorunu bölgedeki aktörler üzerinden çözmeye çalışmaktadır (Deniz, 2013: 323).

4.3.5. Cenevre'den Astana'ya Suriye Krizi'nin Çözümü

Suriye'deki iç savaşın sonlandırılmasına yönelik ilk uluslararası zirve 30 Haziran 2012 tarihinde Cenevre'de gerçekleştirildi. BM Suriye Özel Temsilcisi Kofi Annan koordinatörlüğünde gerçekleşen görüşmeye İngiltere, ABD, Rusya, Fransa, Çin, Irak, Kuveyt, Katar ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon katıldı. Zirvede üzerine mutabık kalınan en önemli konu; bütün tarafları temsil edecek bir geçiş hükümetinin kurulması ve geçiş hükümetinin kurulabilmesi için tarafsız bir ortamın sağlanmasıydı (Ortadoğu Analiz, 2017).

Şimdiye kadar sekiz kez Cenevre süreci dahilinde zirve gerçekleştirilmişse de belli bir sonuca ulaşamamıştır. Zirvelerin sonuçsuz kalmasının en büyük sebebi, zirvelerin Esad odaklı olmasıdır. Kofi Annan'ın barış planı, Cenevre-1 ve Cenevre-2 görüşmelerinin başarısızlıklarının ortak sebebi, Batı dünyası ile Doğu dünyası arasında Esad konusunda yaşanan keskin fikir ayrılığıdır. ABD her defasında oluşturulacak geçiş hükümetinde Esad'ın olmaması gerektiğini vurgularken Rusya bunu reddetmiş ve bu sebeple görüşmeler her seferinde tıkanmış, sonuçsuz kalmıştır. Zirvelerin sonuçsuz kalmasının esas büyük sebebi Esad konusundaki anlaşmazlık olsa da, Esad ve muhalif grupların doğrudan görüşmemeleri, Suriye Krizi'nin en önemli taraflarından biri olan İran'ın zirvelerde olmaması gibi konular da sonuçsuzluğun başka önemli sebeplerindendir (Stratejikortak, 2018)

Cenevre'de yapılan zirvelerin çözüm konusunda sonuçsuz kalması, Suriye Krizi'nin üç önemli tarafı olan Rusya, İran ve Türkiye'yi bu anlamda harekete geçirdi diyebiliriz. Bu amaç doğrultusunda üç ülke girişimde bulunmuş, Astana ve Soçi'de zirveler düzenlemeye başlamışlardır. Astana süreci, Suriye'de çatışmaların sonlanması ve kalıcı istikrarın sağlanması amacıyla başlatıldı. Astana'da kurulan masada, ana aktörler olarak Suriye'de uygulanacak ateşkes rejiminin üç garantör ülkesi olarak Rusya, Türkiye ve İran bulunuyor. Suriye Hükümeti(Esad rejimi) ve 10'dan fazla muhalif grubun temsilcileri ise Suriye'de çatışan tarafları temsil ediyor. BM, ABD ve Ürdün ise "gözlemci" olarak yer alıyor. Avrupa Birliği Astana'da bulunmuyor (Zeyrek, 2017).

20 Aralık 2017’de Rusya, İran ve Türkiye Suriye’de çatışan taraflar arasında ateşkesin sağlanması konusunda anlaşılabilir. Anlaşmadan sonra Astana’ya giden süreç başlamış, bu durum Putin tarafından; Suriye hükümeti ve muhalifler arasında anlaşma, garantörlük anlaşması ve barış görüşmelerine yeniden başlama anlaşması olmak üzere 3 anlaşma üzerinde mutabakata varıldığı şeklinde açıklanarak doğrulanmıştır. İlki 23 Ocak 2017’de yapılmış olup, şimdiye kadar yedi kez düzenlenmiştir. Galip Dalay Astana Görüşmeleri’nin Cenevre’den içerik olarak bir farkı olmadığını ifade ederek, Rusya’nın Cenevre’yi boşa çıkarma faaliyeti olarak görür.

“Astana ve Soçi Süreçleri, Cenevre’nin içeriğini boşaltma ve rejimi tahkim etme işlevlerini gördüler. Rusya bu girişimle Cenevre’de görüşülen dosyaları teker teker Astana ve Soçi’ye taşımıştır” (Dalay, 2018).

Cenevre’de rejim ve muhalefetin önüne koyulan ve anlaşılması istenen 4 temel amaç vardı. Bunlar; siyasal geçişi sağlayacak güvenli ve çatışmasız bir ortam, terörle mücadele, yeniden yapılanma ile anayasa ve seçimlerdi. Rusya çatışmasızlık ve güvenli bir ortamın sağlanmasını Astana Süreci ile; anayasa ve seçimler meselesini de Soçi Süreci ile çözmeye çalışıyor. Yani Cenevre ile hemen hemen aynı amacı paylaşıyor (a.g.e). Astana Süreci’nin Cenevre Süreci’nden bir farkı olmadığını tekrarlayan Dalay, Rusya’nın bu hamlesinin bir savaş taktiği olduğunu ifade eder.

“Rusya’nın başlattığı bu süreçle muhalefet biraz nefes alırken, rejim ise Suriye iç savaşındaki önceliklerini, stratejilerini yeniden gözden geçirebilme imkanı elde etti. Rejim, muhalefetin aktivitelerinden kaygılanmadan Doğu Suriye’de IŞİD’e karşı mücadelesine yoğunlaşabilmişti. Yani rejim ve Rusya, Doğu cephesine yoğunlaşabilmek, Irak-Suriye sınırındaki etkinliğini arttırmak için Batı ve Kuzey Batı cephelerini dondurmuydu. Çatışmasızlık bölgelerinin ilanına müteakiben bu alanlardaki şiddetin derecesinde kısmi azalma yaşanmakla birlikte, rejim Doğu Suriye’de elde ettiği başarılarından sonra tekrardan yönünü muhalefetin elindeki yerlere çevirdi” (a.g.e).

Bazı çevreler tarafından Astana Zirvelerinin Cenevre’ye alternatif olduğu, bazı çevreler tarafından ise Cenevre’nin tamamlayıcısı şeklinde olduğu yorumları yapılmıştır. Astana görüşmelerinde her ne kadar bu zirvenin BM

öncülüğünde yapılan Cenevre'ye katkı sunması amacıyla yapıldığı dillendirilse de birçok açıdan farklılık arz etmektedir. Astana'da çözümün bizzat bölge ülkeleri olan Rusya, İran ve Türkiye arasında gerçekleşmesi, İran'ın sürece dahil edilmesi ve Astana'nın en büyük başarısı olan ateşkesin sağlanarak, çatışmasızlık bölgelerinin oluşturulması gibi konular başlıca farklılıklardır.

En büyük farklılık ise Esadın sürecin muhatabı olarak alınmasıdır. Cenevre'de Esadsız bir çözüm düşünülürken, Astana ve Soçi süreçleriyle bir manada Rusya kendi çıkarları dahilinde Esad'ı sürece dahil ederek çözümlenmek istemiştir. Rusya, İran ve Türkiye arasında gerçekleşecek Soçi Zirvesi öncesi Putin'in Esad ile kucaklaşması ve terör ile verdiği mücadelede onu kutlaması, Esad'ı istemeyen, bu konuda Batı ile aynı düşünen Türkiye'ye Esad'ın masada olacağına dair bir mesajdı (Diken, 2017).

Ancak Rusya önderliğinde ve Avrupa ülkelerinin olmadığı bu sürece son dönemlerde tepkiler gelmeye başlamış, her ne kadar Putin bu sürecin Cenevre'nin tamamlayıcısı olduğunu dillendirse de, süreçten dışlanan Batı rahatsızlığını dile getirmeye başlamıştır (BBC Türkçe, 2018). Bu rahatsızlık 14 Nisan 2018'de ABD, Fransa ve İngiltere tarafından yapılan füze saldırısıyla (NTV, 2018) açıkça gösterilmiştir. Saldırı her ne kadar rejimin kimyasal silah kullanımı suçlamasından dolayı yapılmış olsa da, Fransa Cumhurbaşkanı Macron'un: " Saldırıları ile Rusya ve Türkiye'nin arası açıldı" açıklaması (Sputnik, 2018), Türkiye'nin Rusya ve İran ile yaptığı işbirliğini bozmayı da amaçladığını göstermiştir.

Bu işbirliği sürecinde Rusya, İran ve Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğünden yana iken ABD, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan ve Ürdün gibi devletler de tam aksine Adem-i Merkeziyetçi bir yapıdan yanadırlar. Bahsedilen beş devlet BM'ye öneri olarak Viyana Görüşmeleri sonrası, anayasal reformları müzakere etmeleri için her iki tarafa da baskı uygulanmasını ve Suriye'de adem-i merkeziyetçi bir sistemle güç dengesinin sağlanmasını sunmuşlardır (BBC Türkçe, 2018).

Cenevre, Astana ve Soçi Süreçleri rejim ve muhalif grupların uzlaşamaz davranışları, Rusya, Türkiye ve İran işbirliği ile Batı'nın belirtilen konularda

anlaşamaması Süreçlerin savaşın çözümüne olan katkısının sınırlı olmasına sebep oluyor.

4.4. İşbirliğinin Sağlam ve Kırılgan Noktaları

4.4.1. İşbirliğini Bir Arada Tutan Özellikler

4.4.1.1. Rusya'nın Avrasyacılık Politikası

Putin'in başa gelmesiyle beraber, Yeltsin döneminde büyük sıkıntılar yaşamış ve uluslararası arenada büyük itibar kaybına uğramış Rusya, yeniden ayağa kaldırılmaya, eski gücüne ve nüfuzuna kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde Batıcı, Milliyetçi(Slavofil) anlayışları da içeren yeni Avrasyacı doktrin iç ve dış politikada etkisini göstermiş, Yeni Rus Güvenlik ve Dış Politika Doktrini bu çerçevede yeniden oluşturulmuştur. Putinli yıllarda devletin resmi doktrini olan Avrasyacı düşüncenin izdüşümü Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan gibi devletlerde kendini göstermiş ve Rusya yeniden güvensizlik temelli politikalara geri dönmüştür (Yılmaz, 2016: 30-31).

Rus milliyetçiliği, Sovyet korporatizmi ve otoriter tabanlı merkezi yönetimi içeren yeni Avrasyacı dış politika, Rusya'nın yeniden güçlenerek öncelikle eski Sovyet coğrafyasında, sonrasında ise tüm Avrasya'da etkin bir devlet olmayı amaçlayan bir politikaya çevrilmiştir. Bu politika dahilinde, Avrasyacı düşünür ve siyasetçiler Kafkasya, Kuzey Karadeniz, Hazar ve Orta Asya coğrafyasında Rusya'nın tam hakim olmasını savunuyorlar (Yılmaz, 2016: 30-31). Burada eski Sovyet coğrafyasında tam egemenlik savunulurken, Asya kıtasının Türkiye, Ortadoğu, İran, Hindistan ve Güney Asya gibi bölgeleri de es geçilmemiştir. Aksine Heartland yani kıtanın merkezi "Eski Sovyet Anakarası" olarak belirlenmişken; Rimland yani anakarayı çeviren alanlar da Rimland yani kıyısal alanlar olarak belirlenmiştir. Merkezin güvende olması için bu kıyısal alanların da hakimiyet altında olması önem arz etmektedir.

"Günümüzde Rusya-Avrasya, küresel muhalifi olarak, "kıyısal medeniyetler" yani Rimland'tan ziyade karşısındaki bir "Ada'yı, Atlantikçi Amerika'yı bulmaktadır. Bu nedenle, Atlantik ötesi Batı karşısında stratejik bir zorunluluk olarak, "kıyısal alanların" müttefikler haline dönüşmesi,

“sahil/kıyı” bölgelerine nüfuz edilmesi, Avrasya genelinde bir paktın imzalanması veya en azından Rimland’ın mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünün tam ve katı bir tarafsızlığın temin edilmesi gerekiyor” (Dugin, 2016: 6).

Rusya’nın Suriye Krizi’nde İran ve Türkiye ile işbirliği yaparak, hem ana aktör hem bölgede çıkarları farklılaşan iki devlet arasında arabulucu rolüne girerek dahil olması Avrasyacı yaklaşımın bir tezahürü sayılabilir. Avrasyacı bakış açısından hareketle, Batı kampında yer alan NATO üyesi ve AB adayı Türkiye’nin kazanılması önem kazanmaktadır. Türkiye bu manada Rusya’nın Avrasyacı politikaları önünde büyük bir engel olarak kabul edilip, bu engel aşılmaya çalışılmaktadır (Yılmaz, 2016: 30-31). Mevcut işbirliğinin devam etmesi, bölgenin iki önemli devletini bir araya getirmede başarılı olan Rusya’nın Avrasyacı politikasıyla sıkı bir ilişki içindedir.

4.4.1.2. Gerginleşen Batı ve Türkiye İlişkileri

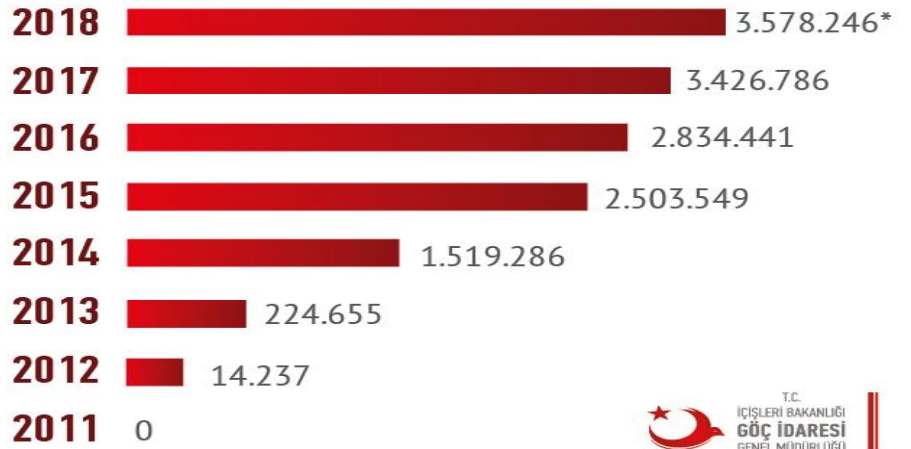
Türkiye’nin AB ve ABD ile yaşadığı sorunlar, Rusya’nın Avrasyacılık politikasına yaramış, Rusya bu durumu Türkiye’yi yanına çekmede fırsat olarak kullanmıştır. Türkiye-AB ilişkileri 1999-2005 arası dönemde çok iyi bir seviyeye gelmiş, 2005-2013 arası dönemde durgun geçmiştir. Bu dönemden sonra AB ülkelerinin Gezi Parkı Olayları, 17-25 Aralık süreci, 15 Temmuz Askeri Darbesi’ne cılız tepkileri ve bazen de açıkça destekleri nedeniyle ilişkilerde kriz dönemi başlamıştır. Diğer taraftan Avrupa’da İslam ve mülteci karşıtı aşırı sağ partiler Hollanda, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkelerde ciddi başarılar elde etmiş buna paralel olarak nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye’nin AB üyeliğine tepkiler de artmıştır (Bayraklı, Güngörmez, Boyraz, 2017: 8). Bütün bunların yanında 15 Temmuz Darbe Girişimi’nden sonra Avrupa’ya sığınan birçok FETÖ mensubu kişilerin teslim edilmemesi, PKK yanlılarının Avrupa’da, özellikle Afrin Operasyonu ile beraber, Türkiye aleyhine yaptıkları gösteri ve etkinliklere izin verilmesi gibi durumlar da ilişkilerin krize girmesine sebep olmuştur. Nisan 2018’de yayınlanan Türkiye’nin AB İlerleme Raporu’nda Türkiye’nin AB’den uzaklaştığı, temel haklar ve hukukun üstünlüğünde

gerileme yaşandığı tespitleri yer almış, FETÖ gibi önemli bir konudan bahsedilmemiş olması hükümeti tepkiye sevk etmiştir (Diken, 2018).

AB ülkeleri ile Türkiye'nin arasını açan bir başka konu Suriyeli Mülteciler konusunda olmuştur. 12.04.2018 İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi verilerine bakıldığında Türkiye'deki Suriyeli Sayısı 2012'den itibaren hızlı ve kademeli bir şekilde artarak 3.578.246 (Bkz: Tablo 4.3.) gibi büyük bir rakama ulaşmış(Göç İdaresi, 2018) bu konu Türkiye ekonomisi üzerine büyük bir yük olmuştur. Bu konuda AB, Türkiye'ye 3 milyar euroluk para yardımını onaylamış ancak bunun zamanında yapılmaması da yine sorun oluşturmuştur (Sputniknews, 2017).

Tablo 4.3. Suriye Krizi Sebebiyle Türkiye'ye Göç Etmiş Suriyeli Sayısı

YILLARA GÖRE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURIYELİLER

*12.04.2018 tarihi itibarıyla

Kaynak: Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018

Gerek AB cephesinde gerek ABD cephesinde Suriye Krizi ile beraber yaşanan sorunlar Türkiye ile Batı'nın arasını açmış, Türkiye'nin Rusya, İran başta olmak üzere Çin ve Türkiye Cumhuriyetleri ilişkilerini yönlendirmeye sevk etmiştir. Hatta Türkiye bu dönemde Batı ve NATO'ya alternatif olarak ŞİÖ'ye üye olunabileceği söylemlerini kullanmaya başlamış, buna Rusya ve Çin'den destek gelmiştir (Diken, 2016). Bu söylem AB'nin olumsuz tavırlarına karşılık bir "blöf stratejisi" olarak görülse de Türkiye'nin yönünü Asya'ya

çevirmesi iç ve dış arenada tartışmalar yaratmıştır. AB'nin eski Sovyet cumhuriyetleri üzerinden Rusya istikametine genişlemesinden rahatsız olan Rusya, şüphesiz bu gelişmeden son derece memnun olmuştur. Türkiye'nin 2002'de 8.5 milyar dolar olan Rusya, İran, Hindistan ve Çin ile ticaret hacmi 2010'da 60.3 milyar dolara yükselmesi de bu söylemin tedirginlik yaratmasını kolaylaştırmıştır (Yalçınkaya, 2017: 14-15).

Türkiye'nin Rusya ve İran ile olan işbirliğinde Türkiye-Batı arasında gerçekleşen bu sıkıntıların da payı yüksektir. Türkiye Batı'nın bu tarz politikalarına karşı Rusya ve İran gibi ülkelerle işbirliğine gitmiş, bu durumu Batı'ya dengelemek için kullanmaya başlamıştır. Nitekim Avrupa ve ABD'nin en büyük korkusu Türkiye'nin Rusya'nın çekim alanına girmesi ve oradan çıkmaması ihtimalidir. Batı'nın bu kaygısını Türkiye, Rusya ve İran ile yakınlaşarak pazarlık gücünü arttırmada kullanmıştır (Mahçupyan, 2017). Hem Türkiye'nin Batı karşısında elini güçlendirme isteği, hem de Rusya ve İran'ın Türkiye'yi Batı'ya karşı koz olarak yanlarına çekmek istemeleri, üç ülke arasında oluşmuş işbirliğini güçlendirmiştir.

4.4.1.3. Ekonomik İlişkilerin Yoğunlaşması

Rusya-İran ve Türkiye'nin karşılıklı ekonomik ilişkileri günden güne gelişmekte ve eskiye oranla iyi bir noktaya gitmektedir. Ancak gerek Türkiye-İran, gerek Türkiye-Rusya ve gerekse de Rusya-İran arasında gerçekleşen ticari ve ekonomik ilişkiler mevcut potansiyele rağmen istenilen seviyede değildir.

İkili ilişkilerde olası bir krizde halen ekonomik ambargo uygulaması bir silah olarak kullanılmaktadır. Bu durum ekonomik ilişkilerin eşit bağımlılıkta olmadığını, karşılıklı bağımlılığa ulaşmadığını göstermektedir. Karşılıklı ekonomik bağımlılık kalıcı işbirliği ve ittifakların oluşması için mutlak bir öneme sahiptir. Karşılıklı bağımlılığın olmadığı ve bunun siyasi ilişki ve işbirliğine olumsuz yansıdığı Türkiye ile Rusya arasında gerçekleşen uçak krizinde açıkça görülmüştür. Benzer şekilde 15 Temmuz Darbe Girişimi'nden sonra İran'ın güvenlik gerekçesiyle Türkiye'ye seyahatleri yasaklamasında da görülmüştür (Elik, 2016). Bu tür uygulamalar ülke ekonomilerine olumsuz yansımış, siyasi ilişkileri de koparma derecesine getirmiştir. Eğer ekonomik

ilişkiler eşit bir bağımlılıkta ve istenilen seviyede gerçekleşmiş olsaydı siyasi işbirliğinin bu tarz krizlerde kopması zorlaşır, işbirliğinde istikrar sağlanırdı.

Ancak uçak krizinin Rusya-Türkiye ekonomik ilişkilerinin en iyi seviyelere geldiği bir zamanda meydana gelmesi iki ülke için de talihsiz bir durum olmuştur. Türk Akım-Mavi Akım projeleri, Akkuyu Nükleer Santrali Projesi, S-400 Hava Savunma Sistemlerinin alınması gibi büyük ekonomik yatırımlar her iki ülkenin de karşılıklı ihtiyaçtan dolayı siyasi ve bölgesel sorunlarda işbirliğine gitmesini zorunlu kılmaktadır. Ekonomik ilişki yoğunluğu enerjiyle sınırlı kalmamakta zira Türk şirketleri Rusya'da son derece faal, Rus turizmi Türkiye'de patlama yaşıyor. Her ne kadar karşılıklı bir bağımlılık olmasa da Türkiye, ekonomisi için İran ve Rus gazına ihtiyaç duyduğu gibi; Rusya ve İran da Türkiye pazarına ve Türkiye üzerinden enerji kaynaklarını Batı'ya aktarma ihtiyacını duymaktadırlar (Balcı, 2012: 12).

Ülkelerin karşılıklı büyük yatırımlar yaparak, ekonomik anlamda birbirlerinden vazgeçemez duruma gelmeleri, siyasi ilişkilerin de her koşulda devamını sağlamakta, ufak çaplı olaylardan etkilenmesine engel olmakta ve işbirliğini devamlı hale getirmektedir. Suriye Krizi üzerinden örnekleyecek olursak, Ne Türkiye ne de Rusya Akkuyu Nükleer Santrali Projesini Suriye'de bir uyuşmazlığa kurban vermek istemeyecektir (Balcı, 2012: 12). Aynı şekilde ekonomik yaptırımlardan olumsuz etkilenen, bölgede Suudi Arabistan ve ABD'nin sert politikalarına maruz kalan İran, izolasyondan kurtulmak için Rusya ve Türkiye'ye ihtiyaç duymaktadır (Afacan, 2018: 6). Bu paralelde bakıldığında Rusya-İran ve Türkiye arasında, güçlü ayrılık noktalarına rağmen, Suriye'de gerçekleşen işbirliğinin önemli dayanak noktalarından birisi de son yıllarda yoğunlaşan ekonomik ilişkilerdir.

4.4.2. İşbirliğinin Kırılgan Noktaları

4.4.2.1. Kürt Sorunu

Rusya nezdinde bölgedeki Kürt nüfusu SSCB döneminden beri ilgi odağı olmuştur. Soğuk Savaş döneminde PKK'nın kurulmasına destek veren SSCB, Marksist/Leninist çizgideki Kürt örgütlerini doğal müttefiki olarak

görmüştür. Soğuk Savaş sonrası dönemde de bu ilişki sürmüş, Türkiye ile ilişkilerin seyrine göre, bazen açıktan bazen de gizliden devam etmiştir. PYD'yi Suriye Krizi'nin günümüze kadarki büyük bir bölümünde desteklemiş ve eski çizgisinde devam etmiştir (Aliyev, 2016: 4).

Rusya'nın Suriye'nin kuzeyindeki PYD'ye desteğini, Türkiye'nin 20 Ocak 2018'de gerçekleştirdiği Zeytin Dalı Harekatı'nın öncesi ve sonrası şeklinde ayırmak konunun anlaşılması açısından kolaylık sağlamaktadır.

Suriye'deki gösterilerin çatışmaya dönüşmesiyle beraber Esad Kürtlerin yoğunlukta bulunduğu kuzey kentlerinden mecburen çekilerek, bu kentleri PYD ile anlaşarak, özerklik sözü dahilinde, teslim etmiştir. Bu paralelde Temmuz 2012'de güçlerini buradan çeken Esad, Türkiye'nin muhalif güçlere verdiği desteğe misilleme olarak hapishanelerindeki PKK mensuplarını da bırakarak PKK/PYD'nin güçlenmesini sağlamıştır. Esad bu desteğini Kürtlerin muhalif gruplara katılmasını engellemek için yapmış, Esad'ın bu desteğine karşılık Suriyeli Kürt grupların muhalefete katılmasını engelleyen PYD, Esad rejiminin ve aşırılık yanlısı unsurlar karşısındaki konumunun etkisi ile bölgede öne çıkmış, iç savaşı yönlendiren küresel ve bölgesel güçlerin kullanabileceği bir aktöre dönüşmüştür (Aliyev, 2016: 1-4).

Suriye iç savaşında Rusya'nın PYD politikası, Moskova'nın PKK ile ilgili genel tutumunun yanında Esad rejiminin ayakta kalması doğrultusundaki stratejisi kapsamında değerlendirilebilir. Rusya'nın PYD'ye desteği tarihsel ilgisinden kaynaklansa da aynı zamanda Suriye'deki çıkarlarını korumak için desteklediği Esad'ın iktidarda kalması içindir. Esad'ın Kürtlerin muhaliflere katılmasını önleme stratejisi doğrultusunda PYD'yi destekleyen Rusya, 24 Kasım 2015'te Türkiye'nin Rus uçağını düşürmesiyle beraber, desteğini arttırmıştır. Bu çerçevede PYD'nin Moskova'da Şubat 2016'da "Batı Kürdistan Temsilciliği" adında bir temsilcilik açmasına izin vermiştir (Bayramov, 2016: 4-5). Uçak krizi bittikten sonraki dönemde de Rusya, PYD'yi terör örgütü olarak tanımamış, Esad ile aralarında arabuluculuk rolüne girmiş, bölgedeki Kürt parti ve sivil örgüt temsilcilerinin toplantısına Moskova'da ev sahipliği yapmıştır (İsmayıl, 2017: 3). PYD/PKK'yı Türkiye ile herhangi bir gerginlik ve krizde, Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanan

Rusya, kısa vadede tamamen gözden çıkaracağı ve ilişkilerini keseceği düşünülemez.

PKK'yı terör örgütü olarak kabul etmeyen Rusya için PYD'nin Suriye'nin kuzeyindeki durumu, Suriye üzerindeki çıkarlarıyla yakından ilgilidir. Türkiye'nin muhaliflere desteğini engellemek için PYD'nin Türkiye sınırı boyunca yer almasına sessiz kalan Rusya, PYD'nin IŞİD'e karşı seküler kullanılabilir ve kontrol edilebilir bir araç olarak görmektedir (Aydoğan, 2015: 9). Rusya'nın, Türkiye'nin Afrin'e askeri müdahalede bulunmasına göz yumması, muhaliflerin büyük oranda zayıflatılmasından duyulan güven olabilir.

Rusya'nın, Türkiye'nin Zeytin Dalı Harekatı ile PYD için çok önemli olan Afrin'e, buradaki askeri güçlerini çekerek, izin vermesi PYD/PKK'ya karşı geleneksel tutumuyla çelişmektedir. Rusya'nın Astana Süreciyle Türkiye ve İran ile beraber yürüttüğü işbirliği sürecinde böyle bir seçimde bulunması Rusya'nın, Türkiye ile olan işbirliğine verdiği önemi ve Suriye politikasının pragmatist yapısını göstermektedir. Muhaliflerin büyük oranda zayıflatıldığı bir zamanda ve Astana Süreciyle beraber Esad'ı Rusya'dan dolayı tekrar muhatap alan Türkiye ve Rusya için temel ortak nokta Suriye'nin toprak bütünlüğü tekrar önemli hale gelmiştir. Yani daha önce muhaliflerin yanında yer almalarını engellemek için PYD, Rusya ve Esad açısından çok önemliyken, muhalifler büyük oranda zayıflatıldığı için, PYD'nin Rusya ve Esad için önemi azalmıştır. Bu bakımdan Suriye'nin toprak bütünlüğü ve Baas rejiminin devamı Rusya için ABD nüfuzunun sınırlandırılması ve dengelenmesi açısından elzemdir. Rusya açısından bakıldığında, Suriye'nin kuzeyinde oluşabilecek bir Kürt özerk yapısı, hem Rusya'nın sadık müttefiki Esad'lı Baas rejimini zayıflatacak hem de oluşacak yeni bölgenin ABD nüfuzunda kalması ve dolayısıyla ABD'nin bölgedeki etkinliğini Rusya aleyhine güçlendirmesi ihtimâlini ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda, 30 Ocak'ta Soçi'de düzenlenecek zirveye PKK/PYD/YPG üyeleri davet edilmeyerek bir bakıma toprak bütünlüğü konusunda Rusya'nın görüşü ortaya konulmuştur. Ayrıca, Rusya'nın Soçi zirvesine Türkiye'nin muhalefetini de dikkate alarak PKK/PYD/YPG temsilcilerine davette bulunmamış olması, ABD karşısında Türkiye'nin desteklendiğinin bir göstergesi olmuştur (Şahin, 2017: 4).

Bu açıdan bakıldığında Rusya'nın çok pragmatist davrandığı görülmektedir. Rusya yıllardan beri müttefiki olan Baas Rejimli Suriye'nin devamını, toprak bütünlüğünü istemekte ve Ortadoğu'da bulunan en sağlam kalesini PKK/PYD gibi öngörülemeyen bir yapı uğruna kaybetmek istememektedir (Şahin, 2017: 3-4). Rusya, Suriye içinde ABD ve Batı tarafından oluşturulacak bir yapının kendisi için tehlikeli olacağını farkındadır.

Rusya'nın Afrin operasyonuna göz yummasının bir başka sebebi de iki NATO üyesi ülkenin (Türkiye ve ABD) arasında meydana gelen çatlaktan yararlanıp, ABD'yi Suriye meselesinde saf dışı bırakmaktır. ABD'nin PYD/PKK'den oluşacak bir sınır birliğinin meydana getirmek istediğini açıklamasıyla beraber ABD-Türkiye arasında büyük bir çatlak meydana gelmiş ve Rusya bu fırsatı kaçırmak istememiştir. Böylece, Suriye'nin yeniden inşasında karşısında ABD değil, Türkiye yer alacak ve pazarlık gücünü buna göre kullanabilecektir. Daha da önemlisi, bu sayede Rusya, Soğuk Savaş sonrası dönemde sık sık dile getirdiği "ABD'nin bencilliğinin ve tek taraflılığının dünyadaki en büyük istikrarsızlık sebebi olduğu" yönündeki iddiasını kuvvetlendirmek isteyecektir. ABD'nin hedeflerine ulaşamaması ve Suriye'den uzaklaştırılması hâlinde Rusya, Gürcistan ve Ukrayna'dan sonra bu kez de Ortadoğu'da ABD'nin küresel gücünü zedelemiş olacaktır (Şahin, 2017: 4).

Durum bu şekilde olsa da Rusya'nın PYD/PKK'yı tamamen gözden çıkardığı söylenemez. Rusya, başarısız olunması durumunda, yani Esad'ın düşmesi durumunda PKK/PYD'ye ihtiyaç duyacağını da farkındadır. PYD Suriye krizinde ABD ve Rusya arasında denge politikası gözeterek ikisinden de destek almıştır (Aydoğan, 2015: 1). ABD'nin PYD'ye yaptığı destek ve yardımlara bakılınca PYD'nin ABD egemenliğinde bir yapı olarak oluşabilme ihtimali de Rusya'yı korkutmakta ve tamamen gözden çıkarmasını engellemektedir. Kobani'nin IŞİD tarafından çevrelenmesi esnasında hem ABD ve Batılı ülkeler hem de İKBY, PYD'ye silah yardımıyla bulunmuştu. ABD, PYD'ye havadan üç tane C-130 uçağıyla 27 konteyner yardım göndermiş, 24 ton silah ve mühimmat ile 10 ton tıbbi yardımda bulunmuştur. ABD sayesinde PYD Kobani ve Cezire Kantonlarını birleştirmiş Fırat'ın

doğusunu Türkiye sınırı boyunca kontrolü altına almıştır (Aydoğan, 2015: 58). Ve bu durum halen devam etmekte bu da Rusya'nın PYD'yi tamamen gözden çıkarmasını engellemektedir.

Nitekim IŞİD ile mücadelede PYD'ye ABD'nin yardım ettiği gibi Rusya da yardım etmiştir. Nitekim BM'de Putin: ““Suriye’de Esad yönetimi ve Kürt güçleri dışında hiç kimse IŞİD’le gerçek anlamda mücadele etmiyor” derken, niyetinin Esad yönetimini IŞİD’e ve muhaliflere karşı korumak ve PYD’yi de bu amaçla kullanmak olduğunu ortaya koydu. Hem ABD, hem de Rusya’nın desteğini almak isteyen PYD’nin iki güç arasında denge unsuru olduğu ortadadır (Aydoğan, 2015: 59). Rekabet durumu devam ettiğinden ne ABD’nin ne de Rusya’nın PYD’yi tamamen gözden çıkarması düşünülemez. Bu durum Suriye Krizi’nin seyrine göre belirginleşecek olup, her iki yönden de Türkiye ile olan ilişkilere zarar vereceği aşikardır.

PKK konusunda 21. Yüzyılda büyük oranda işbirliği içinde olan İran-Türkiye, Suriye’nin kuzeyinde kurulabilecek bağımsız ya da özerk bir Kürt oluşumuna karşıdır. Yeni Suriye’de özerk bir Kürt bölgesinin kurulması halinde, Türk ile İran hükümetleri kendi Kürt azınlıklarının baskısını daha fazla hissedebilir ve iki ülke Suriye konusundaki uyuşmazlıklarına rağmen işbirliğine yönelebilir (Balcı, b.t: 12). Afrin operasyonuna İran’ın çok sert olmasa da çeşitli ağızlardan tepki verilmesi, İran’ın Özgür Suriye Ordusu karşıtlığı ve Esad’ın toprak bütünlüğüne verdiği önemdedir. Tepkisinin yumuşak ve söylemde kalması, ABD-Türkiye arasında derinleşen çatlağın Türkiye’yi İran-Rusya eksenine yakınlaştırdığının farkında olmasındandır (Uygur, 2018). Kürtler konusu, şimdilik İran-Türkiye arasında bir problem oluşturmazken, Rusya-Türkiye arasında belirsizliğini koruduğundan, işbirliğine zarar verme potansiyeli yüksek bir sorun olarak durmaktadır.

4.4.2.2. İran’ın Suriye Krizine Mezhepçi Bakışı

2016 başında Türkiye’nin Astana Süreci ile beraber Suriye politikasını revize etmiş olması (Esadlı bir çözümün olması gerektiğini kabul etmesi) İran’ı memnun etmiş, Irak referandumu ve Katar ablukasında aynı politikayı sürdürmüşlerdir. Yine İran’da meydana gelen son protestolarda Türkiye’nin

olaylara karşı tavrı iki ülkenin yakınlaşmasını sağlamıştır (Uygur, 2018). Bu yakınlaşmadan sonra Türkiye-İran'ın Astana Süreci ile beraber Suriye krizinde işbirliği içine girmiş olmaları aralarındaki yapısal sorunların tamamen çözüldüğü anlamına gelmiyor.

Suriye Krizi, bölgesel dengeleri değiştirecek bir potansiyele sahip olduğundan, Türkiye'nin bölgede işbirliği içinde olduğu ülkelerle olan ilişkilerini dönüştüreceği muhakkaktır. Aralarında Rusya'nın önderliğinde bir işbirliği gerçekleşiyor olsa da İran Suriye Krizi'nin çözümünde Türkiye'den tamamen farklı düşünüyor. Bayram Balcı, İran'ın Suriye politikasının Türkiye'ni Suriye politikasından farklılaşmasını mezhepsel ve stratejik sebeplere bağlamaktadır.

“İran, kendi Şiiliği ile Suriye'deki Nusayri doktrini arasındaki yakınlıktan dolayı kısmen dini ama asıl siyasi ve stratejik sebeplerden, Esed rejimine tam destek veriyor. Tahran'a göre Suriye'de olup bitenler, İran'ın bölgedeki en büyük müttefikini devirmek ve uluslararası arenada onu tecrit etmek için Batılıların tezgâhladığı bir komplodan ibaret. Bu perspektiften bakıldığında, İranlılar Türkiye'yi Batı'nın bölgedeki Troya atı olarak görüyor. Her ne kadar İran'ın Türkiye'ye yönelttiği bu klasik suçlama iki ülkenin yakınlaşmasına engel olmuyorsa da Tahran ülkemizin ve Batılı müttefiklerinin Suriye'deki ayaklanmadan faydalanarak, Şam'da Batı yanlısı, İran düşmanı yeni bir iktidarın hazırlıklarını yaptığını düşünüyor” (Balcı, 2012: 12).

Türkiye'nin Arap Baharı'nda özellikle Mısır'da İhvan grubunu desteklemesi ve Suudi Arabistan, Katar gibi Sünni bloğun tarafında yer alması İran-Türkiye arasındaki mezhep ayrılığını canlı tutuyor. Bu ideolojik farklılığı görebilmek için Osmanlı-Safevi husumetine gitmeye gerek yok. Bu farklılık kendini 1979 İran İslam Devrimi ile kendini yenilemiştir denilebilir. AKP döneminde Türkiye tarafından bu sorun büyük oranda törpülenmişse de bu ideolojik farklılık devam etmekte ve İran'ın Türkiye'nin Suriye ile bağlantısını bu algılayış şekli, iki ülke arasındaki zaten kırılğan olan ilişkilerin zarar görmesinde belli bir rol oynuyor (Cafiero, 2012).

İran'ın mezhepçi yaklaşımı sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda Rusya'yı da kaygılandırmaktadır. Rusya, mezhepsel bir gerilimin, krizi derinleştirip daha kanlı bir hale dönüştüreceği riskinin farkındadır. Astana

görüşmelerinin ilk turunda Türkiye'nin desteklediği muhalif gruplar sonuç bildirisini imzalamayı reddetmişlerdir. Bunun en büyük sebebi İran ve onun desteklediği Şii milis gruplara olan güvensizliktir. Rusya, Suriye için seküler bir anayasa oluşturmaya çalışırken, İran'ın Suriye'deki filli durumu bozabilecek askerî ve siyasi kapasiteye sahip olduğunun ve mezhep temelli bir politika güttüğünün farkında (Köstem, 2017: 19).

Esad'a karşı protestoların başlama sebeplerinden en önemlisi; Sünni tabanın siyasi ve bürokratik alanda daha fazla rol almak istemesiydi. Hali hazırda İran-Rusya ve Türkiye arasındaki temel sorun da; Suriye'deki Sünni tabanın bir şekilde çözüm sürecine dahil edilmesi noktasındadır. Esad ile muhaliflerin bunca yıl savaşmasının temel sebeplerinden en önemlisi de sorun oluşturan siyasi katılım ve demokrasi isteğidir (Gadjiyev, 2017). Bu nedenlerle Suriye'de kendisine 'barış yapıcı' rolünü biçen Rusya için uzun vadede İran faktörü en önemli sorun kaynaklarından birisi olacaktır (Köstem, 2017: 19).

Meseleye bu açıdan bakıldığında İhvan'ın(Müslüman Kardeşler) Suriye Ulusal Konseyi'nin önemli bir bileşeni olması ve AK Parti ile ilişkilerinin iyi olması da yine işbirliği için sorun teşkil etmektedir. Haziran 2011'de Antalya'da yaptıkları toplantıdan sonraki süreçte Suriye'deki muhalif grupların birleşme ve uluslararası arenada tanınma amacıyla oluşturdukları ve bazı gruplar dışında muhaliflerin çoğunu kapsayan Suriye Ulusal Konseyi(SUK), Türkiye'nin Esad karşısında elini güçlendiren bir yapıdır (Ulutaş, 2012).

SUK'nin, Türkiye ile ilişkileri çok iyi durumda ve SUK'nin çoğunluğunu oluşturan AK Parti'nin İslami retoriğine duyarlı Müslüman Kardeşler ile ilişkileri de çok iyi durumda. Buna karşılık Baba Esad'ın Müslüman Kardeşler'e karşı uyguladığı baskı, Oğul Esad döneminde devam etmiştir. Erdoğan, devrimin başlamasına kadarki süreçte çok iyi ilişkiler geliştirdiği Esad ile ilişkilerin zarar görmesini engellemek için Türkiye'de konumlanan bazı İhvan üyelerini(örneğin, Gazze Şeridindeki ambargoyu delmeyi amaçlayan “Mavi Marmara Operasyonu”nda önemli bir rol oynayan işadamı Gazvan El Massri) kontrol altında tuttu (Balcı, 2012: 13).

Ancak Devrim'den sonra ilişkilerin bozulması ile ilişkiler tersine döndü denilebilir. SUK'nin Türkiye'de kurulması ve Müslüman Kardeşler'in bu

yapıdaki ağırlığı, Türk siyasilerine ve AK Parti stratejistlerine, Esad sonrası Suriye’de Müslüman Kardeşler ile bir ittifak düşünülebileceği umudu yarattı. Bu da Erdoğan’ın iktidarının ilk dönemlerinden devrime kadarki süreçte arasına mesafe koyduğu İhvan ile tekrar ilişkilerin düzeltilmesine dayandı. AK Parti’nin bu ilişkisi Türkiye içinden aşırı Kemalist ve Kürt basını tarafından eleştirilirken, Suriye muhalefeti içinde yer alan seküler gruplar tarafından da kaygıyla karşılanmıştır (Balcı, 2012: 13). Joe Lauria biraz daha ileri bir iddiada bulunarak; Müslüman Kardeşler’in etkisi altında olan grupların Suriye’yi yönetme korkusu sadece seküler muhalif gruplar tarafından değil, aynı şekilde Rusya ve İslamofob Batı medyasının da korkusu olduğunu dile getirir.

“Geleceğin Suriye’sinin başını Müslüman Kardeşler’in çektiği İslamcıların hâkimiyeti altına gireceği fikrinin, aşırı sekülarizm yanlılarının, bazı İslamofob batı medyasının ve (kendisi de İslamofob olan) Rusya gibi Esed rejiminin geleneksel müttefiklerinin paranoyası olduğu düşünülebilir” (Lauria, 2012).

İhvan ile olan bu ilişki, her ne kadar İran ve Rusya açısından tedirginlik yaratsa da işbirliğini bozacak derecede değildir. Çünkü Suriye’nin demografik, etnik ve mezhepsel yapısına baktığımızda, İslamcı grupların birçok Arap ülkesinden farklı olarak Suriye’de fazla etkili olmayacağıdır. Nitekim barışın tesis edildiği bir Suriye’de demokratik seçimler yapıldığını farz edecek olursak, İslamcıların en fazla yüzde 30 civarında oy alabileceği görülüyor. Zira oylarının rengini milli ya da kimliksel aidiyetlerinin belirleyeceği böyle bir seçimde, ne Hıristiyanların (nüfusun yüzde 10’u), ne Nusayrilerin (yüzde 10), ne Dürzi ve Çerkezlerin (yüzde 5) ne de Kürtlerin (yüzde 10) oylarını kendi hanelerine yazabileceğidir. Bu sebeptir ki son dönemde Ak Parti, İhvan ile ilişkileri halen güçlü tutarken, muhalefetteki diğer gruplarla da ilişkilerini çeşitlendirmiştir (Balcı, 2012: 13-14).

Rusya-İran ve Türkiye arasındaki işbirliğinin yapısını bu şekilde ortaya koyduktan sonra aslında Türkiye ve İran’ın temel bazı noktalarda ortak kaygılara sahip olduğu da görülür. Türkiye, küreselleşme sürecine; ekonomik sorunlar, Kürt sorunu ve IŞİD gibi kökten dinci akımların yarattığı terör gibi üç büyük sorunla devam etmekte; küreselleşme süreci de bu sorunları etkilemekte,

şiddetlendirmekte ve şekillendirmektedir (Timur, 2000: 151). İran'ın da aynı şekilde bu kaygıları taşıdığı görülmektedir. Küreselleşme sürecinin bu sorunları tetikleyici etkisi şiddetlenirken, Türkiye ve İran'ın bu sorunlarla baş edebilmeleri ancak bölgede işbirliğine gitmeleri ile mümkündür. Kısaca belirtilen üç temel sorun ve küreselleşme sürecinin etkisi, ülkelerin işbirliğinin sağlam dayanak noktalarını oluşturur.

BÖLÜM 5

SONUÇ

İçinde bulunduğumuz yüzyılda küreselleşme süreci hızla ilerlemekte, güçlenerek etkisini birçok alana yaymaktadır. Küreselleşme süreci ile birlikte yerel olan faaliyet ve uygulamalar gelişen teknolojinin de etkisiyle binlerce mil uzaklıktaki olayları etkiler hale gelmiştir. Bu süreç olayların hızlıca geniş bir alana yayılması bakımından mekanı ve zamanı anlamsız kılmıştır. Küreselleşmenin bu yapısı kendi içinde bazı avantajlar barındırır da kendisiyle beraber birçok olumsuzluğu da getirebilmektedir. Bu olumsuzlukların en önemlisi, küreselleşmenin neoliberal politikaların ve kapitalizmin bir taşıyıcısı olarak, ekonomik anlamda getirdiği olumsuzluklar olmuştur. Nitekim gelişmiş ülkelerin lehine özellikle Batı Avrupa ve ABD lehine olan bu süreç, neoliberal ekonomi politikaları sayesinde girdiği bölgeleri önce ekonomik olarak etkilemiş, daha sonra da bu bölgeleri siyasi, sosyal ve kültürel olarak etkiler hale gelmiştir.

İşgücünün ucuz, faiz getirilerinin yüksek, vergi yükünün düşük olduğu gelişmekte olan ve gelişmemiş ülke ekonomilerine girerek güçlenen ulus ötesi firmalar, güçlenerek bu ülkeler üzerinde birçok bakımdan baskı yapar duruma gelmişlerdir. Sadece bahsedilen firmalar değil başta ABD olmak üzere gelişmiş dünya devletleri de IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar aracılığıyla bu devletler üzerinde baskı yapabilir hale gelmişlerdir. Gelişmemiş ülke ekonomileri, üzerlerindeki ekonomik ve politik baskıdan verdikleri kararlarda bu baskının etkisinde kalmakta ve bu kuruluşların verdikleri reçeteleri uygulamak zorunda kalmaktadırlar. Bu devletler bu baskı sonucu her geçen gün ellerindeki düzenleme, denetleme ve kamu hizmeti sunma yetkilerinden vazgeçmekte, belirli birkaç yetkiye sahip jandarma devlet konumuna gelmektedirler.

Neoliberal rüzgarın etkisiyle bu şekilde büyüyen devlet dışı aktörler girdikleri ülkeleri sadece ekonomik değil, ellerindeki büyük sermayelerle

siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda da etkilemektedir. Bu aktörler ellerindeki sermayeleri siyasi bir güç olarak kullanmakta, gittikleri bölgelere kendi kültürlerini ve yaşayış tarzlarını da götürmektedirler. Bu aktörlerin çoğunun Batılı bir kaynağa sahip olması, dünya genelinde Batı tarzı bir kültür ve yaşayış tarzının yayılmasını, farklılıkları yok eden tek tip kültürel bir homojenliğin oluşmasına sebep olmaktadır.

Küreselleşme süreci yarattığı ekonomik, siyasi ve kültürel olumsuzlukları ile hızlı bir şekilde ilerlerken, bu sürecin karşısında karşıt bir hareket de yaratmaktadır. Yarattığı olumsuz etkilere karşı verilen tepki; ulus devlet yapısının tekrar güçlenmesi, kültürel farklılıkların, etnik ve azınlık kimliklerin tekrar canlandırılmaya çalışılması şeklinde olmaktadır.

Ancak küreselleşme süreci ile beraber gelen bu olumsuzluklara karşı tek tek ulus devletler başa çıkacak yeterliliğe sahip değildir. Küreselleşme sürecinin gelişen teknolojik araçların da sayesinde hızlı ilerleyen dinamik bir yapıya sahip olması, ulus devleti tek başına savunmasız ve aciz bırakmaktadır. Bu sebeple ulus devletler küreselleşmenin getirdiği ekonomik, siyasi ve kültürel olumsuzluklarla başa çıkmak için kendi coğrafyalarındaki komşu ülkelerle ekonomik, siyasi ve askeri yapıda işbirliklerine, ittifaklara ya da entegrasyonlara gitmektedirler. 21. yüzyılda başka faktörle de olmakla beraber bu şekilde ekonomik, siyasi ve askeri birlikler artmaktadır. AB, EFTA, NAFTA (ABD, Kanada, Meksika), AFTA (Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland), APEC (Avustralya, Yeni Zelanda, AFTA ülkeleri, Japonya, Güney Kore, ABD, Kanada, Meksika, Çin, Hong Kong, Tayvan, ve Papua Yeni Gine), ve MERCOSUR (Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay) gibi oluşumlar bu birliklerin arttığına bir kanıt haline gelmektedir.

Küreselleşmenin içinde barındırdığı olumsuzluklara bir tepki olarak gelişen bölgeselleşme olgusu çok kutuplu bir uluslararası sistemin oluşumuna katkı sunmaktadır. Çok kutuplu dünya düzenine gidilen bu süreçte, Suriye Krizi üzerinden Rusya-İran ve Türkiye arasında gerçekleşen işbirliğinin bu çerçevede değerlendirilmesi de önem arz etmektedir. Bu işbirliğinin gerek küreselleşmenin olumsuzluklarına karşı gerekse de ABD'nin bölgede yapmak istediklerine karşı, süreklilik kazanarak, bir birliğe ya da stratejik ortaklığa

dönüşebilme potansiyeli aynı şekilde önem arz etmekle birlikte, bu durumun öngörüsünde, bahsi geçen üç ülkenin tarihi ve mevcut ilişkilerinin seyri de önem kazanmaktadır. Yani küreselleşme bölgesel birliklerin kurulmasını kolaylaştıran bir etkiye sahip olsa da tek başına yeterli değil, bu birliklerin kurulmasında ülkeler arasındaki ilişkilerin seyri de önemli hale gelmektedir.

Ancak ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve askeri ilişkilere bakıldığında, mevcut işbirliğinin süreklilik kazanıp stratejik ortaklığa varacak bir birliğe dönüşmesi kısa vadede zor gözükmemektedir. Son dönemde her ne kadar İran ve Türkiye arasındaki ticari, ekonomik ilişkiler gelişse de 2017’de 10,7 milyar civarında gerçekleşmesi, ekonomik ve ticari ilişkilerin iki ülkeyi bölgedeki sorunlar karşısında sürekli bir işbirliğine götürecektir derecede gelişmediğini gösterir. Ülkeler arasında istikrarlı ve kırılman olmayan siyasi ilişkilerin olabilmemesinin önemli bir koşulu olan ekonomik ilişki yoğunluğunun bu seviyede olması, iki ülkeyi sürekli ve istikrarlı bir ilişkiden uzaklaştırmaktadır. Petrol ve doğalgaz ihtiyacının %10 ila %20’sini İran’dan karşılayan Türkiye bu konuda büyük oranda İran’a ihtiyaç duymaktadır. Aynı şekilde İran da petrol ve gazını Avrupa’ya taşımada Türkiye’nin köprü görevi gören kilit konumuna ihtiyaç duymaktadır. Bu ihtiyaç, karşılıklı ekonomik ilişkiler seviyesini yükseltme potansiyeli taşısa da İran’ın nükleer programından dolayı maruz kaldığı ekonomik yaptırımlar bu durumu zorlaştırmaktadır.

İran ve Türkiye arasındaki mezhepsel, ideolojik ve rejimsel farklılık da sürekli bir işbirliği önünde engel teşkil etmektedir. Özellikle İran’ın bu farklılıkları bir propaganda aracı olarak kullanması ve Ortadoğu’da mezhepsel anlamda nüfuzunu genişletmek istemesi bu engelin aşılmasını zorlaştırmaktadır. İki ülke PKK konusu gibi sıkıntı oluşturan bazı sorunları çözüp işbirliğine gitmiş olsalar da mezhepsel, ideolojik ve rejimsel farklılıklar ilişkileri olumsuz etkilemektedir. Türkiye’nin Suudi Arabistan, Mısır ve Katar gibi bölge ülkeleriyle olan ilişkileri de aynı farklılıklardan dolayı sorun teşkil etmektedir.

Rusya ve Türkiye ilişkilerine bakıldığında; iki ülkenin jeopolitik olarak birbirlerine rakip konumda bulunmaları en büyük sorunlardan biri olmuştur.

Türkiye'nin Rusya'nın güneye açılan kapısı durumunda olan Boğazları hakimiyetinde bulundurması, Güney Kafkasya ve Ortadoğu'da farklı aktörlerle ilişki içinde olması ilişkilerde güvensizlik yaratan temel sebeplerdendir. Türkiye'nin NATO üyesi olarak birçok konuda ABD ve Batı'nın yanında yer alarak Rusya ile ters düşmesi de iki ülke ilişkilerini olumsuz etkilemektedir. Rusya'nın karşılıklı üstünlüğe sahip olduğu Türkiye-Rusya ekonomik ilişkileri, son dönemde Mavi Akım, Türk Akım ve Akkuyu Nükleer Santrali gibi projelerle gelişiyor olsa da istenilen seviyede ve dengede değildir. Türkiye enerjide büyük oranda Rusya'ya bağımlı hale gelmiş ve bu durum Türkiye'nin elini zayıflatmıştır. Nitekim 2015'te Türkiye ve Rusya arasında yaşanan uçak krizi sonrasında Rusya'nın Türkiye'ye olan yaptırımları düşünüldüğünde Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığı görülecektir.

Esad'ı destekleyen Rusya ile muhalifleri destekleyen Türkiye'nin ilişkilerde güvensizlik konusu olan sorunları bir kenara bırakarak işbirliğine gitmeleri önemli bir durumdur. İşbirliğinin sürekliliğini Rusya'nın kararlılığı ve diğer aktörlerin tavırları belirlese de son dönemde yaşanan uçak krizi ve ABD, İngiltere, Fransa'nın 14 Nisan 2018'de Suriye'yi bombalaması olaylarında, iki ülke arasındaki ilişkilerin henüz güven zeminine oturmadığı görüldü. Uçak krizi çok büyük ekonomik maliyetlere sebep olurken, Türkiye'nin bombalamayı desteklemesi Rusya ve İran tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye'nin bu tavrı işbirliğine konjonktürel olarak baktığını, Batı karşısında Rusya ve İran'ın yanında yer alarak kalıcı bir ittifak oluşturma potansiyeli taşımadığını göstermektedir.

Suriye Krizi'nde Batı karşıtlığından bir araya gelme durumu Rusya ve İran için geçerliyse de Türkiye için geçerli olduğu söylenemez. ABD ve Batı'nın son dönem politikaları Türkiye'yi Rusya kutbuna doğru itmiş, Rusya da bu durumdan yararlanabilmiştir. Ancak Türkiye'nin bölgede çıkabilecek her durumda Batı'yı karşısına alarak Rusya'nın yanında yer alması kısa vadede mümkün değildir. Üç ülkenin işbirliğine giderek daha önce görülmemiş bir işbirliğine gitmeleri elbette çok önemlidir ki önemli olduğundan Batı bu durumu kaygıyla karşılamıştır. Macron'un son yaptıkları saldırıyla Türkiye ve Rusya'nın arasını açtık açıklaması bu kaygının bir tezahürü olmuştur.

Son dönemde AB ve ABD ile yaşanan aksaklıklar, Türkiye ile olan ilişkileri gerginleştirmiş olsa da bunun uzun bir zamana yayılması düşünülemez. Türkiye bu süreçte bağımsız ve egemen bir devlet olarak çıkarları doğrultusunda ekonomik ve siyasi ilişkiler kurarken, günlük gelişmelere göre asırlık gerçekler veya stratejiler yok sayılmamalıdır. Bu işbirliğinin üç ülkenin de bölgedeki hayati çıkarlarının bir zorlaması olduğu düşünülebilir. Rusya ve İran Arap dünyasındaki en büyük müttefikleri olan Esad'ın gitmesini engelleyerek, Akdeniz'deki nüfuzlarını korurken, Türkiye güney sınırlarında PKK öncülüğünde oluşabilecek bir yapıya engel olmuştur.

Mevcut işbirliğinin müttefiklik ve stratejik ortaklığa dönüşmemesi, sadece üç ülke arasındaki sorunlarla ilişkili değil aynı zamanda Rusya'nın Batı'dan da tamamen olmak istememesinden de kaynaklıdır. Putin'in güdümündeki Rus dış politikası çok pragmatist olduğundan Batı ile arasına net ayrılıklar meydana getirecek söylem ve uygulamalardan da kaçınmaktadır. Keskin uygulama ve kararlar yerine Batı ile bağlantısını devam ettirecek ılımlı ve belirsiz uygulamalar ve söylemler geliştirmektedir. Bu pragmatist politikasını aynı şekilde NATO üyesi Türkiye açısından da yürütüyor, NATO'dan tamamen kopmuş bir Türkiye yerine NATO içinde yer alan bir Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi daha isabetli buluyor.

İran ve Rusya'nın işbirliğine bakıldığında, iki ülke arasında sorun oluşturabilecek ciddi meseleler bulunmamakla beraber, iki ülkeyi bir araya getiren ciddi bir Amerikan karşıtlığı vardır. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler döneminde gelişen karmaşık ilişkilerden dolayı İran'ın bazı kesimlerinde halen bir Rus güvensizliği olsa da, Hazar'ın statüsü konusundaki anlaşmazlıklar devam etse de bölgedeki meselelerde ABD'ye karşı işbirliği yapmalarına engel oluşturacak derecede değildir. İran'ın ŞİÖ'ye olan ilgisi ve Rusya'nın bu duruma sıcak bakması, Rusya'nın BMGK'da İran'a yapılacak yaptırımları birçok kez veto etmesi, İran'ın hava sahasını Rus savaş uçaklarının kullanımına açması iki ülke ilişkilerinin ciddi bir ivme kazandığının göstergesidir.

İran, çok kutupluluğu savunan Putin ve Avrasyacılık düşüncesinin de önemli bir parçasını oluşturmaktadır. İran, Avrasyacılık düşüncesi için; kıtasal imparatorluğun Atlantikçi cephe karşısındaki güney kutbu, sıcak denizlere

inilebilecek boğazlara alternatif bir ülke, salt Atlantikçi Türkiye ve Suudi Arabistan gibi İslam ülkelerine karşı koyabilecek bir güç olarak görülür. Ayrıca İran'ın Orta Asya ile sıkı ilişkili ve Amerikan karşıtlığı özelliği de Avrasyacılık düşüncesinin güney kutbunu oluşturmada kolaylık sağlar.

Buna mukabil Yeni Avrasyacılık düşüncesinde Rusya'nın jeopolitik kimliği tanımlamasında Türk kökeni ile ittifaka önem verilse de Türkiye'nin Avrasya projesi için gerçekçi bir durumda olmadığını, NATO üyesi bir devlet olarak bunun hayal olduğu düşüncesi yatmaktadır. Her ne kadar Leontev, Trubetskoy, Gumilev gibi Türkofil Rus Avrasyacıları tarafından bir Türkofillik yaklaşımı gerçekleştirilmişse de Yeni Avrasyacılar nezdinde Türkiye'nin bazı uygulamalarının bir dosttan çok bir hasım olarak hareket ettiği görüşü hakim olmuştur. Bu çerçeveden bakıldığında Türkiye Orta Asya ile bağlantılı, okyanusa kıyısı olan, Amerikan karşıtı bir İran kadar Avrasya projesine uygun değildir.

Sonuç olarak; Rusya-İran ve Türkiye'nin aralarında geliştirdikleri böyle bir işbirliğinin sadece küreselleşmenin işbirliği süreçlerini kolaylaştırıcı etkisinden hareketle, sürekli bir birliğe dönüşebileceğini söylemek yetersiz olur. Küreselleşme her ne kadar bölgesel oluşumları kolaylaştırırsa da bahsi geçen devletler arasındaki bazı sorunlar bu potansiyeli azaltmaktadır. Türkiye'nin özellikle NATO üyesi ve Batı ile asırlardır ilişki kurmaya çalışıp Batı'yı örnek alan bir ülke olarak, Rusya-İran işbirliğinde kalıcı olarak durması olanaklı gözükmemektedir. Avrasyacılık, Rusya'nın dış politikasını tek başına belirleyen bir etken olmasa da, bu düşüncede de; Türkiye'nin kısa bir zamanda Rusya'nın yanında yer alması muhtemel gözükmemektedir. Suriye Krizi üzerinden böyle bir işbirliğinin gerçekleşmesinde mevcut koşullar göz ardı edilmemelidir. Türkiye'nin Batı eksenli geleneksel dış politikası düşünüldüğünde, Rusya-İran-Türkiye işbirliğinin Ortadoğu bölgesinde bir kutup ya da kalıcı bir ittifak haline dönüşmesi kısa vadede zor gözükmemektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Abrahamian, Ervand.(2017). Modern İnan Tarihi. D. Őendil(ev), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları (orijinal baskı tarihi 2008).

Akdevelioğlu, A. ve Ö. Kürkçüoğlu. (2012). İnan'la İlişkiler. B. Oran (Ed.). Türk Dış Politikası içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 579-586.

Akşın, S. (2015). Kısa 20. Yüzyıl Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları.

Arı, T. (2004). Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi, İstanbul: Alfa Yayınları.

Arıboğan, D.Ü. (2007). Uluslararası İlişkiler Düşüncesi, İstanbul: Bahçeşehir Yayınları.

Aydın, M. (2012). Kafkasya ve Orta Asya'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). *Türk Dış Politikası* içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 366-439.

Brzezinski, Z. (2017). Büyük Satranç Tahtası. Y. Türedi (ev.), İstanbul: İnkılap Yayınevi (orijinal baskı tarihi1997).

Castells, M. (2001). Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kùltür 1. cilt: Ağ Toplumunun Yükselişi. E. Kılıç (ev), İstanbul: Bilgi Üniversitesi (orijinal baskı tarihi 1998).

Caşın, M.H. , Derman, G. S. (2016). Rus Dış Politikasındaki Değişim ve Kremlin Penceresinden Yeni Ufuklar, Ankara: SRT Yayınları.

Cleveland, W.L. (2015). Modern Ortadoğu Tarihi. M. Harmancı (ev.), İstanbul: Agora Kitaplığı (orijinal baskı tarihi 2004).

ubuku, Mete. (2012). Yıkılsın Bu Düzen! Fel Yaskut Ennizam! Arap Ayaklanmaları ve Sonrası, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dugin, Aleksandr. (2016). Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım. V. İmanov (ev.), İstanbul: Küre Yayınları (orijinal baskı tarihi 1999).

Fırat, M. (2012). Yunanistan'la İlişkiler. B. Oran (Ed.). Türk Dış Politikası içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 440-480.

Giddens, A. (2000). Elimizden Kaçıp Giden Dünya. O. Akınhay (çev.), İstanbul: Alfa Yayınları (orijinal baskı tarihi 1999).

Giddens, A. (2010). Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum. Ü. Tatlıcan (çev.), İstanbul: Say Yayınları (orijinal baskı tarihi 1991).

Held, D. , McGrew, A. (2014). Büyük Küreselleşme Tartışması. D. Held ve A. McGrew (Ed.). Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması içinde, Ankara: Phoenix Yayınları, 7-70.

Stiglitz, J. (2014). Küresel Kurumların Vaatleri. D. Held ve A. McGrew (Ed.). Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması içinde, Ankara: Phoenix Yayınları, 566-570.

Heywood, A. (2007). Küresel Politika. B. Kalkan (Ed.). Siyaset içinde. Ankara: Adres Yayınları, 181-227.

Hirst, P. , Thompson G. (2014). Küreselleşme Gerekli Bir Mit Mi?. D. Held ve A. McGrew (Ed.). Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması içinde, Ankara: Phoenix Yayınları, 123-132.

Huntington, S. (2017). Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması. C. Soydemir ve Mehmet Turhan (çev.), İstanbul: Okyanus Us Yayın (orijinal baskı tarihi 1996).

İnaç, Hüsamettin. (2011). Arap Baharı Sürecinde Arap Kimliğinin Dönüşümü. İnat, K. ve M. Ataman (Ed.). Ortadoğu Yıllığı 2011 içinde. İstanbul: Açılım Kitap 487-501.

Köse, T. (2008). İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları, Ankara: Seta Yayınları.

Onay, Y. (2008). Batı'ya Direnen Devlet Rusya, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.

Oruç, T.Ç. (2013). Kıyıdaş Devletlerin Talepleri Çerçevesinde Hazar'ın Hukuki Statüsü Ve Paylaşılması Sorunu. R.K. Karaca (Ed.). Asya'da Güvenlik Sorunları ve Yansımaları [Elektronik Sürüm] içinde. İstanbul: Bilgesam Yayınları.7

Ökmen, M. ve S.Y. Koçak. (2010). Küreselleşme Çerçevesinde Yerelleşme ve Bölgeselleşme Eğilimleri. O. Tekir ve Ş. Öner (Ed.). Tartışılan Boyutlarıyla Küreselleşme içinde. Ankara: Gazi Kitabevi, 189-202.

Sander, O. (2008). Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e, İstanbul: İmge Kitabevi.

Scholte, J. A. (2014). Küreselleşmede Küresel Olan Ne?. D. Held ve A. McGrew (Ed.). Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması içinde, Ankara: Phoenix Yayınları, 107-115.

Sönmezoğlu, F. (2014). Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi, İstanbul: DER Yayınları.

Steger, M. B. (2006). Küreselleşme. A. Ersoy (çev), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları (orijinal baskı tarihi 2004).

Şenel, A. (2014). Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi, İstanbul: İmge Kitabevi.

Tellal, E. (2012). Rusya'yla İlişkiler. B. Oran (Ed.). Türk Dış Politikası içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 540-550.

Timur, T. (2000). Küreselleşme ve Demokrasi Krizi. Ankara: İmge Kitabevi.

Uzgel, İ. (2012). Balkanlar'la İlişkiler. B. Oran (Ed.). Türk Dış Politikası içinde. İstanbul: İletişim Yayınları, 481-523.

Varlık, A. B. (2014). Son Küreselleşme Evresi ve Ortadoğu. H. Çomak ve C. Sancaktar (Ed.). Ortadoğu Analizi içinde. İstanbul: Beta Yayıncılık

Makale, Analiz ve Raporlar

Afacan, S. (2018). Türkiye İran İlişkilerini Yeniden Düşünmek. İlke İlim Kültür Derneği İlke Notu, sayı no: 2.

Ağır, B.S. (2006). Bush Doktrini: Küresel Bir Hegemonik İstikrar Arayışı mı?". Uluslararası İlişkiler, 3.12, 71-100.

Akgün, B. (2012). ABD'nin Suriye Politikası. B. Akgün(Ed.). Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri) içinde. 10-15.

Aliyev, B. (2016). 23. Rusya'nın PYD Politikası ve Türkiye. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi(BİLGESAM), Analiz No: 1341.

Arıkan, P. (2014). İran-Rusya Mutabakat Anlaşması: Stratejik Ortaklık mı?. Ortadoğu Analiz. 6.64, 56-59.

Arıkan, P. (2016). İran-Rusya Mutabakat Anlaşması: Stratejik Ortaklık mı?. Ortadoğu Analiz. 6.64, 56-59.

Arıkan, P. (2017). Ruhani Hükümetinin İran Dış Politikasında Yarattığı Değişimin İç Siyasetteki Yansımaları. Ortadoğu Analiz. 6.61, 26-29.

Askeroğlu, S. (2017a). Şangay İşbirliği Örgütü İran'ın Güvenlik Garantisi Olabilir mi?. İran Araştırmaları Merkezi(İRAM) Perspektif, Nisan 2018.

Aydoğan, B. (2015). PYD'nin ABD-Rusya Denklemindeki Tercih. Ortadoğu Analiz Dergisi, 7.71, 58-59.

Ayhan, V. (2011). Libya İç Savaşı: Kabileler Arası İktidar Mücadelesi. Ortadoğu Analiz. 3.27, 8-14.

Balcı, B. (2014). Suriye Krizi: Türkiye'nin Ortadoğu Rüyasının Sonu mu?. PERSPECTİVES Dergisi(Heinrich-Böll-Stiftung Derneği), 2.12, 9-15.

Başaran, İ. (2005). Küreselleşme Karşısında Ulus Devletler Direnen Geleneksel Egemenlik. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 1.1, 39-59.

Bayraklı, E. ve O. Güngörmez. H.M.Boyraz. (2017). Türkiye-AB İlişkilerini Rasyonelleştirmek. SETA Analiz, sayı: 227.

Bayraktar, G. (2007). Hazar'daki Jeopolitik Mücadelenin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkileri. Stratejik Araştırmalar Dergisi. 11, 83-93.

Budak, T. (2017). Türkiye'nin Enerji Politikasında Tanap ve Türk Akımı. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi(BİLGESAM), Analiz No: 1364, 1-8.

Cafersoy, N. (2015). Rusya Neden Suriye'ye Müdahale Etti?. Ekoavryasya Dergisi, 8.32, 8-13.

Çalışkan, B. (2016). Küresel Bilek Güreşi, İnsan ve Sosyal Araştırmalar Merkezi(İNSAMER), Analiz No: 7, 1-22.

Çemrek, M. (2012). Türk Dış Politikasında Suriye Dönüşümü:Güvenliğe Geri Dönüş. B. Akgün(Ed.). Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri) içinde. 59-65.

Çetin, F. (2011). Osmanlı-Safevi Rekabetinin Osmanlı Resmî İdeolojisine Etkisi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2.1, 12-28.

Dedeoğlu, B. (2011). Türkiye'de AB Karşıtlığı-Küreselleşme Karşıtlığı İlişkisi. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 7.28, 85-109.

Deniz, T. (2013). Suriye'nin Durumu, ABD-Rusya ve Türkiye'nin Tutumu. Marmara Coğrafya Dergisi, 27, 314-332.

Dersan Orhan, D. (2013). Ortadoğu'nun Krizi: Arap Baharı ve Demokrasinin Geleceği. Atılım Sosyal Bilimler Dergisi. 3.1-2, 17-29.

Dilek, M.Sait. (2017). Rusya Federasyonu-Suriye İlişkilerinin Temelleri. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16.2, 58-82.

Duman, M. Z. (2011). Neo-liberal Küreselleşmenin Zaferi. Uluslararası İnsani Bilimler Dergisi, 8.1, 666-700.

Efegil, E. (2013). Ortadoğu'daki Gelişmelerin Analizi: Libya, Tunus, Bahreyn, Mısır ve Suriye. Ortadoğu Analiz. 5.59, 10-22.

Efegil, E. ve Musaoğlu, N. (2009). Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri. Akademik Bakış. 2.4, 1-24.

Emeklier, B. (2017). 21. Yüzyılda Küresel Sistemin Yapısal Dönüşümü. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1.1, 56-63.

Erkan, S. (2014). Sovyet-İran İlişkileri(1979-1989). Akademik Ortadoğu. 8.2, 161-182.

Erşen, E. (2014). Rusya'nın Arap Baharı Politikası. Ortadoğu Analiz Dergisi, 6.61, 78-81.

Ertuğrul, D. (2012). Türkiye Dış Politikası İçin Bir Test: Suriye Krizi. Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı(TESEV).

Furuncu, Y. (2016). Türkiye'nin Enerji Bağımlılığı ve Akkuyu Nükleer Enerji Santrali. Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi, 37, 198-207.

Gazel, F. (2003). Mavi Akım: Genetik Şifresi Çözüldü. Avrasya Dosyası Enerji Özel, 9.1, 53-93.

Genç, M. C., Berber, M. (2011). "Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları, Literatür İncelemesi". Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (22): 84-110.

Gündoğan, Ü. (2011). Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme. Ortadoğu Analiz. 3.29, 93-99.

Gürcan, E.C. (2016). Gürcan ABD Müdahaleciliği Altında Avrasya Güvenlik Sorunu ve Şangay İşbirliği Örgütü. Teori Dergisi, 323, 4-25.

Hinnebusch, R. (2009). The Syrian-Iranian Alliance. The Iranian Revolution at 30, Viewpoints Special Edition. 149-151.

İnat, K. (2015). Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. SETA Analiz, 132, 5-25.

İnfografik, (2017). Astana Görüşmeleri. Ortadoğu Analiz Dergisi, 9.79, 10-11.

İpek, C. D. (2012). Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu. Ege Üniversitesi Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 12.1, 267-283.

İsmayıl, E. (2017). ABD'nin Suriye'ye Füze Saldırısı ve Değişen Dengeler, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi(BİLGESAM), Analiz No: 1366, 1-7.

İsmayıl, E. (2017). Cenevre'de Suriye Krizinin Geleceği ve Rusya. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi(BİLGESAM), Analiz No: 1359.

Kahraman, E. (2016). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya Federasyonu-İran İlişkileri. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 12.24, 29-70.

Kamalov, İ. (2011). Türk Cumhuriyetleri'nin Bağımsızlıklarınının 20. Yılında Rusya'nın Orta Asya Politikaları. Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor Yayın No: 02, 8-68.

Karagöl, T. ve M. Kızılkaya. (2015). Rusya-AB-Türkiye Üçgeninde Türk Akımı. SETA Perspektif, 105, 1-6.

Keskin, A. (2009). İran-Türkiye İlişkilerine Genel Bir Bakış. 21. Yüzyıl Dergisi, 12, 45-54.

Kılıç, E., Aktar, E., Erdoğan, Y., Ertosun, M., Akadır, K., Kaya, E. ve Hasar, H. (2012) “Arap Dünyasında Entropi: Tunus, Mısır, Libya ve Suriye’de Halk Ayaklanmaları”, Türkiye Uluslararası İlişkiler Çalışmaları-Yakın Doğu Araştırmalar Merkezi (TUIÇ-YADAM), Rapor No: 1.

Kıbaroğlu, M. (2015). İran'ın Nükleer Programı ve Türkiye. Bilge Strateji Dergisi, 5.9, 1-8.

Koçak, M. (2017). Türkiye-Rusya İlişkileri. SETA Analiz, 201, 5-19.

Köroğlu, U. (2012). İran'ın Suriye Politikası. B. Akgün(Ed.). Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri) içinde. 44-52.

Köstem, S. (2017). Astana Görüşmeleri ve Rusya'nın Suriye'de Çözüme Bakışı. Ortadoğu Analiz Dergisi, 9.79, 18-19.

Malik, Adeel ve Bassem Awadallah. (2011). The Economics of Arab Spring, CSAE Working Paper, wps/2011-23.

Oğan, S. (2001). Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılamayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı. Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel. 7.2, 143-183.

Oğuzlu, T. (2011). Arap Baharı ve Yansımaları. Ortadoğu Analiz. 3.36, 8-16.

Özbay, F. (2011). Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010. Bilge Strateji Dergisi, 2.4, 35-71.

Özdal, H., H.S. Özertem., K. Has ve M.T. Demirtepe. (2013). Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine. Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu(USAK), Rapor No: 13-06, 7-73.

Özlük, E. (2015). Türkiye ve Rusya Arasındaki Uçak Krizi ve ‘Özür’ Meselesi. Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi(ORSAM), Değerlendirme No: 35.

Öztürkler, H. (2017). Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri. Ortadoğu Analiz, 9.82, 78-80.

Paksoy, S. , H.M. Paksoy ve E. Alancioğlu. (2013). Küreselleşmenin Sosyo-Politik Etkileri. [Elektronik Version] Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 12.46: 169-182 (20.03.2018).

Salık, N. (2011). Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği. Ortadoğu Analiz Dergisi, 3.35, 20-32.

Sandıklı, A. ve B. Emeklier. (2012). İran Nükleer Krizinin Türkiye'ye Olası Etkileri. Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi(BİLGESAM), Rapor No: 47, 1-32.

Sinkaya, B. (2009). İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü. Ortadoğu Analiz. 1.12, 71-79.

Sinkaya, B. (2010). İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye'nin Tutumu ve Uranyum Takası Mutabakatı. Ortadoğu Analiz. 2.18, 66-78.

Sinkaya, B. (2012). Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası. SETA Analiz, sayı: 53.

Sümer, G. (2010). Stratejik İşbirliği ve Stratejik Ortaklık Kavramlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış. Ege Akademik Barış. 10.1, 671-698.

Şahin, M. (2018). Rusya'nın Zeytin Dalı Harekâtına Yönelik Tutumu. Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Merkezi(TASAV), Analiz No: 12.

Tanrıverdi O Yaşar, N. (2012). Mısır'daki Geçiş Sürecinin Aktörler Üzerinden Değerlendirilmesi. Ortadoğu Analiz. 4.44, 68-78.

Tüysüzoğlu, G. (2017). Türkiye ve İran Uluslararası Sistem Sorgusu Çerçevesinde Bir Araya mı Geliyor?. Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1.3, 11-42.

Uluatam, Ela. (2010). Avrupa Doğal Gaz Piyasasında Yeni Dengeler, Ekonomik Forum, Ağustos 2010, 62-67.

Ulutaş, U. ve F. Torlak. (2011). Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi. SETA Analiz. 46, 3-23.

Uzer, U. (2013). 21. Yüzyılda Tek Kutupluluk Tartışmaları, Bilge Strateji, 5.8, 69-93.

Yalçınkaya, A. (2017). Türk Dış Politikasında Eksen Arayışı: Avrupa Birliği mi, şangay İşbirliği Örgütü mü?. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1.1, 7-16.

Yalçınkaya, M.H, C. Çılbant ve N. Yalçınkaya. (2008). Küreselleşme İle Yeniden şekillenen Ulus Devlet Anlayışı. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, 4.8, 1-26.

Yazıcı, A. (2012). Rusya'nın Suriye Politikası. B. Akgün(Ed.). Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler (Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri) içinde. 40-43.

Yılmaz, H.İ. (2014). Ortadoğu'nun Jeoekonomik Önemi ve ABD'nin Ortadoğu Politikasının Nedenleri. Tesam Akademi Dergisi. 3.1, 99-128.

Yılmaz, R. (2016). Rus Avrasyacılığının Türkiye İzdüşümü. Ekoavryasya Dergisi, 9.33, 30-32.

İnternet Kaynakları

Aktan, C. (2018). Globalleşmenin Tarihsel Gelişimi, <http://www.canaktan.org/yeni-trendler/globallesme/tarihsel.htm>, (10.07.2018).

Alagöz, E.A. (2010). şanghay İşbirliği Örgütü: Rusya-Çin Ortaklığı mı, Rekabeti mi?. <http://www.bilgesam.org/incele/1239/-sanghay-isbirligi-orgutu--rusya-cin-ortakligi-mi--rekabeti-mi-/#.WpaS9OjFLIU>, (17.01.2018).

Aljazeera. (2018). Syrian Civil War Map: Who's in Control Where, <https://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/05/syria-country-divided-150529144229467.html>, (01.05.2018).

AljazeeraTurk. (2012). İran'ın Nükleer Programı, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/iranin-nukleer-programi> (12.12.2017).

Aljezeera Turk. (2014). Kronoloji: Mısır Devrimi, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-misir-devrimi> (26.02.2018).

Aljezeera Turk. (2014). Portre: Muhammed Mursi, <http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-muhammed-mursi> (26.02.2018).

Aljezeera Turk. (2016). Putin Türkiye'ye Yaptırımları Kaldırdı, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeye-yaptirimlari-kaldirdi> (26.01.2018).

Ametbek, Dinmuhammed. (2017). 515. Yıldönümünde İran-Rusya İlişkileri. <https://ankasam.org/515-yildonumunde-iran-rusya-iliskileri/>, (19.02.2018).

Amnesty İnternatinal, (2010). Amnesty International Yearbook 010, Tunisia. <http://www.amnesty.org/en/region/tunisia/report-2010>, (12.02.2018).

Askeroğlu, S. (2013). İran-ABD Yakınlaşmasının Rus Dış Politikasına Etkileri. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2013/10/12/7248/iran-abd-yakinlasmasin-rus-dis-politikasina-etkileri>, (12.02.2018).

Askeroğlu, S. (2017b). Rusya ile İsrail'in 'İran' Pazarlığı. <https://iramcenter.org/rusya-ile-israil-in-iran-pazarligi/>, (20.02.2018).

Askeroğlu, S. (2017c). Türkiye-ABD İlişkilerinde İran Faktörü. <https://iramcenter.org/turkiye-abd-iliskilerinde-iran-faktoru/>, (11.02.2018).

Aslan, M. (2016). İran Direniş Ekonomisi Doktrini. <https://iramcenter.org/iran-direnis-ekonomisi-doktrini/>, (23.07.2018).

Balta, E. (2017). Kirpi ikilemi: Türkiye ve Rusya ilişkileri. <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/kirpi-ikilemi-turkiye-ve-rusya-iliskileri>, (26.01.2018).

Başaran, D. (2017). Türkiye-İran İlişkilerinde Katar Krizi Yakınlaşması. <https://ankasam.org/turkiye-iran-iliskilerinde-katar-krizi-yakinlasmasi/>, (27.02.2018).

BBC Türkçe, (2018). Soçi'deki Suriye Görüşmelerinde İlerleme Sağlanabilir mi?, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42862917>, (19.04.2018).

BBC Türkçe. (2014). Tunus'ta Seçimi Laik Parti Kazandı, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/10/141027_tunus_sonuc (25.02.2018).

BBC Türkçe. (2015). Türkiye-Rusya uçak krizi: 10 günde neler yaşandı?, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/12/151204_rusya_krizin_10_gunu (26.01.2018).

BBC Türkçe. (2016). Rusya'nın Gönderdiği S-300 Füzeleri İran'a Ulaştı, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160411_rus_fuzeleri_iran (19.02.2018).

BBC Türkçe. (2017). İran Katar'a Beş Uçak Dolusu Gıda Gönderdi, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40238406> (27.02.2018).

Cafiero, G. (2012). Will Syria Cause a Divorce Between Iran and Turkey?. Foreign Policy In Focus, http://fpif.org/will_syria_cause_a_divorce_between_iran_and_turkey/, (19.03.2018).

Derman, G.S. (2017). Ortadoğu'da İki Etkin Güç Rusya-İran. https://iramcenter.org//d_hbanaliz/ortadoguda_iki_etkin_guc_rusya_ve_iran.pdf, (12.01.2017).

DİKEN, (2016). Erdoğan'ın AB'ye Alternatifi Şangay Beşlisi'nden Rusya ve Çin'den Destek Geldi, <http://www.diken.com.tr/erdoganin-abye-alternatifi-sangay-beslisinden-rusya-ve-cinden-destek-geldi/>, (20.04.2018).

DİKEN, (2017). Putin ve Esad Soçi'de 'Kucaklaştı': Erdoğan da Yarın Orada Olacak, <http://www.diken.com.tr/putin-ve-esad-kucaklasti-siyasi-cozumden-yana-herkesle-diyaloga-haziriz/>, (19.04.2018).

DİKEN, (2018). AB'nin 'Türkiye raporu': 'FETÖ' Yok, 'OHAL' Var, <http://www.diken.com.tr/abnin-turkiye-raporu-feto-yok-ohal-var/>, (21.04.2018).

DW(Deutsche Welle). (2011). Libya'ya Askeri Müdahale Başladı, <http://www.dw.com/tr/libyaya-askeri-m%C3%BCdahale-ba%C5%9Flad%C4%B1/a-14924461> (27.02.2018).

DW(Deutsche Welle). (2017). Türkiye Katar'a Yardım İçin İlk Gemiyi Gönderdi, <http://www.dw.com/tr/t%C3%BCrkiye-kataraya-yard%C4%B1m-i%C3%A7in-ilk-gemiyi-g%C3%B6nderdi/a-39368466> (27.02.2018).

Eğilmez, M. (2015). Rusya Krizinin Etkileri. <http://www.mahfiegilmez.com/2015/11/rusya-krizinin-etkileri.html>, (22.01.2018).

Ekonomi Bakanlığı. (2018). Türkiye İle Ticaret, <https://www.ticaret.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/Rusya%20Federasyonu/html-viewer-ulkeler?> (23.07.2018).

Ekonomi Bakanlığı. (2018). Türkiye-İran Dış Ticareti, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/home/disIliskiler/ulkeler/ulke-detay/%C4%B0ran> (11.02.2018).

El Sarraj, A. ve C. Taşgın, (2015). Arap Baharı ve Suriye İç Çatışması, <http://ife.org.tr/arap-bahari-ve-suriye-ic-catismasi/>, (16.03.2018).

Elik S. (2016). Türkiye İlişkilerinde Rusya Faktörü: Suriye Denklemi. <https://iramcenter.org/iran-turkiye-iliskilerinde-rusya-faktoru-suriye-denklemi/>, (17.03.2018).

Emeklier, B. (2010). Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi. <http://www.bilgesam.org/incele/1901/-soguk-savas-sonrasi-uluslararasi-sistemin-analizi/#.WvhB4GiFPIU>, (18.12.2017).

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (2018). Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri, (01.05.2018).

Esmer, Alparslan. (2013). Obama Neden 'Darbe' Demiyor?. <https://www.amerikaninsesi.com/a/obama-neden-darbe-demiyor/1696131.html>, (26.02.2018).

Etyen Mahçupyan, “Batıdan Uzaklaşmak mı İstiyoruz?”, Karar, 22.09.2017,

Evrensel, (2017). Beş Soruda Fırat Kalkanı, <https://www.evrensel.net/haber/330355/bes-soruda-firat-kalkani>, (20.03.2018).

Gadjiyev, A. (2017). Cenevre Görüşmelerinin Gündemi ve Ana Sorunları Neler, <https://tr.sputniknews.com/columnists/201711291031201766-suriye-abd-rusya-iran-cenevre-soci/>, (17.04.2018).

Dalay, G. “Astana’dan Soçi’ye Değişmeyen”. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/rusya/2013/10/12/7248/iran-abd-yakinlasmasin-rus-dis-politikasina-etkileri>, (12.01.2017).

Hürriyet. (2005). Komşular da Risk, <http://www.hurriyet.com.tr/komsular-da-risk-3484082> (06.02.2018).

Hürriyet. (2011). Tunus'ta Devlet Başkanı Bin Ali 23 Yıl Sonra Devrildi, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/tunusta-devlet-baskani-bin-ali-23-yil-sonra-devrildi-16766519> (24.02.2018).

Hürriyet. (2017). Katar'la İlişkilerini Kestiler. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-cok-kritik-gelisme-4-ulke-birden-iliskisini-kesti-40479952> (27.02.2018).

İç İşleri Bakanlığı Göç İdaresi Müdürlüğü, (2018). Yıllara Göre Geçici Koruma Kapsamındaki Suriyeliler, http://www.goc.gov.tr/icerik3/gecici-koruma_363_378_4713, (21.04.2018).

İnat, K. (2017). Türk-İran İlişkileri: Ekonomi. http://ormer.sakarya.edu.tr/20,3,,248,turk_iran_iliskileri_iii_ekonomi.html, (11.02.2018).

İsayev, A. (2017). Rusya ve İran'ın Mantık Evliliği Tehlikede mi?. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/09/15/rusya-ve-iranin-mantik-evlilik-tehlikede-mi>, (19.02.2018).

Keyvan, Ö.Z. (2017). İran'ın Şanghay İşbirliği Örgütü Üyeliği İsteği ve Çin. <https://ankasam.org/iranin-sanghay-isbirligi-orgutu-uyeligi-istegi-ve-cin/>, (17.01.2018).

Lauria, J. (2012). Fears of 'Islamists taking over Syria' fuelling Moscow's support for Damascus. <https://www.thenational.ae/world/mena/fears-of-islamists-taking-over-syria-fuelling-moscow-s-support-for-damascus-1.358115>, (02.04.2018).

Mehrnews. (2015). İran İçin Rusya Pazarı Altın Bir Fırsat, fırsat <https://tr.mehrnews.com/news/1856056/%C4%B0ran-i%C3%A7in-Rusya-pazar%C4%B1-alt%C4%B1n-bir-f%C4%B1rsat> (19.02.2018).

NTV. (2018). ABD, İngiltere ve Fransa Suriye'yi Vurdu (Saldırıda Tomahawk Füzeleri Kullanıldı), <https://www.ntv.com.tr/dunya/abd-ingiltere-ve-fransa-suriyeyi-vurdu-saldirida-tomahawk-fuzeleri-kullanildi%2cSxAZmgYjKIMGgWnZQ>, (19.04.2018).

Oktay, H. (2018). Soçi Görüşmeleri Ekseninde Türk-Rus-İran İlişkileri Başlıklı Söyleşimiz Gerçekleşti, <http://sahipkiran.org/2018/02/22/soci-gorusmeleri/>, (15.03.2018).

Örnek, E. (2016). Türkiye İran'ın ŞİÖ'ye Olan İlgisini Kamçılabilir. [https://tr.sputniknews.com/asya/201612021026111343-turkiye-iran-sio-
ilgisi-kamcilayabilir/](https://tr.sputniknews.com/asya/201612021026111343-turkiye-iran-sio-ilgisi-kamcilayabilir/), (17.01.2018).

Pars Today. (2017). İran'ın Rusya'ya İhracatı Yüzde 60 Artış Kaydetti, <http://parstoday.com/tr/news/iran-i77756>
İran'ın_rusya'ya_ihracatı_yüzde_60_artış_kaydetti (19.02.2018).

Pekşen, H.D. (2011). Ortadoğu'daki Halk Hareketlerinin Arkaplanı. [http://www.bilgesam.org/incele/1173/-ortadogu%C2%92daki-halk-
hareketlerinin-arkaplani/#.Wpcj-ujFLIU](http://www.bilgesam.org/incele/1173/-ortadogu%C2%92daki-halk-hareketlerinin-arkaplani/#.Wpcj-ujFLIU), (15.02.2018).

QHA(Kırım Haber Ajansı). (2017). Putin ve Ruhani Moskova'da Bir Araya Geldi, [http://qha.com.ua/tr/siyaset/putin-ve-ruhani-moskova-da-bir-araya-
geldi/154060/](http://qha.com.ua/tr/siyaset/putin-ve-ruhani-moskova-da-bir-araya-geldi/154060/) (19.02.2018).

Sarı, İ. (2016). İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri. [https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-
etkileri/](https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-etkileri/), (12.01.2017).

Sarı, İ. (2016). İran'ın Nükleer Programı: Küresel ve Bölgesel Etkileri. [https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-
etkileri/](https://iramcenter.org/iran-in-nukleer-programi-kuresel-ve-bolgesel-etkileri/), (06.02.2018).

SCO(Shangai Cooperation Organizatin). (2018). http://eng.sectsco.org/about_sco/ (17.01.2018).

Sezer, A. (2018). ABD'nin Suriye'yi Vurması Türkiye-Rusya İlişkilerini Nasıl Etkileyecek?, [https://www.amerikaninsesi.com/a/abdnin-suriyeyi-
vurmasi-turkiye-rusya-iliskilerini-nasil-etkileyecek/4348214.html](https://www.amerikaninsesi.com/a/abdnin-suriyeyi-vurmasi-turkiye-rusya-iliskilerini-nasil-etkileyecek/4348214.html),
(28.04.2018).

Sözcü, (2018). TSK: 'Zeytin Dalı Harekatı' Başladı, [https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/tskdan-afrin-icin-son-dakika-
aciklamasi-zeytin-dali-harekati-basladi-2182728/](https://www.sozcu.com.tr/2018/gundem/tskdan-afrin-icin-son-dakika-aciklamasi-zeytin-dali-harekati-basladi-2182728/), (27.03.2018).

Spencer, R. (2017). Soçi zirvesi - Times: Putin, Suriye için kendi 'Yalta'sını topluyor. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42079597>,
(28.04.2018).

Sputniknews Türkiye, (2017). Suriyelilere Yardımı Sözleşmeye Bağlayan AB'ye Ankara'dan Yanıt, [https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712301031621367-suriyeli-yardim-
sozlesme-baglama-ab-ankara-yanit](https://tr.sputniknews.com/turkiye/201712301031621367-suriyeli-yardim-sozlesme-baglama-ab-ankara-yanit), (21.04.2018).

Sputniknews Türkiye. (2015). Medvedev, Türkiye'ye Yaptırım Talimatını İmzaladı, <https://tr.sputniknews.com/rusya/201512011019399627-rusya-medvedev-turkiye-ekonomik-yaptirim/> (26.01.2018).

Sputniknews Türkiye. (2017). Sisi Suudi Arabistan'da Kral Selman İle Görüştü, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201704241028199774-sisi-suudi-arabistan-kral-selman-gorustu/> (11.02.2018).

Sputniknews Türkiye. (2018). Macron: Suriye'ye Saldırıları Rusya ve Türkiye'nin Arasını Açtı, <https://tr.sputniknews.com/avrupa/201804151033041591-macron-suriye-saldirilar-rusya-turkiye-arasini-acti/>, (17.04.2018).

Stratejikortak, (2018). Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri(Kronolojik), <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>, (18.04.2018).

Şahit, B. (2017). İran-Rusya Stratejik Müttefik Mi?. Tebriz Araştırmaları, <http://tebaren.org/?p=990>, (19.02.2018).

TASAM(Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi). (2006). Rusya Federasyonu-İran Askeri-Teknik İlişkileri, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/213/rusya_federasyonu-iran_askeri-%20teknik_iliskileri, (19.12.2017).

Tekin, M. (2015). İran-Rusya İlişkilerinin Tarihi Seyri. <http://www.ordaf.org/iranrusya-iliskilerinin-tarihi-seyri/>, (12.01.2018).

Telli, A. (2016). Akkuyu Aklıman'a Karşı: Nükleer Anlaşmaların İçerik Kıyaslaması. http://www.eppen.org/resim/haber_resim/EPPEN17.Azime-Telli.pdf (26.12.2017).

Turan, İ. (2009). Türk-Rus İlişkileri: Sorunlar ve Fırsatlar. <http://www.bilgesam.org/incele/1074/-turk-rus-iliskileri--sorunlar-ve-firsatlar/#.WpaWO-jFLIW>, (22.01.2018).

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi(TASAM), (2006). Rusya Federasyonu-İran Askeri-Teknik İlişkileri. http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/213/rusya_federasyonu-iran_askeri-teknik_iliskileri, (19.02.2018).

Ulutaş, U. (2012). Doha Sonrası Suriye Muhalefeti ve Türkiye. <https://www.setav.org/doha-sonrasi-suriye-muhalefeti-ve-turkiye/>, (17.03.2018).

UNASUR. (2018). Who are we? . <https://www.unasursg.org/en/node/177>, (12.02.208).

Uygur, H. (2018). Türkiye'nin Suriye'deki Güvenlik Endişelerine Tahran'ın Yaklaşımı Nasıldır?. <https://iramcenter.org/afrin-operasyonu-ve-iranin-tutumu/>, (15.02.2018).

Weitz, R. (2013). Global Insights: Russia Warily Embraces Iran's Rouhani. <https://www.worldpoliticsreview.com/articles/13142/global-insights-russia-warily-embraces-iran-s-rouhani> (15.12.2017).

Yermolayev, Y. (2013). Arap Baharı İşte Böyle Başladı. https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_12_24/Arap-bahari-ishte-bashladi/, (25.02.2018).

Zeyrek, D.(2017). “Astana-Soçi Hattında Ulaşılan Hedefler ve Çıkmazlar”. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/deniz-zeyrek/astana-soci-hattinda-ulasilan-hedefler-ve-cikmazlar-40654946>, (23.11.2017).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ADI VE SOYADI: İSMAİL HAKKI ELÇİ
DOĞUM YERİ VE TARİHİ: VAN/ 27.04.1990
MEDENİ HALİ: EVLİ
E MAİL: ihelci@hotmail.com
ADRES: Selahaddin Eyyubi Mah. 1552. Sok. No:
50/9 Esenyurt/İstanbul
TEL NO: 05445958056

EĞİTİM BİLGİLERİ

YÜKSEK LİSANS: İSTANBUL AREL ÜNİVERSİTESİ
KAMU YÖNETİMİ VE SİYASET
BİLİMİ (2016-2018)
LİSANS: İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İKTİSAT
FAKÜLTESİ SİYASET BİLİMİ VE
ULUSLARARASI İLİŞKİLER (2009-
2013)
YABANCI DİL: İNGİLİZCE